

**UCHWAŁA NR XLIV/377/2022
RADY POWIATU GLIWICKIEGO**

z dnia 24 listopada 2022 r.

w sprawie uchwalenia „ Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gliwickiego na lata 2022-2025 ”

Na podstawie art. 12 pkt 11 ustawy z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (t.j. Dz. U. 2022 poz. 1526) oraz art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2022 poz. 840)

Rada Powiatu Gliwickiego uchwala, co następuje:

§ 1. Przyjąć „Program Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gliwickiego na lata 2022-2025” stanowiący załącznik nr 1 do niniejszej uchwały.

§ 2. Wykonanie uchwały powierza się Zarządowi Powiatu.

§ 3. Traci moc Uchwała nr III/27/2018 Rady Powiatu Gliwickiego z dnia 20 grudnia 2018 r.

§ 4. Uchwała podlega ogłoszeniu w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego i wchodzi w życie po upływie 14 dni od daty ogłoszenia.

**PRZEWODNICZĄCY RADY
POWIATU GLIWICKIEGO**

Andrzej Kurek

Załącznik do uchwały Nr XLIV/377/2022

Rady Powiatu Gliwickiego

z dnia 24 listopada 2022 r.

Gliwicki Powiat

PROGRAM OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU GLIWICKIEGO

NA LATA 2022–2025

GLIWICE 2022

ZLECENIODAWCA:

Powiat Gliwicki
Starostwo Powiatowe w Gliwicach
ul. Zygmunta Starego 17
44-100 Gliwice
tel. 32 332 66 00
faks 32 231 08 22
e-mail: bok@starostwo.gliwice.pl
www.starostwo.gliwice.pl

WYKONAWCA:

Pracownia Dokumentacji Zabytków ALMA
Al. Kasztanowa 31
53-125 Wrocław
tel. 792 634 309, 691 325 400
e-mail: pdzalma@gmail.com

SPIS TREŚCI

Wstęp	4
I. Podstawa prawna opracowania Powiatowego Programu Ochrony nad Zabytkami	5
II. Uwarunkowania prawne ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w Polsce	6
II.1. podstawowe normy prawne odnoszące się do kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce	6
II.2. Międzynarodowe dokumenty określające zasady i metody ochrony dziedzictwa kulturowego	6
II.3. Krajowe prawo powiązane z ochroną zabytków	7
II.4. Zadania i kompetencje organów powiatu w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	15
III. Uwarunkowania zewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	19
III.1. Polityka państwa w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami	19
III.2. Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami z programami i dokumentami strategicznymi wykonanymi na poziomie województwa	21
III.3. Relacje Powiatowego Programu Opieki nad Zabytkami z programami i dokumentami strategicznymi wykonanymi na poziomie gmin	24
IV. Uwarunkowania wewnętrzne ochrony dziedzictwa kulturowego	26
V. Charakterystyka krajobrazu kulturowego powiatu gliwickiego	29
V.1. Charakterystyka powiatu	29
V.2. Historia powiatu	33
V.3. Krajobraz kulturowy powiatu – dziedzictwo materialne.....	35
V.4. Dziedzictwo niematerialne	50
V.5. Obiekty zabytkowe stanowiące własność powiatu gliwickiego	60
VI. Ocena szans i zagrożeń dla środowiska kulturowego powiatu gliwickiego.....	64
VII. Założenia PPOnZ dla powiatu gliwickiego	67
VIII. Instrumentarium realizacji PPOnZ	71
IX. Monitorowanie realizacji PPOnZ	72
X. Źródła finansowania PPOnZ	74
XI. Realizacja i finansowanie zadań z zakresu ochrony zabytków	85
XII. Postanowienia końcowe	90
XIII. Materiały wykorzystane w tekście	91
 Aneks:	
ZAŁĄCZNIK NR 1: Obiekty nieruchome wpisane do rejestru zabytków	93
ZAŁĄCZNIK NR 4: Zestawienie GEZ-ów i GPOnZ-ów w poszczególnych gminach powiatu	100

WSTĘP

Dziedzictwo kulturowe stanowi ważny, nieodnawialny zasób, który może służyć rozwojowi społecznemu i gospodarczemu. Aby jednak aktywować potencjał rozwojowy dziedzictwa kulturowego, należy mądrze i odpowiedzialnie nim zarządzać.

Wieloaspektowa kwestia ochrony dziedzictwa kulturowego wymaga strategicznego zarządzania wszystkimi jego elementami, opartego na długookresowej wizji rozwoju. Państwo, nakładając na samorządy ustawowy obowiązek cyklicznego opracowywania programów opieki nad zabytkami, dało im narzędzie umożliwiające prowadzenie skutecznej polityki w tym zakresie¹.

Aktualny, trzeci już Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gliwickiego², sporządzono zgodnie z art. 87 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami (t. j. Dz. U. 2022 poz. 840), uwzględniając wytyczne Narodowego Instytutu Dziedzictwa.

W swojej treści Program stanowi kontynuację przyjętych w poprzednich latach założeń i priorytetów, które zmodyfikowano i dostosowano do okoliczności i zmieniającego się otoczenia prawnego, finansowego, społecznego.

¹ ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nakłada na samorządy obowiązek cyklicznego opracowywania programów opieki nad zabytkami (art. 87, ust. 1).

² poprzednie programy przyjęte zostały uchwałami: uchwała nr XXXVII/237/2013 Rady Powiatu Gliwickiego z dnia 30 października 2013 r. w sprawie uchwalenia Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gliwickiego na lata 2014-2017 i uchwała nr III/27/2018 Rady Powiatu Gliwickiego z dnia 20 grudnia 2018 r. w sprawie uchwalenia „Programu Opieki Nad Zabytkami Powiatu Gliwickiego na lata 2018-2021”

I. PODSTAWA PRAWNA OPRACOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU GLIWICKIEGO

Głównym aktem prawnym regulującym zasady ochrony i opieki zabytków w Polsce, jest **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami** (t. j. Dz. U. 2022 poz. 840). Ustawa określa przedmiot, zakres i formy ochrony zabytków oraz opieki nad nimi, zasady finansowania prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytkach. Ustala także organy odpowiedzialne za ochronę zabytków, są nimi: minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w imieniu którego zadania i kompetencje w tym zakresie wykonuje Generalny Konserwator Zabytków oraz wojewodowie, w imieniu których działają wojewódzcy konserwatorzy zabytków³.

Podstawowym zadaniem na każdym poziomie samorządu lokalnego jest obowiązek cyklicznego sporządzania programów opieki nad zabytkami. Zakres obowiązków związanych z opracowaniem i realizacją programu opieki nad zabytkami precyzuje artykuł 87 Ustawy. Wg jego zapisów, Starosta Powiatu Gliwickiego raz na cztery lata powinien sporządzić *Program Opieki nad Zabytkami Powiatu Gliwickiego*. W punkcie drugim art. 87 przedstawiono założenia programu opieki nad zabytkami, które w szczególności mają na celu:

- 1) uwzględnianie uwarunkowań ochrony zabytków, w tym krajobrazu kulturowego i dziedzictwa archeologicznego, łącznie z uwarunkowaniami ochrony przyrody i równowagi ekologicznej;
- 2) zahamowanie procesów degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania;
- 3) wyeksponowanie poszczególnych zabytków oraz walorów krajobrazu kulturowego;
- 4) podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych oraz wspieranie inicjatyw sprzyjających wzrostowi środków finansowych na opiekę nad zabytkami;
- 5) określenie warunków współpracy z właścicielami zabytków, eliminujących sytuacje konfliktowe związane z wykorzystaniem tych zabytków;
- 6) podejmowanie przedsięwzięć umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami.

W dalszych punktach art. 87 określono procedurę nadawania programowi opieki nad zabytkami mocy prawnej, sposób jego realizacji i tryb monitorowania.

Program, po uzyskaniu pozytywnej opinii Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków w Katowicach, podlega uchwaleniu przez radę powiatu i z dniem podjęcia uchwały wchodzi w życie. Dokument ogłaszany jest w wojewódzkim dzienniku urzędowym a jego realizacja podlega ocenie, której efektem jest sporządzane co dwa lata sprawozdanie, przedstawiane na sesji radę powiatu.

³ art. 89 Ustawy

II. UWARUNKOWANIA PRAWNE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI W POLSCE

II.1. PODSTAWOWE NORMY PRAWNE ODNOSZĄCE SIĘ DO KWESTII OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO W POLSCE.

Dziedzictwo narodowe zostało objęte w Polsce ochroną zadeklarowaną jako konstytucyjny obowiązek państwa i każdego obywatela. Znaczenie dziedzictwa kulturowego dla rozwoju cywilizacyjnego oraz zadania państwa w zakresie ochrony określają **artykuły 5 i 6 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej** w następującym brzmieniu:

***Art. 5:** Rzeczpospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju.*

***Art. 6:** Rzeczpospolita Polska stwarza warunki upowszechniania i równego dostępu do dóbr kultury, będącej źródłem tożsamości narodu polskiego, jego trwania i rozwoju.*

Ogólne założenia doczekały się uszczegółowienia na poziomie ustawodawstwa zwykłego. Obowiązki państwa wobec dziedzictwa kulturowego wraz z podziałem zadań i kompetencji na poszczególne organy administracji publicznej i instytucje państwowe określa **ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami**. Zawarte w dokumencie regulacje powiązały ochronę zabytków z ochroną szeroko pojętego dziedzictwa kulturowego, umieszczając to zagadnienie w kontekście polskiego uczestnictwa w kulturze i historii Europy.

II.2. MIĘDZYNARODOWE DOKUMENTY OKREŚLAJĄCE ZASADY I METODY OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO.

Porządek prawny ukształtowany przez Unię Europejską stał się integralną częścią polskiej rzeczywistości polityczno-społecznej. Każdego roku traktaty unijne stają się źródłem licznych decyzji, które mają decydujący wpływ na funkcjonowanie państw członkowskich i życie ich mieszkańców. Od dawna Europejczycy nie są jedynie obywatelami swoich miast, gmin czy państw, ale również obywatelami Unii Europejskiej. Unia traktuje kulturę jako obszar należący do sfery narodowej suwerenności, nie dążąc do ujednolicenia kulturalnego, ani do wprowadzenia w tym zakresie wspólnego dla państw unijnych prawa. Stawia sobie jednak za zadanie podejmowanie działań zmierzających do rozkwitu kultur państw członkowskich przy jednoczesnej akceptacji ich różnorodności narodowej i regionalnej. Standardy i normy unijne w tej dziedzinie określone są w *konwencjach*⁴, które po ratyfikowaniu stają się dokumentami o wiążącej mocy

⁴ I. Akty prawne UNESCO i innych instytucji europejskich:

1) Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego wraz z Regulaminem wykonawczym do tej Konwencji oraz Protokół o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego z późn. zm., podpisana w Hadze dnia 14 maja 1954 r. 2) Konwencja dotycząca środków zmierzających do zakazu i zapobiegania nielegalnemu przywozowi, wywozowi i przenoszeniu własności dóbr kultury, sporządzona w Paryżu dnia 17 listopada 1970 r. 3) Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, przyjęta w Paryżu dnia 16 listopada 1972 r. przez Konferencję Generalną Organizacji Narodów Zjednoczonych dla

prawnej dla państwa-strony oraz w *rekomendacjach* i *deklaracjach*⁵, które nie mając mocy prawnej, stanowią jednak zbiór wskazań dla państw-sygnatariuszy.

II.3. KRAJOWE PRAWO POWIĄZANE Z OCHRONĄ ZABYTEKÓW.

Ustawa z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami posiada akt jednolity, który ogłoszony został 23 marca 2022 r. (Dz.U.2022 poz. 840). Pierwotny dokument podlegał nowelizacjom wprowadzającym istotne zmiany, których potrzebę wykazywała codzienna praktyka służb konserwatorskich i władz samorządowych lub te, które determinowane były wymogami umów międzynarodowych.

Ustawa precyzuje podstawowe pojęcia i zagadnienia związane z ochroną dziedzictwa kulturowego, podaje definicję „zabytku”⁶ oraz różnicuje pojęcie **ochrony zabytków**⁷, jako domeny organów władzy publicznej i **opieki nad zabytkami**⁸ stanowiącej obowiązek właścicieli obiektów zabytkowych. Ustawodawca ustanowił cztery **prawne formy ochrony zabytków**⁹:

- 1) wpis do rejestru zabytków,
- 1a) wpis na Listę Skarbów Dziedzictwa,

Wychowania, Nauki i Kultury na jej siedemnastej sesji. 4) Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, sporządzona w Paryżu dnia 17 października 2003 r. 5) Konwencja UNESCO sporządzona w Paryżu dnia 20 października 2005 r. w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego. 6) Europejska Konwencja Kulturalna, sporządzona w Paryżu dnia 19 grudnia 1954 r. 7) Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Architektonicznego Europy, sporządzona w Grenadzie dnia 3 października 1985 r. 8) Europejska Konwencja o Ochronie Dziedzictwa Archeologicznego (poprawiona), sporządzona w La Valetta dnia 16 stycznia 1992 r. 9) Europejska Konwencja Krajobrazowa, sporządzona we Florencji dnia 20 października 2000 r. 10) Konwencja ramowa Rady Europy w sprawie znaczenia dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa, Faro 27 października 2005 r. 11) Warsaw recommendatin on recovery and reconstruction of cultural heritage. Warszawa, 8 maja 2018 r.

II. Międzynarodowe dokumenty doktrynalne:

Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych (Karta Wenecka), Wenecja 1964; Międzynarodowa Karta Ogrodów IFLA-ICOMOS (Karta Florencka), Florencja 1981; Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych ICOMOS, Toledo-Washington 1987; Karta Ochrony i Zarządzania Dziedzictwem Archeologicznym, Lozanna 1990; Karta Ochrony i Zarządzania Podwodnym Dziedzictwem Kulturowym, Sofia 1996; Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej, Mexico 1999; Zasady Ochrony Historycznych Budynków Drewnianych, Mexico 1999; Charter on the Built Vernacular Heritage, Mexico 1999; Charter on principles for the analysis, conservation and structural restoration of architectural heritage, Victoria Falls 2003; Zasady ochrony i konserwacji malowideł ściennych, Victoria Falls 2003; Principles for the recording of monuments, groups of buildings and sites, Sofia 1996; Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas, Xi'an 2005; The Burra Charter - The Australia ICOMOS charter for the conservation of places of cultural significance, Burra 1979.

⁵ *Rekomendacje i deklaracje UNESCO* dotyczą, m.in.: opieki nad tradycyjną kulturą i folklorem, zabezpieczenia ruchomych obiektów dziedzictwa kulturowego, ochrony historycznych przestrzeni oraz ochrony piękna i charakteru krajobrazów kulturowych i miejsc historycznych, określają międzynarodowe reguły badań archeologicznych, zwracają uwagę na zjawiska umyślnej destrukcji dziedzictwa, podkreślają szacunek do kulturowego zróżnicowania społeczeństw, podkreślają wagę odpowiedzialności współczesnej generacji wobec przyszłych pokoleń w aspekcie pielęgnacji dziedzictwa kulturowego

⁶ definicje pojęć związanych z dziedzictwem kulturowym zawarto w art. 3 ust. Ustawy; wg Ustawy zabytek to: *nieruchomość lub rzecz ruchoma, jej części lub zespoły, będące dziełem człowieka lub związane z jego działalnością i stanowiące świadectwo minionej epoki lub zdarzenia, których zachowanie leży w interesie społecznym ze względu na posiadaną wartość historyczną, artystyczną lub naukową.*

⁷ Ustawa: art. 4: Ochrona zabytków polega, w szczególności, na podejmowaniu przez organy administracji publicznej działań mających na celu:

- 1) zapewnienie warunków prawnych, organizacyjnych i finansowych umożliwiających trwałe zachowanie zabytków oraz ich zagospodarowanie i utrzymanie;
- 2) zapobieganie zagrożeniom mogącym spowodować uszczerbek dla wartości zabytków;
- 3) udaremnianie niszczenia i niewłaściwego korzystania z zabytków;
- 4) przeciwdziałanie kradzieży, zaginięciu lub nielegalnemu wywozowi zabytków za granicę;
- 5) kontrolę stanu zachowania i przeznaczenia zabytków;
- 6) uwzględnianie zadań ochronnych w planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym oraz przy kształtowaniu środowiska.

⁸ ibidem: art. 5: Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury.

⁹ ibidem: art. 7, pkt 1–4

2) uznanie za pomnik historii,

3) utworzenie parku kulturowego,

4) ustalenia ochrony w miejscowym planie zagospodarowania przestrzennego albo w decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

Podstawowa i najstarsza forma ochrony prawnej – wpis do rejestru zabytków¹⁰ – została w 2016 r. rozszerzona przez wprowadzenie szczególnego reżimu ochrony dla najcenniejszych zabytków ruchomych – **Listy Skarbów Dziedzictwa**¹¹. Stworzono ją po to, by zapewnić ochronę zabytkowym ruchomym dobrom kultury o szczególnym znaczeniu dla dziedzictwa narodowego. Lista prowadzona jest przez ministra właściwego do spraw kultury i dziedzictwa narodowego, co stanowi novum wobec dotychczasowych form ochrony, gdzie moc decyzyjną posiadają samorządy lub państwowe służby konserwatorskie i wskazuje na rangę tej, nowo powołanej formy ochrony. Na Listę Skarbów Dziedzictwa wpisuje się zabytki ruchome o szczególnej wartości dla kultury, zaliczane do jednej z kategorii określonych w art. 14a ust. 2 Ustawy, m.in.: zabytki archeologiczne, elementy stanowiące integralną część zabytków architektury, które mają więcej niż 100 lat, kolekcje, których wartość jest wyższa niż 50 000 euro, itd. Minister dokonuje wpisu decyzją wydaną z urzędu lub na wniosek właściciela zabytku ruchomego¹². Wpis taki wyklucza wywóz obiektu na stałe za granicę a decyzję o czasowym wywozie podejmuje właściwy Minister.

Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami nałożyła na władze administracji publicznej obowiązek prowadzenia **ewidencji zabytków**¹³ a także zobowiązała władze samorządowe wszystkich szczebli do cyklicznego sporządzania **programów opieki nad zabytkami**¹⁴.

Celem programu opieki nad zabytkami jest powiązanie kwestii związanych z zabytkami i dziedzictwem kulturowym z lokalną polityką zrównoważonego rozwoju, dostrzeżenie, docenienie i wykorzystanie potencjału społecznego i gospodarczego zawartego w dziedzictwie.

Zapisy programu opieki nad zabytkami powinny skutkować aktywnym zarządzaniem zasobem dziedzictwa kulturowego a wskazane w nim działania muszą być skierowane na poprawę stanu zabytków, ich adaptację i rewaloryzację oraz zwiększenie ich dostępności dla mieszkańców i przyjezdnych. Niezwykle istotne

¹⁰ rejestr utworzony został na mocy Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z dnia 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami (Dz.U. z 1928 r. nr 29, poz. 265, z późn. zm.). Również późniejsza ustawa z dnia 15 lutego 1962 r. o ochronie dóbr kultury i muzeach (Dz.U. z 1962 r. nr 10, poz. 48, z późn. zm.) określała zasady prowadzenia rejestru zabytków.

¹¹ ustawa o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz ustawy o muzeach z dnia 4 listopada 2016 r. (Dz.U. 2016 nr 0 poz. 1887 z 25.11.2016)

¹² wpis rodzi określone konsekwencje dla właściciela zabytku, który jest zobowiązany, m.in.: do powiadomienia ministra o przypadku uszkodzenia, kradzieży, zmiany miejsca przechowywania zabytku, itp. Obiekt powinien być odpowiednio zabezpieczony przed kradzieżą i innymi zagrożeniami; posiadacz zabytku wpisanego na Listę może otrzymać dotację celową z MKiDN na wyposażenie pomieszczenia, w którym zabytek ten będzie przechowywany, nawet w wysokości 100% koniecznych nakładów (Ustawa: art. 43 ust. 2, 3; art. 45 ust. 2; art. 83a; art. 80) Uprawnienie kontrolne ministra kultury i dziedzictwa narodowego w stosunku do zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa określają artykuły: 29 w ustępie 3 i 38 w ustępie 1, w punktach 1a i 1b. Minister ma uprawnienie do badania zabytku w miejscu, w którym się on znajduje oraz obowiązek prowadzenia przynajmniej raz na 2 lata kontroli stosowania przepisów dotyczących ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Kontrolę taką prowadzi na polecenie ministra Wojewódzki Konserwator Zabytków.

¹³ ibidem: art. 22.

¹⁴ ibidem: art. 87 ust. 2.

jest położenie nacisku na edukację i rozwój świadomości społeczności lokalnych, których codzienne działania i zachowania wpływają bezpośrednio na stan środowiska kulturowego regionu.

Gmina ewidencja zabytków ma status instrumentu ochrony prawnej obiektów zabytkowych na danym terenie i stanowi podstawę do prowadzenia planowych działań konserwatorskich. Traktowana jest również jako główna wytyczna dla wszelkich prac związanych z zagospodarowaniem przestrzennym gminy¹⁵. Przepisy Ustawy stanowią, że wójt (burmistrz, prezydent miasta) prowadzi gminną ewidencję zabytków w formie zbioru kart adresowych zabytków nieruchomych z terenu gminy. Zgodnie z zapisami, w gminnej ewidencji zabytków powinny być ujęte:

- 1) zabytki nieruchome wpisane do rejestru zabytków;
- 2) inne zabytki nieruchome znajdujące się w wojewódzkiej ewidencji zabytków;
- 3) inne zabytki nieruchome wyznaczone przez wójta w porozumieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Gminna ewidencja zabytków ma charakter zbioru otwartego, co nakłada na władze gminne obowiązek jej okresowej aktualizacji. Jednak należy pamiętać, że jakiegokolwiek zmiany w ewidencji wymagają uzgodnienia z właściwym wojewódzkim konserwatorem zabytków.

Na podstawie ustawy z dnia 22 czerwca 2017 r. *o zmianie ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*¹⁶ utworzono **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków** (NFOZ). Jego dysponentem jest minister kultury i dziedzictwa narodowego. NFOZ to fundusz celowy zasilany wpływami z administracyjnych kar pieniężnych na podstawie art. 107a-107d i nawiązkami zasądzanymi przez sąd w sprawach przestępstw zniszczenia lub uszkodzenia zabytku (art. 108 ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami). Od 2020 r. z Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków finansowane są projekty związane z montażem w zabytkach instalacji przeciwpożarowej oraz gaszenia mgłą wodną (FOG).

Istotną rolę w ochronie zabytków pełni **instytucja „ochrony tymczasowej”**, która zakłada objęcie zabytków ochroną od momentu wszczęcia postępowania o wpis do rejestru zabytków (art.10a) lub na Listę Skarbów Dziedzictwa (art. 14aa). Rozwiązanie to zapobiegnie m.in. wyburzaniu zabytków i celowemu ich niszczeniu, np. dla pozyskania działki budowlanej pod zabudowę.

Rozporządzenia ministerialne. Działanie ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* precyzują **akty wykonawcze**, zawarte m.in. w następujących rozporządzeniach ministerialnych:

1. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. *w sprawie dotacji celowej na prace konserwatorskie lub restauratorskie przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa*

¹⁵ artykuły od 21 do 24 ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* poświęcone są ewidencji zabytków. Zgodnie z art. 21. ewidencja zabytków jest podstawą do sporządzania programów opieki nad zabytkami. Celem ewidencji jest rozpoznanie obiektów zabytkowych w terenie i ich udokumentowanie przez zebranie o nich podstawowych informacji merytorycznych. Zbiór ten obejmuje obiekty architektoniczne, zespoły budowlane, zespoły urbanistyczne i ruralistyczne, stanowiska archeologiczne oraz zabytkowe parki i cmentarze. Rzetelnie prowadzona ewidencja, stanowi podstawowe narzędzie do planowej polityki konserwatorskiej w zakresie wpisów do rejestru zabytków, współpracy konserwatora przy opracowywaniu planów zagospodarowania przestrzennego, prac remontowo-budowlanych, dofinansowania prac konserwatorskich, przygotowywania szczegółowej dokumentacji wybranych obiektów zabytkowych, tworzenia zbioru informacji o zabytkach na określonym terenie. Ewidencja, rozumiana jako stały monitoring zasobu zabytkowego, jest działaniem ciągłym.

¹⁶ ustawa z dnia 22 czerwca 2017 r. *o zmianie ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz niektórych innych ustaw* (Dz.U. z 2017 r. poz. 1595)

oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. 2017, poz. 1674).

2. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 12 lipca 2017 r. w sprawie sposobu ustalania wysokości i rozliczania dotacji celowej na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, w którym będzie przechowywany zabytek wpisany na Listę Skarbów Dziedzictwa (Dz.U. 2017 nr 0, poz. 1384).

3. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 22 czerwca 2017 r. w sprawie prowadzenia prac konserwatorskich, prac restauratorskich i badań konserwatorskich przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków albo na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz robót budowlanych, badań architektonicznych i innych działań przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, a także badań archeologicznych i poszukiwań zabytków (Dz.U. 2018, poz. 1609).

4. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 28 kwietnia 2017 r. w sprawie Listy Skarbów Dziedzictwa (Dz.U. 2017 nr 0, poz. 928).

5. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie i restauratorskie przy zabytku wpisanym Na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków (Dz.U. 2017 poz. 1674).

6. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 26 września 2017 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie udzielania pomocy na kulturę i ochronę dziedzictwa kulturowego w ramach Programu Operacyjnego Infrastruktura i Środowisko 2014–2020 (Dz.U. 2017 nr 0, poz. 1800)

7. Rozporządzenie Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 września 2019 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie prowadzenia rejestru zabytków, krajowej, wojewódzkiej i gminnej ewidencji zabytków oraz krajowego wykazu zabytków skradzionych lub wywiezionych za granicę niezgodnie z prawem (Dz.U. 2019, poz. 1886)

8. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 1 lipca 2016 r. w sprawie zakresu projektu miejscowego planu rewitalizacji w części tekstowej oraz zakresu i formy wizualizacji ustaleń miejscowego planu rewitalizacji (Dz.U. 2016, poz. 1032)

9. Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków (Dz.U. 2004 nr 30 poz. 259)

Pozostałe ustawy istotne dla kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego. Ustawa o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami tworzy trzon zespołu regulacji prawnych dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego. Problematyka ta znajduje także swoje miejsce w innych ustawach, których zapisy w istotny sposób wpływają na działania związane z ochroną dziedzictwa. Wśród nich poczesne miejsce zajmuje **tzw. „ustawa krajobrazowa”**¹⁷ dająca władzom samorządowym możliwość ochrony historycznych krajobrazów kulturowych. Dokument wprowadza konieczność przeprowadzenia na poziomie regionalnym tzw. „audytów krajobrazowych”, których celem jest zdefiniowanie obszarów krajobrazów priorytetowych. Przez pojęcie

¹⁷ ustawa z dn. 25 kwietnia 2015 r. o zmianie niektórych ustaw w związku ze wzmocnieniem narzędzi ochrony krajobrazu. (Dz.U. z dnia 5 maja 2020 r. poz. 802)

krajobrazu priorytetowego¹⁸ należy rozumieć krajobraz szczególnie cenny dla społeczeństwa ze względu na swoje wartości przyrodnicze, kulturowe, historyczne, architektoniczne, urbanistyczne, ruralistyczne lub estetyczno-widokowe i jako taki, wymagający zachowania lub określenia zasad i warunków jego kształtowania.

Równocześnie z ustawą krajobrazową uchwalono **ustawę rewitalizacyjną**¹⁹, traktującą rewitalizację jako szerszy proces zwalczania degradacji, m.in. społecznej czy przestrzennej, prowadzony w celu polepszenia jakości życia mieszkańców w różnych aspektach życia. Założenia ustawy opierają się na szerokiej partycypacji społecznej w procesie rewaloryzacji rejonów zdegradowanych, gdzie jednym z zadań są działania chroniące zabytki, krajobraz historyczny, dziedzictwo kulturowe materialne i niematerialne.

Przepisy zawarte w ustawie o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami wpływają na różne dziedziny życia społecznego, co musiało znaleźć odzwierciedlenie w zmianach przepisów niektórych innych aktów prawnych tej rangi. Wśród nich wymienić należy następujące:

1. Ustawa z dnia 7 lipca 1994 r. *Prawo budowlane* (t.j. Dz.U. 2020 r., poz. 1333);
2. Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. o gospodarce nieruchomościami (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 65);
3. Ustawa z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 293);
4. Ustawa z dnia 27 kwietnia 2001 r. *Prawo ochrony środowiska* (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 1219);
5. Ustawa z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 55);
6. Ustawa z dnia 25 października 1991 o organizowaniu i prowadzeniu działalności kulturalnej (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 194);
7. Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 o działalności pożytku publicznego i wolontariacie (tekst jedn. Dz.U. z 2019 r., poz. 688);
8. Ustawa z dnia 3 października 2008 r. o udostępnianiu informacji o środowisku i jego ochronie, udziale społeczeństwa w ochronie środowiska oraz o ocenach oddziaływania na środowisko (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 283);
9. Ustawa z dnia 21 listopada 1996 r. o muzeach (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 902);
10. Ustawa z dnia 27 czerwca 1997 r. o bibliotekach (t.j. Dz.U. z 2019 r., poz. 1479);
11. Ustawa z dnia 14 lipca 1983 r. o narodowym zasobie archiwalnym i archiwach (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 164);
12. Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (t.j. Dz. U. z 2020 r., poz. 713);
13. Ustawa z dnia 12 stycznia 1991 r. o podatkach i opłatach lokalnych (t.j. Dz. U. 2019 poz. 1170);
14. Ustawa z dnia 28 września 1991 r. o lasach (t.j. Dz.U. z 2020 r., poz. 6);
15. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 26 sierpnia 2003 r. w sprawie wymaganego zakresu projektu miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz.U. z 2003 r. Nr 164, poz. 1587);
16. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 28 kwietnia 2004 r. w sprawie zakresu projektu studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego gminy (Dz.U. z 2004 r. Nr 118, poz. 1233);

¹⁸ ibidem art. 7 pkt 1): definicje pojęć: reklama, tablica reklamowa, urządzenie reklamowe, krajobraz, krajobraz priorytetowy.

¹⁹ ustawa z dn. 9 października 2015 r. o rewitalizacji I (t.j. Dz.U. 2021 r. poz. 485)

17. Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z 26 sierpnia 2003 w sprawie sposobu ustalania wymagań dotyczących nowej zabudowy i zagospodarowania terenu w przypadku braku miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego (Dz.U. z 2003 r. Nr 164, poz. 1588).

Dziedzictwo niematerialne. Dziedzictwo kulturowe każdego narodu to nie tylko materialne świadectwa jego przeszłości ale również idee, które tworzą naszą zbiorową pamięć. Jeśli kultura materialna podtrzymuje tożsamość narodu, to dziedzictwo duchowe tworzy ją, kształtuje, wzbogaca i pobudza do materialnego wyrażania. Termin „dziedzictwo niematerialne” zawiera w sobie wszystkie przekazane nam przez przodków, nieuchwytnie przejawy tego, co tworzy naszą grupową, narodową, etniczną bądź religijną tożsamość. Są to więc odziedziczone po przeszłych pokoleniach praktyki, wiedza, wyobrażenia, idee i wartości, umiejętności, przekazy. To niematerialne dziedzictwo kulturowe, przekazywane z pokolenia na pokolenie, jest stale odtwarzane przez wspólnoty i grupy w relacji z ich otoczeniem, oddziaływaniem przyrody i ich historią oraz zapewnia im poczucie tożsamości i ciągłości, przyczyniając się w ten sposób do wzrostu poszanowania dla różnorodności kulturowej oraz ludzkiej kreatywności.

Ustawa z dn. 23 lipca 2003 r. dotyczy całości problematyki związanej z zarządzaniem dziedzictwem kulturowym we wszystkich jego przejawach. Należy jednak pamiętać, że geneza dokumentu wywodzi się z **Dekretu Rady Regencyjnej o opiece nad zabytkami sztuki i kultury, podpisanego 31 października 1918 r.** i z **Rozporządzenia Prezydenta Rzeczypospolitej z 6 marca 1928 r. o opiece nad zabytkami**, uchwalonych w celu ochrony dóbr dziedzictwa kulturowego Polski po odzyskaniu niepodległości. Oba te akty prawne ukierunkowane były ze względów oczywistych, na ochronę zabytków dziedzictwa materialnego. Konsekwencją tego faktu są zapisy aktualnej ustawy, które w konkretnych działaniach praktycznych, kładą większy nacisk na obiekty materialne. Ochrona dziedzictwa niematerialnego stanowi trudniejszy i bardziej złożony problem, w związku z jego naturą, którą właśnie jest niematerialność, ulotność, wrażliwość na zagrożenia świata współczesnego. Kluczem działań ochronnych w obrębie dziedzictwa niematerialnego jest pamięć ludzka i zapewnienie trwania przekazu międzypokoleniowego.

Podstawowym dokumentem, na którym opierają się działania Państwa Polskiego jeśli chodzi o ochronę dziedzictwa niematerialnego jest, ratyfikowana przez Polskę **Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego**²⁰, która nakłada na państwa-strony **obowiązek inwentaryzacji przejawów dziedzictwa niematerialnego**, zgodnie z zaleceniami i standardami Konwencji. Działania te polegają na: identyfikacji, dokumentacji, badaniu, zachowaniu, zabezpieczeniu, promowaniu i przekazywaniu oraz rewitalizacji elementów dziedzictwa. Dziedzictwo niematerialne zagrożone jest bowiem przez liczne zjawiska, wśród których należy wymienić: globalizację, migracje ludności, postępujący proces urbanizacji i industrializacji, osłabienie więzi międzypokoleniowych, nadmierny ruch turystyczny.

UNESCO wyodrębniło pięć domen, w których przejawiają się elementy dziedzictwa niematerialnego. Do specyfiki polskiej przystosował je Zespół ds. Niematerialnego Dziedzictwa Kulturowego działający przy Ministerstwie Kultury i Dziedzictwa Narodowego. I tak, wyodrębniono następujące zagadnienia:

²⁰ Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, Paryż 2003.

1. Tradycje i przekazy ustne, w tym język jako nośnik niematerialnego dziedzictwa kulturowego (przysłowia, zagadki, opowieści, rymowanki, legendy, mity, poematy i pieśni epickie, zaklęcia, modlitwy, śpiewy, recytacje, wyliczanki, przedstawienia dramatyczne, bajki, przysłowia, oracje, opowieści wspomnieniowe i wierzeniowe, historie, przemowy, lamenty pogrzebowe oraz zawołania pasterskie i handlowe).

2. Sztuki widowiskowe i tradycje muzyczne (muzykę wokalną i instrumentalną, taniec, teatr, pantomimę, poezję śpiewaną, widowiska religijne, karnawałowe i doroczne).

3. Praktyki społeczno-kulturowe (zwyczaje, rytuały i obrzędy świąteczne religijne i świeckie: chrzciny, wesela, pogrzeby; ceremoniał lokalne i środowiskowe; zwyczaje odpustowe i pielgrzymki; gry i zabawy; folklor dziecięcy)

4. Wiedza i praktyki dotyczące przyrody i wszechświata (np.: meteorologia ludowa; wiedza i praktyki dotyczące przyrody, tradycyjne sposoby leczenia, zamawiania miłosne)

5. Wiedza i umiejętności związane z rzemiosłem tradycyjnym (rzemiosło i rękodzieło tradycyjne, dotyczy przede wszystkim umiejętności i wiedzy, których rzemiosło to wymaga, a nie samych wykonanych produktów).

Dokumentacja przejawów dziedzictwa niematerialnego ma na celu stworzenie **centralnego inwentarza zasobów** tego dziedzictwa obecnych na terenie naszego kraju, wciąż uzupełnianego i aktualizowanego, który stanowiłby odpowiednik istniejącej od dziesięcioleci krajowej ewidencji zabytków. Prowadzona jest przez **ośrodki akademickie i instytucje kulturalne, organizacje pozarządowe, badaczy indywidualnych, regionalistów, urzędy**.

Wskutek działań podjętych w obszarze ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego powstała **Krajowa lista niematerialnego dziedzictwa kulturowego**, która ma charakter informacyjny i stanowi podstawę do dalszych działań, m. in.: do wnioskowania o umieszczania konkretnych przejawów dziedzictwa niematerialnego na międzynarodowych listach prowadzonych w ramach Konwencji przez UNESCO. Tekst Konwencji UNESCO oraz wszelkie dane na temat działań podjętych w kwestii ochrony polskiego dziedzictwa niematerialnego oraz zasady i kryteria wpisu na Krajową Listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego znaleźć można na specjalnej stronie internetowej przygotowanej przez Ministerstwo Kultury i Dziedzictwa Narodowego – niematerialne.nid.pl

Polska Krajowa Lista dziedzictwa niematerialnego liczy, łącznie z nowymi wpisami 57 pozycji, wśród których znalazła się tylko jedna pozycja, charakterystyczna dla tak bogatej w tradycje ziemi górnośląskiej – **Barbórka górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku**, która została wpisana na listę w 2018 r.

Inicjatywie Instytutu Myśli Polskiej im. Wojciecha Korfatego w Katowicach i pomocy finansowej Ministra Kultury i Dziedzictwa zawdzięczamy „Mapę Obrzędową Górnego Śląska”, która jest wynikiem dwuletnich badań etnograficznych prowadzonych na obszarze Górnego Śląska i Opolszczyzny. Stworzono listę obrzędowości górnośląskiej, popartą bogatą dokumentacją fotograficzną. Na liście zamieszczono 78 obrzędów charakterystycznych dla regionu górnośląskiego, związanych głównie z obrzędowością religijną.

Z efektami prac nad projektem można zapoznać się na stronie internetowej: www.mapaobrzedowa.pl.

Planowanie przestrzenne. Dbanie o ład przestrzenny jest zadaniem samorządów²¹, które wraz z przepisami ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, w art. 19, otrzymały wytyczne dla opracowania studiów uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego i miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego. Tak więc w studiach i planach miejscowych uwzględnia się ochronę:

- 1) zabytków nieruchomych wpisanych do rejestru i ich otoczenia;
- 2) innych zabytków nieruchomych, znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków;
- 3) parków kulturowych.

Ochrona zabytków wpisanych do rejestru i ujętych w gminnej ewidencji zabytków obowiązuje również przy wydawaniu decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego, decyzji o warunkach zabudowy, decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji drogowej, decyzji o ustaleniu lokalizacji linii kolejowej lub decyzji o zezwoleniu na realizację inwestycji w zakresie lotniska użytku publicznego.

W uchwałach określających zasady i warunki sytuowania obiektów małej architektury, tablic i urządzeń reklamowych oraz ogrodzeń, oprócz wymienionych wyżej obiektów rejestrowych i obiektów znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków, uwzględnia się również wnioski i rekomendacje audytów krajobrazowych oraz plany ochrony parków krajobrazowych.

Przy opracowywaniu studiów i planów uwzględnia się ustalenia, które zostały zapisane w programach opieki nad zabytkami. A gdy zachodzi potrzeba, w dokumentach tych ustala się strefy ochrony konserwatorskiej obejmujące obszary, na których obowiązują określone ustaleniami planu ograniczenia, zakazy i nakazy, mające na celu ochronę znajdujących się na tym obszarze zabytków.

Właściwe służby konserwatorskie zobowiązane są do wydania wniosków konserwatorskich zarówno do studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego jak również miejscowych planów. Celem tych wniosków jest umożliwienie samorządom realizacji obowiązku wprowadzenia do opracowań planistycznych zasad ochrony wartości zabytkowych obiektów i obszarów znajdujących się na obszarze działania tego samorządu.

²¹ ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 596 z późn. zm.); ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 595 z późn. zm.); ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (tekst jedn. Dz.U. z 2013 r., poz. 594 z późn. zm.).

II.4. ZADANIA I KOMPETENCJE ORGANÓW POWIATU W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI.

Państwo realizuje swoje obowiązki względem dziedzictwa kulturowego, między innymi za pośrednictwem organów samorządowych. Powinności samorządów różnych szczebli określają właściwe ustawy: o samorządzie gminnym, powiatowym i wojewódzkim²².

Samorząd gminny pełni podstawową rolę w kreowaniu ochrony dziedzictwa kulturowego. Oprócz regulacji, które skierowane zostały do władz samorządowych wszystkich szczebli, Ustawa dała gminom konkretne narzędzia umożliwiające kształtowanie polityki względem tej sfery życia publicznego:

po pierwsze – w gestii władz gminnych pozostają dwie spośród pięciu form ochrony prawnej zabytków a mianowicie: **inicjatywa utworzenia parku kulturowego** oraz **wprowadzenia stref chronionych pod względem konserwatorskim do opracowań planistycznych**;

po drugie – samorząd gminny otrzymał **możliwość udzielania dotacji** na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków, na zasadach określonych w uchwale podjętej przez organ stanowiący gminy.;

po trzecie – „ustawa krajobrazowa” daje gminom uprawnienia, dzięki której lokalne samorządy mogą kształtować politykę reklamową w przestrzeni publicznej²³;

po czwarte – gminy, na mocy „ustawy rewitalizacyjnej”, za pośrednictwem Gminnego Programu Rewitalizacji, mogą w obszary rewitalizowane włączyć zabytki i elementy dziedzictwa kulturowego.

Nieporównanie mniejsze możliwości sprawcze w kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego ma **samorząd powiatowy**. Określają je w ogólny sposób zapisy ustawy *o samorządzie powiatowym* (t.j. Dz.U.2020 poz. 920), które głoszą w art. 4 ust. 1, że **powiat wykonuje określone ustawami zadania publiczne o charakterze ponadgminnym**. Wśród nich, w punkcie 7 wymieniono **zadania w zakresie kultury oraz ochrony zabytków i opieki nad zabytkami** a w dalszych punktach – zadania w obszarach: kultury fizycznej i turystyki, ochrony środowiska i przyrody, promocji powiatu, współpracy i działalności na rzecz organizacji pozarządowych, które w związku modelem polityki prowadzonej na zasadach synergii i zrównoważonego rozwoju, w dużym stopniu powinny wiązać się z ochroną dziedzictwa.

Bardziej precyzyjne zapisy dotyczące powinności samorządu powiatowego wobec obiektów historycznych i dziedzictwa kulturowego znalazły się w ustawie *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*.

Ustawa precyzuje kompetencje i **zadania powiatu w kwestii ochrony dóbr kultury**. Ustawodawca umożliwił władzom powiatowym wpływ na stan dziedzictwa i krajobrazu kulturowego regionu, przez następujące zapisy:

1. powinnością władz powiatu, nałożoną art. 87 Ustawy, jest **sporządzenie programu opieki nad zabytkami**, który realizuje cele strategiczne nakreślone na szczeblu centralnym²⁴;

²² ustawa *o samorządzie województwa* z dnia 5 czerwca 1998 r. (t. j. Dz. U. 2022 poz. 547); ustawa *o samorządzie powiatowym* z dnia 5 czerwca 1998 r. (t. j. Dz.U. z 2020 r., poz. 920); ustawa *o samorządzie gminnym* z dnia 8 marca 1990 r. (t.j. Dz.U. z 2022 poz. 559)

²³ uchwała krajobrazowa przyjmowana przed radę gminy, ma na celu ustalenie warunków i zasad usytuowania małej architektury, tablic reklamowych, urządzeń reklamowych i ogrodzeń a także gabaryty, standardy jakościowe i rodzaj materiałów z jakich mogą być one wykonane. Ustawa krajobrazowa przewiduje przepisy pozwalające egzekucję tych uchwał, nakładania opłat.

2. dziedzictwo kulturowe jest istotnym czynnikiem rozwoju regionalnego, tak więc **problematyka dotycząca ochrony zabytków i opieki nad nimi powinna być uwzględniana w innych dokumentach strategicznych**, określających długoterminowe perspektywy rozwojowe powiatu;

3. ustawodawca w art. 81 daje możliwość **udzielenia dotacji na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków przez organ stanowiący powiatu**, na zasadach określonych w podjętej przez ten organ uchwale²⁵.

4. wg art. 96 ust. 2 Ustawy **powiaty** a także związki powiatów mogą, na podstawie stosownych porozumień, wykonywać część **kompetencji władczych wojewódzkiego konserwatora zabytków**;

5. na mocy art. 12 ustawy **starosta, w uzgodnieniu z wojewódzkim konserwatorem zabytków, może umieszczać na zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru znak informujący o tym, iż zabytek ten podlega ochronie**;

6. art.103 określa **wyłączne kompetencje starosty w zakresie powoływania społecznych opiekunów zabytków**. Na wniosek wojewódzkiego konserwatora starosta ustanawia społecznych opiekunów zabytków lub cofa takie ustanowienie. Równocześnie starosta prowadzi listę społecznych opiekunów zabytków;

7. zgodnie z art. 50 ust. 3 ustawy w przypadku wystąpienia zagrożenia dla zabytku nieruchomego wpisanego do rejestru, polegającego na możliwości jego zniszczenia lub uszkodzenia, **starosta, na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków, może wydać decyzję o zabezpieczeniu zagrożonego zabytku w formie ustanowienia czasowego zajęcia do czasu usunięcia zagrożenia**. W przypadku, gdy nie jest możliwe usunięcie zagrożenia, zabytek nieruchomy może być na wniosek wojewódzkiego konserwatora zabytków wywłaszczony przez starostę na rzecz Skarbu Państwa lub gminy właściwej ze względu na miejsce położenia tego zabytku, w trybie i na zasadach przewidzianych w przepisach o gospodarce nieruchomościami.

²⁴ Krajowy Program Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami przyjęty uchwałą nr 125/2014 Rady Ministrów w dniu 24 czerwca 2014 r.

²⁵ Dotacja na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane zgodnie z art. 77 może obejmować nakłady konieczne na:

- sporządzenie ekspertyz technicznych i konserwatorskich;
- przeprowadzenie badań konserwatorskich, architektonicznych lub archeologicznych;
- wykonanie dokumentacji konserwatorskiej;
- opracowanie programu prac konserwatorskich i restauratorskich;
- wykonanie projektu budowlanego zgodnie z przepisami prawa budowlanego;
- sporządzenie projektu odtworzenia kompozycji wnętrz;
- zabezpieczenie, zachowanie i utrwalenie substancji zabytku;
- stabilizację konstrukcyjną części składowych zabytku lub ich odtworzenie w zakresie niezbędnym dla zachowania tego zabytku;
- odnowienie lub uzupełnienie tynków i okładzin architektonicznych albo ich całkowite odtworzenie, z uwzględnieniem charakterystycznej dla tego zabytku kolorystyki;
- odtworzenie zniszczonej przynależności zabytku, jeżeli odtworzenie to nie przekracza 50 % oryginalnej substancji tej przynależności;
- odnowienie lub całkowite odtworzenie okien, w tym ościeżnic i okiennic, zewnętrznych odrzwi i drzwi, więźby dachowej, pokrycia dachowego, rynien i rur spustowych;
- modernizację instalacji elektrycznej w zabytkach drewnianych lub w zabytkach, które posiadają oryginalne, wykonane z drewna części składowe i przynależności;
- wykonanie izolacji przeciwwilgociowej;
- uzupełnianie narysów ziemnych dzieł architektury obronnej oraz zabytków archeologicznych nieruchomych o własnych formach krajobrazowych;
- działania zmierzające do wyeksponowania istniejących, oryginalnych elementów zabytkowego układu parku lub ogrodu;
- zakup materiałów konserwatorskich i budowlanych, niezbędnych do wykonania prac i robót przy zabytku wpisanym do rejestru, o których mowa w pkt. 7-15;
- zakup i montaż instalacji przeciwwłamaniowej oraz przeciwpożarowej i ogromowej.

Jeśli chodzi o wyłączną kompetencję starosty w sprawie znakowania obiektów zabytkowych (pkt 5 powyższego wykazu) należy dodać, że wzór i wymiary znaku określa Rozporządzenie Ministra Kultury z dnia 9 lutego 2004 r. w sprawie wzoru znaku informacyjnego umieszczonego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków²⁶. Znak taki powinien być wykonany z blachy w kształcie pięciokątnej tarczy o wymiarach 185×100 mm, skierowanej ostrzem w dół, z napisem w górnej części ZABYTEK CHRONIONY PRAWEM.

Wzór znaku umieszczanego na zabytkach nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków²⁷

Rozporządzenie określa wzór znaku, nie precyzuje jednak szczegółowych rozstrzygnięć dotyczących trybu montażu oznakowania. Być może, jest to powodem niewielkiej popularności znakowania zabytków. W praktyce kwestie organizacyjne dotyczące montażu znaków są regulowane w ramach poszczególnych urzędów powiatowych²⁸. Istotną i jednoznacznie określoną ustawowo zasadą jest natomiast obowiązek uzgodnienia z właściwym Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków miejsca lokalizacji znaku informującego. Konserwator zabytków powinien wydać takie uzgodnienie w formie postanowienia na podstawie art. 106 Kodeksu postępowania administracyjnego.

Kilku wyjaśnień wymaga również sprawa ustanawiania przez starostę społecznych opiekunów zabytków.

W historii polskiej ochrony zabytków ruch społeczny zawsze odgrywał istotną rolę, tworząc zaplecze służb konserwatorskich i ważny element w kreowaniu i poszanowaniu lokalnego i regionalnego dziedzictwa kulturowego. Przez wiele lat całością społecznej opieki nad zabytkami kierowało Polskie Towarzystwo

²⁶ Dz.U. 2004 Nr 30, poz. 259

²⁷ znak Konwencji Haskiej, zwany Błękitną Tarczą, przyjęty został na mocy dokumentu z 14 maja 1954 roku. Jego projektantem był profesor Jan Zachwatowicz. Symbol ten pierwotnie miał wskazywać zabytkowe obiekty oraz środki transportu przewożące dobra kultury, które podlegają ochronie w czasie konfliktu zbrojnego. Obecnie symbol Konwencji Haskiej, oprócz funkcji rozpoznawczej, pełni także funkcję informacyjną;

²⁸ część urzędów przygotowała dla właścicieli i posiadaczy zabytków wpisanych do rejestru wzory wniosków wraz z oświadczeniem o posiadanym prawie do nieruchomości (np. Brzesk, Ostrów Wlkp.). W tych powiatach właściciel zabytku może zamontować tabliczkę na obiekcie po spełnieniu ustalonej procedury, tj. złożeniu wniosku wraz z oświadczeniem o prawie dysponowania nieruchomością oraz opłatą skarbową. Na tej podstawie wydawana jest decyzja administracyjna. Część starostów traktuje umieszczanie znaków informujących w całości jako zadanie własne, tzn. właściciele zgłaszają chęć oznakowania zabytku, starosta uzgadnia z konserwatorem lokalizację, wydaje decyzję administracyjną i montuje nieodpłatnie na zabytku tabliczkę (pow. kluczborski). Działania te zostały rozpoczęte od akcji informacyjnej „Znakujemy zabytki Powiatu Kluczborskiego” – na stronie internetowej wykazano spodziewane korzyści: wzrost świadomości mieszkańców i turystów na temat wartości obiektów, forma promocji dziedzictwa, przeciwdziałanie ewentualnym aktom wandalizmu bądź nieumyślnego naruszania zabytkowej substancji przez użytkowników

Turystyczno-Krajoznawcze, które zajmowało się przygotowaniem materiałów edukacyjnych, szkoleniem i nadawaniem uprawnień społecznego opiekuna zabytków. Obecnie, w związku z wciąż rosnącym zainteresowaniem lokalną historią, działania w tym obszarze uległy znacznemu rozproszeniu. Zaangażowane są w nie Towarzystwa Opieki nad Zabytkami, liczne organizacje pozarządowe oraz indywidualni pasjonaci zabytków. Zapis Ustawy ma na celu uporządkowanie ruchu społecznego i zapewnienie lepszej komunikacji z władzami samorządowymi i służbami konserwatorskimi.

W ustawie *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* starosta otrzymał kompetencje do ustanawianiu na wniosek Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków społecznych opiekunów zabytków a także do ich odwoływania, jeśli przestali spełniać wymagania określone w Ustawie (posiadanie pełnej zdolności do czynności prawnych, niekaralność). Ustawa wskazuje także inne zagadnienia związane ze społeczną opieką nad zabytkami. Ogólnie określa wymagania stawiane społecznym opiekunom, którzy winni działać na rzecz zachowania wartości zabytków, utrzymania ich w jak najlepszym stanie oraz upowszechniania wiedzy o zabytkach. Jednak brak przepisów wykonawczych i organizacyjnych określających uprawnienia społecznych opiekunów zabytków oraz zasady ich działalności i współpracy ze starostwem i władzami konserwatorskimi powoduje, że słuszną z założenia idea społecznego indywidualnego zaangażowania w sprawy ochrony dziedzictwa nie zyskała popularności ani u władz powiatowych ani wśród lokalnych społeczności. Do tej pory, tylko nieliczni starostowie wdrożyli lokalne rozwiązania związane z ruchem społecznych opiekunów zabytków²⁹.

Obowiązki właścicielskie wobec obiektów zabytkowych wynikające z przepisów ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami. Niektóre z historycznych obiektów znajdujących się na obszarze zarządzanym przez starostwo powiatowe są **własnością powiatu**. Wobec takich obiektów władze powiatowe mają wynikające z Ustawy **obowiązki związane z opieką nad obiektami zabytkowymi**, które obejmują utrzymywanie ich we właściwym stanie, prowadzenie w uzgodnieniu z Wojewódzkim Konserwatorem Zabytków prac konserwatorskich i restauratorskich, inicjowanie badań naukowych i dokumentacyjnych oraz popularyzowanie ich roli w lokalnej społeczności.

Działalność edukacyjna i popularyzatorska. Ustawa wielokrotnie wspomina o dominującym znaczeniu edukacji, popularyzacji i promowania lokalnej kultury oraz materialnych i niematerialnych przejawów życia poprzednich pokoleń. Działania w tym zakresie są głównym czynnikiem prowadzącym do rozwoju świadomości i tożsamości kulturowej lokalnych społeczności. Żeby były skuteczne powinny objąć jak najszersze kręgi społeczne. Także w tym zakresie rola władz samorządowych jest nie do przecenienia. Ustawodawca zobowiązuje także władze samorządowe do **działań zwiększających atrakcyjność obiektów zabytkowych**, co sprzyja rozwojowi turystyki, która w wielu regionach ma szansę stać się alternatywą dla tradycyjnych gałęzi gospodarki.

²⁹ przykładem jest powiat kluczborski, gdzie opracowano system powoływania i weryfikowania działalności społecznych opiekunów zabytków, który został wdrożony w całym województwie opolskim

III. UWARUNKOWANIA ZEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Władze samorządowe, dla których ochrona dziedzictwa kulturowego jest jednym z zadań własnych, opierają działania w tej sferze na wytycznych państwa. Dyrektywy, wskazania i zalecenia dotyczące tej problematyki zawarte są w dokumentach strategicznych opracowanych na poziomie krajowym.

III.1. POLITYKA PAŃSTWA W ZAKRESIE OCHRONY ZABYTEKÓW I OPIEKI NAD ZABYTEKAMI.

Kierunki polityki krajowej i zasady działania państwa w dziedzinie ochrony dziedzictwa kulturowego nakreślone zostały w aktualnie obowiązującym *Krajowym programie opieki nad zabytkami na lata 2019–2022*.

Krajowy program ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022³⁰. Dokument opracowany przez Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, w warstwie programowej stanowi kontynuację poprzedniego programu, który obejmował lata 2014–2017.

Głównym pozytywnym aspektem poprzedniego programu była zmiana filozofii działania w sferze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami. Dokument wprowadził zmianę jakościową, która polegała na zapoczątkowaniu planowania strategicznego na poziomie centralnym w tym obszarze. Dzięki temu rozwiązaniu udało się zmienić planowanie na wykraczające poza jednoroczną perspektywę budżetową i umożliwiające docelowo wyznaczanie precyzyjnie określonych i uzasadnionych celów oraz bieżącą weryfikację rezultatów i korygowanie uprzednio tworzonych planów w dziedzinie ochrony zabytków.

Aktualny dokument precyzuje cele i kierunki działań oraz zadania w zakresie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami w latach 2019–2022, określa warunki i sposób finansowania planowanych działań oraz harmonogram ich realizacji. Podstawowym celem *Krajowego programu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami na lata 2019–2022* jest **stworzenie warunków dla zapewnienia efektywnej ochrony i opieki nad zabytkami poprzez optymalizację systemu ochrony dziedzictwa kulturowego, wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami i budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego**.

W ramach tego założenia, sprecyzowano trzy cele szczegółowe:

1. Optymalizacja systemu ochrony dziedzictwa kulturowego: wzmocnienie systemu ochrony na poziomie lokalnym i centralnym.
2. Wsparcie działań w zakresie opieki nad zabytkami: wsparcie merytoryczne i podnoszenie poziomu bezpieczeństwa zasobu zabytkowego.
3. Budowanie świadomości społecznej wartości dziedzictwa kulturowego: upowszechnianie wiedzy na temat dziedzictwa i jego wartości, tworzenie warunków dla sprawowania społecznej opieki nad zabytkami.

Dla każdego z celów szczegółowych wyznaczono kierunki działania, które m.in. zawierają następujące zadania:

³⁰ uchwała nr 82 Rady Ministrów z dnia 13 sierpnia 2019 r.; publikacja Monitorze Polskim – M.P.2019.808.

- szkolenia dla pracowników jednostek samorządu terytorialnego i pracowników służb konserwatorskich, m. in. w zakresie zarządzania dziedzictwem kulturowym;
- konkurs Generalnego Konserwatora Zabytków nagradzający gminy za modelowe wdrażanie programu opieki nad zabytkami;
- powołanie Centrum Architektury Drewnianej³¹, którego podstawowym celem będzie dostarczania wiedzy dotyczącej zasad konserwacji zabytków drewnianych właścicielom, opiekunom a rzemieślnikom zaangażowanym w opiekę nad tego rodzaju obiektami;
- podniesienie bezpieczeństwa zabytków poprzez współpracę z właściwymi służbami;
- kampania społeczno-edukacyjna w mediach, uwzględniająca aspekt profilaktyki w dziedzinie ochrony zabytków i opieki nad zabytkami i dostępności do zabytków dla osób niepełnosprawnych;
- program dotacyjny dla organizacji pozarządowych w zakresie popularyzowania i upowszechniania wiedzy o dziedzictwie kulturowym, budowania świadomości lokalnej, a także włączania społeczeństwa w opiekę nad zasobem dziedzictwa kulturowego.

Program jest finansowany ze środków budżetu państwa z części 24 – *Kultura i ochrona dziedzictwa narodowego*. Całkowita kwota finansowania w całym okresie jego trwania wyniesie **25 617 089 zł**. Podmiotem wiodącym i koordynującym działania w ramach realizacji programu jest Narodowy Instytut Dziedzictwa.

Narodowy Instytut Dziedzictwa³² to instytucja kultury podległa Ministerstwu Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Jej misją jest tworzenie podstaw dla zrównoważonej ochrony dziedzictwa poprzez gromadzenie i upowszechnianie wiedzy o zabytkach, wyznaczanie standardów ich ochrony i konserwacji oraz kształtowanie świadomości społecznej w celu zachowania dziedzictwa kulturowego Polski dla przyszłych pokoleń. Instytut powołany został do życia 1 stycznia 2011 jako prawny następca Ośrodka Dokumentacji Zabytków przekształconego w Krajowy Ośrodek Badań i Dokumentacji Zabytków. Stanowi merytoryczne zaplecze Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego, Generalnego Konserwatora Zabytków oraz wojewódzkich konserwatorów zabytków. Narodowy Instytut Dziedzictwa realizuje następujące zadania:

1. gromadzenie i zarządzanie zasobem dokumentacji rejestru zabytków i krajowej ewidencji zabytków;
2. ewidencja badań archeologicznych realizowanych na terenie kraju;
3. monitoring stanu zachowania i ocena stanu wartości zasobu dziedzictwa a także monitoring i analiza zagrożenia dla dziedzictwa; wypracowanie metod przeciwdziałania tym zagrożeniom;
4. budowa i rozwijanie ogólnopolskiej geoprzestrzennej bazy danych o zabytkach;
5. realizacja zadań wynikających z powierzonej funkcji Centrum Kompetencji w ramach programu wieloletniego "KULTURA +" w zakresie digitalizacji zabytków;
6. gromadzenie, opracowanie i archiwizacja zbiorów naukowych związanych z ochroną dziedzictwa oraz ich digitalizacja i upowszechnianie;

³¹ utworzone w 2021 r., ma siedzibę w Otwocku, w zabytkowej modernistycznej drewnianej willi „U Dziadka” <https://nid.pl/centrum-architektury-drewnianej/>

³² Aktualne informacje na temat ochrony dziedzictwa kulturowego i szeroko zakrojonej działalności NID, obejmującej edukację, propagowanie i upowszechnianie problematyki związanej z dziedzictwem kulturowym, można znaleźć na stronach internetowych instytutu: www.nid.pl.

7. publikacja i upowszechnianie wyników badań naukowych, prac projektowych i konserwatorskich oraz innych wydawnictwa z zakresu ochrony dziedzictwa;
8. realizacja specjalistycznych programów szkoleniowych i informacyjnych na rzecz służb konserwatorskich i środowisk związanych z opieką nad zabytkami;
9. wydawanie opinii i ekspertyz dotyczących działań przy zabytkach na rzecz organów administracji publicznej;
10. tworzenie i upowszechnianie standardów dokumentacji, badań i konserwacji zabytków ruchomych, nieruchomych i archeologicznych;
11. koordynacja procedur występowania z wnioskiem o uznanie przez Prezydenta RP zabytku nieruchomego za „Pomnik Historii” oraz prowadzenie monitoringu miejsc i obiektów uznanych za pomniki historii;
12. podejmowanie współpracy z właścicielami i zarządcami zabytków na rzecz właściwego zarządzania zasobem dziedzictwa kulturowego oraz promocja zasad opieki nad zabytkami;
13. ewaluacja i doskonalenie systemu ochrony oraz ewidencji dziedzictwa materialnego i niematerialnego;
14. realizacja w zakresie powierzonym przez ministra zadań wynikających z porozumień, konwencji i innych dokumentów ratyfikowanych przez Polskę, związanych z ochroną i opieką nad dziedzictwem materialnym i niematerialnym (w Narodowym Instytucie Dziedzictwa działa Ośrodek ds. światowego dziedzictwa odpowiadający za koordynację procedury składania wniosków na Listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz zespół ds. dziedzictwa niematerialnego zajmujący się obsługą Krajowej Listy niematerialnego dziedzictwa kulturowego);
15. realizacja programów społecznych w zakresie edukacji na rzecz ochrony i opieki nad dziedzictwem materialnym i niematerialnym (m.in. kampania społeczna "Krajobraz mojego miasta", Europejskie Dni Dziedzictwa, Ogólnopolski Konkurs Filmowy "Zabytkomania", program własny "Wspólnie dla dziedzictwa");
16. organizacja i prowadzenie innych prac związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego na zlecenie ministra i generalnego konserwatora zabytków (m.in. program "Ochrona zabytków archeologicznych", dotacje na badania archeologiczne poprzedzające inwestycje).

III.2. RELACJE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z PROGRAMAMI I DOKUMENTAMI STRATEGICZNYMI WYKONANYMI NA POZIOMIE WOJEWÓDZTWA.

Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030” – Zielone Śląskie. Polityka rozwoju województwa to zespół wzajemnie powiązanych działań podejmowanych i realizowanych w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego rozwoju regionu oraz spójności społeczno-gospodarczej i terytorialnej. Jest ona konsekwencją wyboru strategii rozwoju kraju. Obejmuje politykę społeczną, regionalną, przemysłową, rolną, naukową, ekologiczną. Nowy dokument z perspektywą rozwoju na najbliższą dekadę został przyjęty przez samorząd wojewódzki w październiku zeszłego roku³³. Strategia Rozwoju Województwa

³³ uchwała Sejmiku Województwa Śląskiego nr VI/24/1/2020 z dnia 19 października 2020

Śląskiego „Śląskie 2030” jest aktualizacją Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2020+” i stanowi piątą edycję tego kluczowego dokumentu określającego cele rozwoju regionu oraz instrumenty ich realizacji. Przedstawiona tu wizja rozwoju jest kontynuacją i uszczegółowieniem myśli strategicznej realizowanej już od 2000 r., jednak bardziej świadomie podejmuje zagadnienia transformacji regionu uwzględniające poszanowanie środowiska naturalnego. Podtytuł „Zielone Śląskie” wskazuje wiodący temat, na którym skupia się treść dokumentu.

Zaproponowane w Strategii kierunki i działania rozwojowe ukazują wizję województwa śląskiego jako regionu o nowym, pozytywnym wizerunku, regionu atrakcyjnego i nowoczesnego, o silnej tożsamości kulturowej i wysokim stopniu identyfikacji z rodziną europejską, o dużych walorach przyrodniczych, kulturowych i krajobrazowych, turystycznych i rekreacyjnych, regionu, który będzie zajmował istotną pozycję w procesach rozwoju Europy.

Opracowanie przedstawia cele strategiczne i operacyjne oraz sposoby ich osiągnięcia, w powiązaniu z występującymi w perspektywie 2030 r. uwarunkowaniami. W kilku miejscach w treści dokumentu poruszono bezpośrednio lub pośrednio kwestie dziedzictwa kulturowego w szerszym kontekście wzrostu aktywizacji społecznej, poprawy jakości życia i ochrony środowiska:

- o **cel strategiczny B: Województwo śląskie regionem przyjaznym dla mieszkańca**, zawiera cel operacyjny AKTYWNY MIESZKANIEC, w którym wymieniono następujące priorytety: podniesienie jakości i poprawa dostępu do oferty i infrastruktury kultury, sportu, rekreacji i turystyki umożliwiającej wszechstronny rozwój mieszkańców, promowanie, upowszechnianie i ochronę dziedzictwa kulturowego, wzmocnienie świadomości i budowanie tożsamości narodowej oraz regionalnej;

- o **cel strategiczny C: Województwo śląskie regionem wysokiej jakości środowiska i przestrzeni**. W tym obszarze znalazł się cel operacyjny ATRAKCYJNE WARUNKI ZAMIESZKANIA, KOMPLEKSOWA REWITALIZACJA, ZAPOBIEGANIE I DOSTOSOWANIE DO ZMIAN KLIMATU, w którym założono, m. in.: rekultywację i rewitalizację obszarów zdegradowanych oraz zagospodarowanie terenów i obiektów przemysłowych m.in. na cele środowiskowe, gospodarcze, kulturalne, rekreacyjne, poprawę jakości i atrakcyjności przestrzeni publicznych, szczególnie centrów miast oraz osiedli mieszkaniowych i starych dzielnic;

- o **cel strategiczny D: Województwo śląskie regionem sprawnie zarządzanym**. Tu na naszą uwagę zasługuje cel operacyjny AKTYWNA WSPÓŁPRACA Z OTOCZENIEM I KREOWANIE SILNEJ MARKI REGIONU, gdzie wymienia się istotne z punktu widzenia ochrony dziedzictwa kulturowego działanie: ochrona, promocja oraz podnoszenie atrakcyjności miejsc i obiektów o wartości historycznej, symbolicznej, architektonicznej, przyrodniczej, stanowiących „wizytówki” regionu.

Realizacji założonych celów mają służyć projekty, wśród których dla kwestii ochrony dziedzictwa kulturowego istotne są:

1. *Reindustrialne Śląskie*. Projekt zakłada zarządzanie i koordynację działań związanych z przekształcaniem terenów przemysłowych i nadaniem im nowych funkcji.

2. *Turystyczne Śląskie*. W projekcie wymieniono katalog działań zakładających wzrost atrakcyjności Śląska jako regionu turystycznego: tworzenie i rozwój atrakcyjnej oferty turystycznej: Beskidów, Śląska

Cieszyńskiego, Jury Krakowsko Częstochowskiej, Krainy Górnej Odry; popularyzację rozpoznawalności i dalszy rozwój marki Szlaku Zabytków Techniki Województwa Śląskiego i Szlaku Orlich Gniazd; upowszechnienie wiedzy na temat unikalnej wartości historycznej i kulturowej Podziemi Tarnogórskich oraz rezerwatu Segiet wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO; rozwój turystyki biznesowej i przemysłu wielkich wydarzeń; popularyzację i rozwój infrastruktury służącej turystyce pielgrzymkowej i turystyce sentymentalno-kulturowej; rozwój turystyki bez barier oraz rozwój bezpieczeństwa na szlakach turystycznych.

3. *Kulturalne Śląskie*, gdzie postuluje się wsparcie edukacji regionalnej, z uwzględnieniem różnorodności kulturowej województwa oraz kreowanie markowych produktów i wydarzeń kultury.

Regionalny Program Operacyjny dla Województwa Śląskiego to dokument programowy, który określa konkretne obszary działań, korelując je z założeniami strategii rozwojowej regionu. Obecnie w toku są prace nad utworzeniem nowego RPO WSL, odpowiadającego na wyzwania przyjętej w czerwcu bieżącego roku Strategii Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”. Nowy program regionalny będzie nosił nazwę „Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027”. 31 marca 2021 r. Zarząd Województwa Śląskiego przyjął „Wstępny projekt programu Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027”, określający główne obszary i szczegółowe kierunki działań na rzecz rozwoju województwa w nowej perspektywie unijnego finansowania na lata 2021-2027. Przedmiotem interwencji programu na lata 2021-2027 będą, m.in.: inwestycje w ochronę terenów cennych pod względem przyrodniczym oraz w infrastrukturę kulturalną i turystyczną. Aktualnie trwają otwarte konsultacje społeczne projektu programu.

Plan zagospodarowania przestrzennego województwa śląskiego³⁴. Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego, poprzez jego ścisłe powiązanie ze Strategią Rozwoju Województwa Śląskiego, stanowi kluczowy element zintegrowanego planowania strategicznego. Obowiązujący aktualnie dokument podkreśla kwestię „przestrzeni” jako ograniczonego dobra, wymagającego zrównoważonego wykorzystywania zasobów środowiska naturalnego i kulturowego. Współczesne podejście do problemu środowiska życia człowieka nie ogranicza się wyłącznie do zachowania krajobrazów odziedziczonych i zapobiegania ich niepożądanym zmianom, ale na wywoływaniu zmian przekształcających, które oprócz zachowania *status quo* powodują również twórcze wzbogacenie krajobrazu kulturowego.

W dokumencie przyjęto następujące katalogi działań, istotne z punktu widzenia programu opieki nad zabytkami:

- o zachowanie tożsamości kulturowo-krajobrazowej, w tym zachowanie identyfikatorów krajobrazu, charakterystycznych dla danego obszaru wraz z ich adaptacją do nowych funkcji; kształtowanie terenów zieleni miejskiej pełniących funkcje rekreacyjne, zdrowotne, estetyczne przyrodnicze;
- o rewitalizacja zdegradowanej tkanki miejskiej;

³⁴ Sejmik Województwa Śląskiego przyjął Plan Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Śląskiego 2020+ uchwałą Nr V/26/2/2016 z dnia 29 sierpnia 2016 r. (Dz. Urz. Woj. Śl. z dnia 13.09.2016r., poz.4619).

- o rekultywacja, rewitalizacja i kształtowanie terenów zdegradowanych (w tym przemysłowych, powojennych, pokolejowych) z wykorzystaniem ich na tereny o funkcjach komercyjnych i publicznych (ekologicznych, turystycznych, kulturowych, usługowych i społeczno-gospodarczych);
- o wielofunkcyjny rozwój na obszarach wiejskich o niskim potencjale glebowym przy zachowaniu walorów przyrodniczych i tradycyjnego krajobrazu rolniczego.

Program Opieki nad Zabytkami Województwa Śląskiego na lata 2018–2021.³⁵ W Programie sformułowano cele strategiczne i cele operacyjne oraz katalog działań prowadzących do ich realizacji:

CEL STRATEGICZNY I: ZACHOWANIE DZIEDZICTWA KULTUROWEGO I WŁĄCZENIE GO W PROCESY GOSPODARCZE.

Cel operacyjny 1. Ustalenie potencjału zasobów zabytkowych województwa (działania: weryfikacja zabytków województwa, rozwój badań i studiów nad zabytkami województwa).

Cel operacyjny 2. Budowa systemu zarządzania zabytkami województwa (działania: tworzenie w JST struktur odpowiedzialnych za sprawy dziedzictwa kulturowego stanowiska miejskich i powiatowych konserwatorów zabytków; zarządzanie zabytkami, m.in.: tworzenie elektronicznej bazy danych na temat zabytków, opracowanie programów opieki nad zabytkami, opracowywanie planów zagospodarowania przestrzennego, wykorzystanie ustaleń planów do wprowadzenia zasad ochrony zabytków, powoływanie form ochrony zabytków, realizacja infrastruktury systemu informacji kulturowej i turystycznej, np. organizacja oznakowania drogowego do zabytków, GPS, wydawnictwa informacyjne, strony internetowe, rekomendacja obiektów o wysokich walorach zabytkowych do objęcia ochroną).

Cel operacyjny 3. Włączenie zabytków w procesy gospodarcze (działania: konserwacja i adaptacja zabytków, kreacja markowych produktów turystycznych w oparciu o obiekty zabytkowe)

CEL STRATEGICZNY II: KSZTAŁTOWANIE POZYTYWNYCH POSTAW SPOŁECZEŃSTWA WOBEK DZIEDZICTWA KULTUROWEGO REGIONU.

Cel operacyjny 1. Upowszechnianie wiedzy o zabytkach oraz sposobach opieki nad zabytkami (działania: wzmocnienie edukacji o dziedzictwie kulturowym, promocja i popularyzacja zabytków i wiedzy o zabytkach)

Cel operacyjny 2. Aktywizacja społeczności lokalnych na rzecz opieki nad zabytkami (działania: promowanie przykładów dobrych praktyk w sferze ochrony zabytków i opieki nad zabytkami).

III.3. RELACJE POWIATOWEGO PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI Z DOKUMENTAMI STRATEGICZNYMI WYKONANYMI NA POZIOMIE GMIN POWIATU.

Gminne Programy Opieki nad Zabytkami i Gminne Ewidencje Zabytków. Gminy stanowiące najniższy szczebel samorządu lokalnego, pełnią podstawową rolę w procesie ochrony dziedzictwa kulturowego. To na ich barkach spoczywa obowiązek rozpoznania i stałego aktualizowania zasobu tego dziedzictwa pod postacią **gminnej ewidencji zabytków**. Rzetelnie prowadzone ewidencje stanowią instrument

³⁵ uchwała nr V/50/14/2018 Sejmiku Województwa Śląskiego z dnia 19 marca 2018 r. w sprawie przyjęcia Wojewódzkiego Programu Opieki nad Zabytkami w województwie śląskim na lata 2018-2021, opublikowana w Dzienniku Urzędowym Województwa Śląskiego z 26.03.2018, poz. 1854

umożliwiający właściwe zarządzanie dziedzictwem na danym terenie. GEZ stanowi bazę dla opracowania gminnego programu opieki nad zabytkami i dla wytworzenia podobnych programów na poziomie powiatu i województwa.

Wg informacji przekazanych przez właściwe urzędy gminne, siedem gmin powiatu gliwickiego prowadzi gminne ewidencje zabytków. Aktualizowane gminne ewidencje zabytków posiadają: Wielowieś, Knurów, Toszek i Sośnicowice a Pyskowice planują aktualizację w niedalekiej przyszłości. W pięciu gminach: Knurów, Pilchowice, Toszek, Wielowieś i Sośnicowice polityka ochrony dziedzictwa kulturowego oparta jest na wytycznych zawartych w gminnych programach opieki nad zabytkami. Pozostałe dwie gminy: Gierałtowice i Pyskowice planują opracowanie programów w nieokreślonej przyszłości³⁶. Wszystkie gminy korzystają z ustawowej możliwości udzielania dotacji na remonty i roboty budowlane przy obiektach zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków lub znajdujących się w gminnej ewidencji zabytków.

Zagospodarowanie przestrzenne. Wśród dokumentów poruszających kwestię ochrony zabytków i opieki nad zabytkami ważną rolę pełnią *studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego* oraz *miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego*. Studia są podstawą do opracowania *miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego*. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego jako akty prawa miejscowego, stanowią podstawowy instrument polityki przestrzennej na szczeblu lokalnym, dający gminom realny i bezpośredni wpływ na ochronę obiektów zabytkowych i historycznych. Umieszczenie w miejscowych planach zagospodarowania przestrzennego obiektu architektury i budownictwa, zespołu architektonicznego, czy obszaru krajobrazu kulturowego jest formą ochrony prawnej³⁷. Obiekt taki podlega ochronie i rygorom postępowania właściwym dla obiektu wpisanego do rejestru zabytków.

W powiecie gliwickim stopień pokrycia terenów gminnych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego jest imponujący. Wg udzielonych informacji bliski jest 100 procent.

Inne programy i dokumenty strategiczne. Władze gmin dysponują różnymi opracowaniami i dokumentami, których treść, w zróżnicowanym stopniu porusza kwestię dziedzictwa kulturowego i jego ochrony. W marginalnym stopniu zajmują się tą problematyką *programy ochrony środowiska*, ograniczające się do środowiska przyrodniczego, w niewielkim stopniu uwzględniając tylko obszary zabytkowej zieleni kształtowanej. W przyszłości, przy okazji aktualizacji tych programów, należałoby w większym stopniu zwrócić uwagę na powiązania między środowiskiem przyrodniczym i krajobrazem kulturowym gminy, co umożliwi władzom samorządowym prowadzenie spójnej i zrównoważonej polityki w obu tych dziedzinach.

Tematyka dziedzictwa kulturowego, ochrony zabytków i opieki nad nimi, w znacznie większym stopniu uwzględniana jest w *strategiach rozwojowych gmin*, *programach rozwoju lokalnego*, *lokalnych planach rewitalizacji*. Wszystkie gminy dysponują takimi opracowaniami i korzystając z zawartych w nich założeń, kształtują lokalną politykę związaną z dziedzictwem kulturowym.

³⁶ brak danych z gminy Rudziniec nie pozwala na uwzględnienie jej w powyższej statystyce

³⁷ Ustawa: art. 7 pkt 4

IV. UWARUNKOWANIA WEWNĘTRZNE OCHRONY DZIEDZICTWA KULTUROWEGO

Koncepcja polityki zrównoważonego rozwoju koncentruje się na podniesieniu jakości życia społeczności przez zaspokojenie najważniejszych potrzeb i zabezpieczenie jej żywotnych interesów. Model takiej gospodarki zakłada odpowiednio i świadomie ukształtowane relacje pomiędzy wzrostem gospodarczym, dbałością o środowisko (nie tylko naturalne ale także wytworzone przez człowieka) oraz jakością życia. To nakłada na władze wymóg harmonijnych działań we wszystkich dziedzinach życia społecznego a więc – zrównoważonego zarządzania zasobami naturalnymi, odpadami, dziedzictwem kulturowym, kulturą, edukacją, opieką społeczną i zdrowotną, przestrzenią i wszystkim tym, co składa się na otoczenie człowieka. Wszelkie diagnozy, programy, opracowania i projekty sporządzane na poziomie samorządowym muszą więc zakładać synergię działań prowadzących do celu. Dotyczy to także *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Gliwickiego na lata 2022–2025*. Podobnie jak poprzednie programy opieki, obecny opiera się na idei wypracowania propozycji działań współgrających z wytycznymi zawartymi w innych opracowaniach strategicznych i planistycznych opracowanych na poziomie powiatu.

Podstawowym dokumentem określającym idee i dążenia Powiatu Gliwickiego jest lokalna strategia rozwojowa, która warunkuje powstawanie kolejnych dokumentów, nakreślających szczegółowo sposoby realizacji przyjętych przez władze kierunków rozwoju regionu. W Powiecie Gliwickim bazą dla dalszych opracowań jest dokument o nazwie:

Kierunki Strategicznego Rozwoju Powiatu Gliwickiego w perspektywie roku 2035.³⁸

W związku z potrzebą kontynuacji planowania strategicznego po upływie ważności Strategii Rozwoju Powiatu Gliwickiego na lata 2005-2020, został opracowany nowy dokument strategiczny na kolejną perspektywę czasową. Dokument określa kierunki rozwoju powiatu na lata 2021-2035, uwzględniając nowe czynniki związane z kolejnym okresem programowania w Unii Europejskiej. Wiąże się z nim przeobrażenia w systemie planowania na poziomie krajowym i regionalnym, zmiany w polityce lokalnej oraz przekształcenia zewnętrznych i wewnętrznych uwarunkowań funkcjonowania powiatu. Autorzy dokumentu wzięli także pod uwagę zmieniającą się optykę społeczną, na którą wpływa wzrost świadomości społecznej: rosnące oczekiwania, aspiracje i podlegające przemianom postawy mieszkańców. Ważny wpływ na zapisy strategii rozwojowej miała także nieubłagana demografia – ze zmieniającą się strukturą społeczną, wymagającą przekształceń w obszarze usług publicznych.

Założeniem głównym kierunków strategicznego rozwoju powiatu uczyniono **integrację różnych funkcji, działań i aktywności w spójny proces rozwoju lokalnego**.

Nowy dokument zwraca uwagę na specyfikę jednostki terytorialnej jaką jest powiat i określa rolę władz powiatowych, wyróżniając trzy główne osie działalności:

- oś pierwsza – działalność „**powiatowa**”: koncentruje się na zadaniach realizowanych bezpośrednio przez powiat;

³⁸ przyjęty przez Radę Powiatu Gliwickiego uchwałą nr XXXIV/272/2021 z dnia 16 grudnia 2021 roku

- oś druga – działalność „**konsolidacyjna**”: zawiera koncepcję łączenia potencjałów gmin powiatu oraz kluczowych dla rozwoju gmin funkcji; działania w jej obrębie polegają na wyznaczaniu celów i zadań, których wspólna realizacja przez podmioty z gmin powiatu gwarantuje wyższą skuteczność oraz wzmocnienie konkurencyjności;
- oś trzecia – działalność „**wspierająca**”: koncepcja warunkowego wspierania wybranych aktywności podmiotów dynamizujących rozwój powiatu.

Takie ujęcie tematu ustawia władze powiatowe w czterech pozycjach, jako:

- **realizatora** – przedsięwzięcia strategiczne samodzielnie realizowane przez powiat,
- **inicjatora** – przedsięwzięcia strategiczne o charakterze wzorcowym lub pilotażowym inspirowane i wspierane przez powiat,
- **koordynatora** – przedsięwzięcia strategiczne realizowane przez podmioty z powiatu (osoby, organizacje, instytucje, gminy itp.) wspierane koordynacyjnie przez powiat,
- **kooperanta** – przedsięwzięcia partnerskie, w których powiat jest jednym z realizatorów.

Wśród celów strategicznych związanych z procesami rozwojowymi znalazły się zarówno te, związane bezpośrednio z dziedzictwem kulturowym, jego ochroną, popularyzacją i włączaniem w procesy gospodarcze i rozwojowe, jak również związane pośrednio z tą problematyką, np. poprzez wykorzystanie potencjału turystycznego regionu, propagowanie związków mieszkańców z regionem, czy też – modernizowanie rynku pracy.

W toku prac nad kierunkami rozwoju wytyczono **trzy cele strategiczne powiatu**:

1. Przemiany Powiatu Gliwickiego inspirowane i dynamizowane przez mieszkańców.

Jeden ze wskazanych **celów operacyjnych to**:

– społeczność lokalna zintegrowana wokół tradycji i wspólnej przyszłości powiatu; wyznaczone kierunki działań to, m.in.: promowanie tożsamości lokalnej opierającej się na walorach historyczno-kulturowych i przyrodniczych powiatu oraz organizacja wydarzeń o znaczeniu ponadlokalnym przyciągających osoby spoza powiatu oraz budujących dumę mieszkańców z dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego.

2. Oryginalne walory powiatu tworzące unikatową jakość życia mieszkańców.

Wśród **celów operacyjnych** wymieniono:

– wysoką jakość przestrzeni powiatu, dla której istotne znaczenie ma ochrona, wykorzystanie i promocja zabytkowych i symbolicznych obiektów powiatu;

– unikatowość i wysoką jakość walorów przyrodniczych, wymagającą wykreowania infrastruktury eksponującej walory przyrodnicze i promowania wzorców aktywnego spędzania czasu.

3. Solidne fundamenty dla rozwoju gospodarczego powiatu i społeczności lokalnej.

Wskazano tu, m.in. następujący **cel operacyjny**:

– przedsiębiorczość mieszkańców zagospodarowująca walory i potencjały powiatu; kierunkami działania będą w tym względzie, m.in.: promowanie przedsiębiorczego wykorzystania lokalnych potencjałów, w tym wspieranie integracji i kooperacji rolnictwa, rzemiosła, przetwórstwa i turystyki oraz działania na rzecz wykreowania wiodących typów turystyki, opartych na specyfice powiatu.

Dokumentem programowym, który wytyczył plan działań władz powiatu w sferze ochrony środowiska przyrodniczego jest:

Program ochrony środowiska dla powiatu gliwickiego na lata 2018-2021 z perspektywą do roku 2025.³⁹

Opracowanie poświęcone jest środowisku przyrodniczemu i jego zagrożeniom licznie występującym na terenach przemysłowych powiatu. Obecny dokument, odnosząc się do założeń poprzedniego „Programu ochrony środowiska na lata 2014–2017 z perspektywą do roku 2021”, w rozdziale o zasobach przyrodniczych powiatu, podsumowuje przedsięwzięcia podjęte w ramach realizacji zaproponowanych w programie priorytetów i zadań. Np., interesujące punktu widzenia krajobrazu kulturowego zadanie „*Zachowanie i ochrona najwartościowszych, nieprzekształconych zespołów i fragmentów krajobrazów*” realizowane było poprzez organizowanie szkoleń dla rolników na temat Kodeksu Dobrej Praktyki Rolniczej i programów rolnośrodowiskowych a także opracowywanie planów ochronnych dla obszarów Natura 2000. Natomiast w ramach zadania „*Realizacja programów edukacyjnych oraz rozwój bazy dydaktycznej edukacji*” Oddział Biura Zespołu Parków Krajobrazowych Województwa Śląskiego w Rudach wydał informator o parkach krajobrazowych woj. śląskiego oraz przeprowadził szereg pogadanek w placówkach oświatowych. Podjęto również szereg działań służących zachowaniu bio- i georóżnorodności siedlisk przyrodniczych i gatunkowych oraz mających na celu podnoszenie świadomości i wiedzy ekologicznej społeczeństwa.

W dalszej kolejności przedstawiono aktualny stan zasobów przyrodniczych powiatu. Znaczna część regionu objęta jest różnymi formami ochrony. Obiekty prawnie chronione to: Park Krajobrazowy Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich (pow. w granicach powiatu 9080 ha, na terenie gmin: Knurów, Pilchowice, Sośnicowice), dwa rezerваты przyrody – Hubert (gmina Wielowieś, pow. 14,3 ha), Las Dąbrowa (Gm. Sośnicowice, pow. 76,63 ha), obszar Natura 2000 (gm. Wielowieś, 19,3 ha) oraz 59 pomników przyrody w postaci pojedynczych drzew (Gierałtowice – 5, Pilchowice – 5, Pyskowice – 31, Rudziniec – 3, Toszek – 7, Wielowieś – 4) oraz grupy drzew w Rudzińcu (4 szt.).

Program ochrony środowiska postuluje przeprowadzenie inwentaryzacji przyrodniczej w gminach w celu weryfikacji i klasyfikacji zasobów przyrodniczych i walorów krajobrazowych.

Niestety, Dokument w swej treści pomija pojęcie „krajobrazu kulturowego”, nie wspominając o przestrzeni przyrodniczej, która historycznie ukształtowana w wyniku działania czynników naturalnych i działalności człowieka, zawiera elementy przyrodnicze i wytwory cywilizacji.

W przeciwieństwie do poprzedniego dokumentu, brak jest w aktualnym programie sygnalizacji potrzeby podjęcia działań rewaloryzatorskich dla zespołów zieleni historycznej, kształtowanej. Zieleńce, parki, zadrzewienia o charakterze rekreacyjnym, kompozycje roślinności cmentarnej, rezydencjonalnej oraz zieleni towarzysząca zabudowaniom i szlakom komunikacyjnym stanowią ważny element przyrodniczy powiatu a stan kompleksów zieleni urządzonej często przedstawia wiele do życzenia.

³⁹ przyjęty uchwałą Nr XLII/314/2018 Rady Powiatu Gliwickiego z dnia 27 września 2018 r.

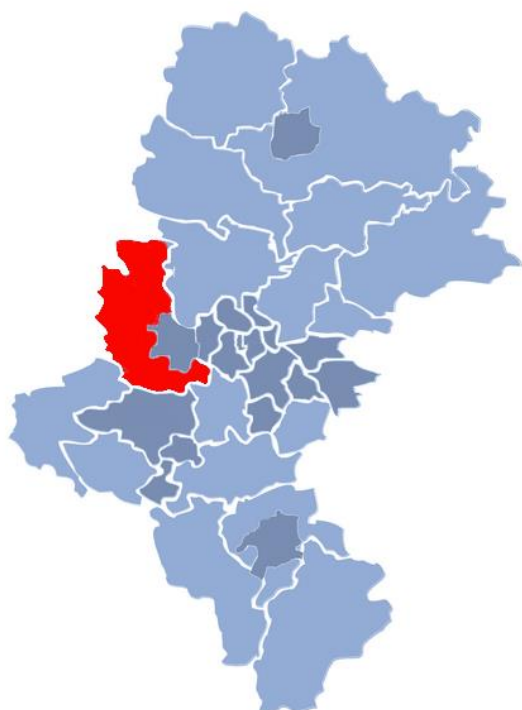
V. CHARAKTERYSTYKA KRAJOBRAZU KULTUROWEGO POWIATU GLIWICKIEGO

V.1. CHARAKTERYSTYKA POWIATU

Położenie i podział administracyjny. Położenie powiatu gliwickiego jest jednym z jego głównych atutów. Obszar powiatu, zajmując zachodnią część województwa śląskiego, rozpościera się stosunkowo blisko granicy z Czechami i sąsiaduje z województwem opolskim. Bezpośrednia bliskość konurbacji górnośląskiej oraz lokalizacja na skrzyżowaniu ważnych szlaków komunikacyjnych o znaczeniu europejskim - autostrad A1 i A4 – czynią z ziem powiatu atrakcyjne tereny inwestycyjne. Tym bardziej, że cenne sąsiedztwo od strony wsch. stanowią Gliwice – miasto na prawach powiatu, siedziba starostwa, jeden z najważniejszych górnośląskich ośrodków naukowo-przemysłowo-kulturalnych, z dużą siłą przyciągania kapitału zagranicznego warunkującą rozwój całego regionu.

Powiat Gliwicki obejmuje obszar 66437 ha i podzielony jest na 8 gmin:

- dwie o charakterze miejskim: Knurów i Pyskowice
- dwie miejsko-wiejskie: Sośnicowice i Toszek
- cztery wiejskie: Gierałtowice, Pilchowice, Rudziniec i Wielowieś.

Powiat gliwicki na mapie województwa śląskiego.⁴⁰

Podział administracyjny powiatu gliwickiego⁴¹

⁴⁰ źródło obu grafik: ww.pl.wikipedia.org

⁴¹ ibidem

Demografia i rynek pracy⁴². Wg danych z 2021 r. powiat gliwicki liczy 115 207 mieszkańców. Gęstość zaludnienia wynosi 174/km², a stopień zurbanizowania – 55,1%. Powiat ma ujemny przyrost naturalny wynoszący – 3,00 na 1000 mieszkańców. Jest to istotny czynnik sprawiający, że do roku 2050 prognozowany jest spadek liczby ludności powiatu o ok. 12 000 – do 103 239.

Nieco ponad 60 procent mieszkańców jest w wieku produkcyjnym, niestety na 1000 osób, tylko 200 jest czynnych zawodowo. Jest to wartość znacznie mniejsza niż w województwie śląskim a także znacząco mniejsza od wartości dla Polski. Nieznacznie ponad 17 % aktywnych zawodowo mieszkańców powiatu gliwickiego pracuje w sektorze rolniczym (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo), 41 % – w przemyśle i budownictwie, 18 % – w sektorze usługowym (handel, naprawa pojazdów, transport, zakwaterowanie i gastronomia, informacja i komunikacja) a 1,6% – w sektorze finansowym (działalność finansowa i ubezpieczeniowa, obsługa rynku nieruchomości).

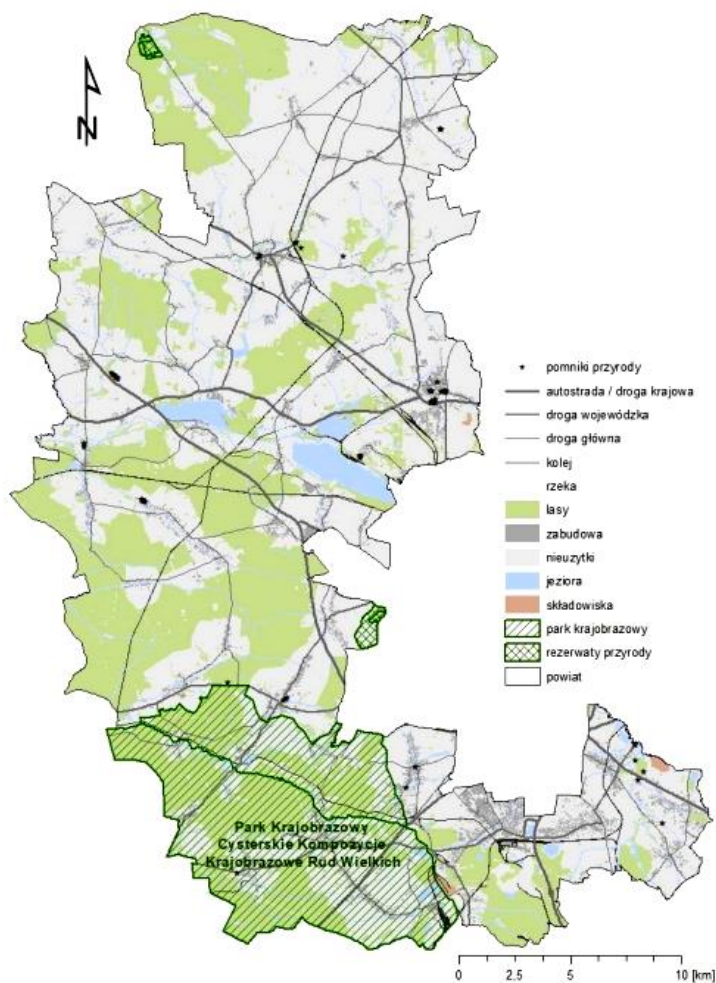
Gospodarka. Atutem powiatu gliwickiego jest bliskość Gliwic i podstrefy Katowickiej Specjalnej Strefy Ekonomicznej oraz duże zróżnicowanie potencjału gospodarczego regionu. Przemysł to ważny, jednak nie jedyny składnik miejscowej gospodarki. Południową i pd.–wsch. część powiatu stanowi strefa uprzemysłowiona i zurbanizowana, zdominowana przez zakłady przemysłu ciężkiego i górnictwo (Knurów, Pyskowice). Północna i pn.–zach. część powiatu ma charakter typowo rolniczy (Toszek, Wielowieś). W części środkowej natomiast, z racji dogodnych warunków naturalnych (strefa akwenów – jeziora: Dzierżno Duże i Małe, Jezioro Pławniowickie i duży kompleks leśny), rozwinęły się funkcje rekreacyjne i turystyczne (Rudziniec, Pyskowice), coraz bardziej doceniane jako działy gospodarki o dużym potencjale ekonomicznym. Strefa ta ciągnie się aż do południowych granic powiatu, gdzie znajduje się jeden z największych polskich parków krajobrazowych „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich” (Pilchowice), obejmujący swoim obszarem także sąsiednie powiaty. Zauważalny jest postęp w popularyzacji i udostępnianiu kolejnych obiektów związanych z przeszłością i kulturą Śląska, które stanowią dodatkową atrakcję turystyczną dla miłośników sztuki i historii. Rozwojowi turystyki sprzyja także dobry stan środowiska naturalnego – nieskażone gleby i czyste powietrze stwarzają bowiem możliwość rozwoju gospodarstw ekologicznych i agroturystycznych

W powiecie dobrze rozwija się sieć usług finansowych, drobna wytwórczość, usługi, handel, budownictwo. Zaplecze naukowe regionu stanowi jedna z najlepszych technicznych wyższych uczelni w Polsce – Politechnika Śląska w Gliwicach.

Komunikacja. Dobrze rozwinięta jest sieć komunikacyjna. Przez Powiat Gliwicki przebiega około 923 km dróg krajowych, wojewódzkich, powiatowych (303,6 km) i gminnych, a w pobliskim węźle komunikacyjnym Gliwice-Sośnica przecinają się dwie największe polskie autostrady: A4 zachód-wschód i A1 północ-południe, stanowiące szlaki o znaczeniu europejskim. Powiat przecięty jest w poprzek jedną z głównych polskich magistrali kolejowych, która łączy Śląsk z wybrzeżem Bałtyku oraz Kanałem Gliwickim – niegdyś główną drogą transportową, łączącą przemysłowe tereny dawnego państwa pruskiego z resztą kraju. W odległości ok. 40 km od granic powiatu gliwickiego znajduje się Międzynarodowy Port Lotniczy

⁴² dane za: https://www.polskawliczbach.pl/powiat_gliwicki

w Pyrzowicach. W niewielkiej odległości usytuowane są również porty lotnicze w Krakowie (Balice – 100 km) i Ostrawie (90 km).

Przestrzeń Powiatu Gliwickiego⁴³

Warunki naturalne i klimat. Pejzaż ziemi gliwickiej jest zróżnicowany i nie odpowiada powszechnemu wyobrażeniu o typowym obrazie rejonu górnośląskiego. Obejmuje nie tylko gminy o przeważającym krajobrazie przemysłowym ale także gminy wiejskie, o charakterze typowo rolniczym. Dodatkowo, cechuje również dość duża lesistość i spory udział terenów o znacznej wartości przyrodniczej.

Ukształtowanie obszaru powiatu urozmaicają pagórkowate tereny gmin: Toszek, Wielowieś, Rudziniec, Pilchowice i Sośnicowice oraz doliny licznych naturalnych cieków dorzecza Odry: zlewni Małej Panwi, Kłodnicy, Bierawski, Dramy i Rudy a także sztucznego historycznego toru wodnego – Kanału Gliwickiego, który przecina teren powiatu na wysokości dużych zbiorników wodnych o pochodzeniu antropogenicznym (Dzierżono Duże i Małe, Jez. Pławniowickie, Słupsko, staw Hubertus). Część z tych zbiorników jest zagospodarowana na cele rekreacyjne i retencyjne. Fakt ten, a także obszary leśne, zróżnicowanie krajobrazowe oraz łagodny klimat (stosunkowo wysoka roczna średnia temperatura, krótka zima, wczesna wiosna i ciepłe lato) i dobre warunki glebowe stwarzają korzystne podłoże dla rozwoju rolnictwa i sprzyjają turystyce.

⁴³ źródło: Kierunki rozwoju strategicznego Powiatu Gliwickiego w perspektywie roku 2035, str.20

Duże kompleksy leśne zlokalizowane są przede wszystkim w pd. i zach. części powiatu (najbardziej zalesiona gmina Sośnicowice, najmniej – Pyskowice). Region pochwalić się może ciekawymi pod względem przyrodniczym miejscami:

1. *Rezerwat przyrody — Hubert*, położony na terenie gminy Wielowieś, w miejscowości Dąbrówka powołany w celu ochrony fragmentu lasu mieszanego o cechach naturalnych, zachowanego wśród drzewostanów zniekształconych przez gospodarkę człowieka; jego obszar, dwukrotnie powiększany, osiągnął obecną powierzchnię – 33,74 ha.

2. *Park Krajobrazowy „Cysterskie Kompozycje Krajobrazowe Rud Wielkich”* (powierzchnia w granicach powiatu gliwickiego około 9080 ha; założony w 1993 r.) Teren parku posiada interesującą rzeźbę, a unikatowym zjawiskiem jest kilkanaście typów wydm. W południowej części występują wody mineralne – solanki i wody siarczanowe. Rzeka Ruda, stanowiąca oś hydrograficzną parku, zaliczana jest do ciekawszych rzek meandrujących. Park obejmuje kompleks Lasów Rudzkich, będących pozostałością dawnej Puszczy Śląskiej. Dominującym typem lasu są bory a w dolinach rzek i podmokłych obniżeniach występują łągi oraz olsy.

3. *Rezerwat przyrody „Las Dąbrowa”* — położony na terenach Gliwic i Sośnicowic obszar lasu o powierzchni ponad 76 hektarów, celem jego powołania jest zachowanie różnogatunkowych drzewostanów grądowo-łęgowych,

4. *Las „Fazaniec”* – obszar chronionego krajobrazu na terenie gminy Toszek.

Kultura⁴⁴. *Domy i ośrodki kultury.* W powiecie gliwickim działa 9 publicznych ośrodków kultury, klubów i świetlic. Rocznie odbywało się w nich ok. 400 imprez kulturalnych. Znaczący wzrost ilościowy nastąpił w 2017 r., kiedy to zorganizowano ponad 600 wydarzeń. Wzrost liczby imprez nie był jednak jednoznaczny z wzrostem liczby ich uczestników, która utrzymywała się mniej więcej na stałym poziomie ok. 90 000 osób. W roku 2020 nastąpił niestety gwałtowny spadek liczby imprez, czego oczywistym powodem była pandemia COVID-19 i związane z nią restrykcje. Liczba wydarzeń kulturalnych obniżyła się drastycznie z 723 w 2019 do 294 w roku następnym. Niskie statystyki pod tym względem utrzymywały się również w roku 2021 a nieśmiały wzrost zapoczątkował dopiero rok 2022.

W 2020 r. odnotowano na terenie powiatu, m.in.: 22 wystawy, ze zwiedzającymi w liczbie 4790, 6 festiwałów i przeglądów artystycznych, w których uczestniczyło 700 osób, 11 prelekcji i wykładów, z 790 uczestnikami.

Placówki kultury prowadzą koła zainteresowań, grupy artystyczne, warsztaty i kursy o różnych profilach, w których aktywni mieszkańcy mogą pielęgnować swoje pasje. Niestety okres pandemii wpłynął negatywnie także na ten rodzaj działalności kulturalnej. W 2020 r. działało, m.in.: 12 kół gospodyń wiejskich z 390 członkiniami a także dwie grupy folklorystyczne, kultywujące tradycje muzyczne, śpiewacze i taneczne regionu, z czterdziestoma aktywnymi członkami.

⁴⁴ źródło danych: http://www.polskawliczbach.pl/powiat_gliwicki

Muzea. W 2020 r., w muzeach i placówkach muzealnych powiatu odnotowano 4694 zwiedzających, co daje 406 osób na 10 tys. mieszkańców i stanowi to znaczny spadek w stosunku do danych z 2017 r. – 9 200 zwiedzających, (797 osób/10 tys. mieszkańców).

Finanse powiatu. Suma dochodów do budżetu powiatu gliwickiego wyniosła w 2020 r. 121,9 mln zł, co daje 1.1 tys. zł w przeliczeniu na jednego mieszkańca i oznacza wzrost dochodów o 26,8 %, w stosunku do roku 2019. Suma wydatków w tym samym roku to 101,6 mln zł., co z kolei, stanowi kwotę 880 zł na jednego mieszkańca i oznacza wzrost wydatków o 7,3 %. Największą część wydatków pochłonęła oświata i wychowanie – 26 %, sporo przeznaczono również na transport i łączność (16,6 %) i pomoc społeczną (16,3 %). Wydatki inwestycyjne stanowiły 15,6 mln zł, czyli 15,4 % wydatków ogółem. Tradycyjnie – *kultura i ochrona dziedzictwa narodowego* – stanowią niewielkie obciążenie dla budżetu powiatu. Kwota 418,5 tys. zł stanowiła 0,4% wydatków, które na stałym mniej więcej poziomie 04 – 0,5 %, pozostają od 2013 r. W stosunku do ubiegłego roku zanotowano nieznaczny wzrost nakładów na ten dział budżetu – niecałe 58 tys. Nakłady nie dorównały jednak, rekordowemu pod tym względem rokowi 2018 (kwota 468,3 tys.). Znacznie spadły natomiast nakłady na turystykę, które w 2020 r. wyniosły 85 tys. zł., czyli najmniej od 2013 r. Oczywiście „winowajcą” jest w tym wypadku stan pandemii COVID-19.

V.2. HISTORIA POWIATU

Historia powiatu gliwickiego. Do połowy XVI w. ziemie dzisiejszego powiatu gliwickiego stanowiły władztwo różnych piastowskich księstw śląskich, które na skutek zmiennych okoliczności politycznych i dynastycznych często zmieniały obszar i granice. Początkowo wchodziły w skład księstwa opolskiego, zjednoczonego pod berłem ostatniego Piasta opolskiego Jana II Dobrego, który rozszerzając swoje ziemie o Racibórz, stworzył rozległe księstwo opolsko-raciborskie. Po jego bezpotomnej śmierci, księstwo opolsko-raciborskie przejęli Habsburgowie i włączyli je w skład monarchii austriackiej. W wyniku wojen śląskich prawie cała prowincja śląska przypadła z kolei Prusom (1742). Reforma administracyjna przeprowadzona na nowych terenach przez Fryderyka Wielkiego doprowadziła do wydzielenia, jako samodzielnej jednostki administracyjnej – powiatu toszecko-gliwickiego o powierzchni 2000 km² (Kreis Tost-Gleitwitz). W 1817 obszar powiatu został zmniejszony do 940 km² a w 1897 r. – wydzielono z niego miejski powiat gliwicki. Do początków XX w. powiat toszecko-gliwicki ulegał dalszym korektom granic.

Przez stulecia na ziemiach powiatu gliwickiego dominowało rolnictwo a miasta pełniły funkcję ośrodków rzemiosła i handlu. Od XVIII w. zaczął rozwijać się przemysł – początkowo przędzalnictwo i tkactwo, później hutnictwo, w końcu, od poł. XIX w. – przemysł wydobywczy (rudę galmanu oraz dominujące – górnictwo węgla kamiennego). Wpływ na aktywizację gospodarczą regionu miało otwarcie w 1804 r. Kanału Kłodnickiego, w latach 30.XX w. zastąpionego Kanałem Gliwickim. Górny Śląsk stał się zapleczem gospodarczym Prus. Na przełomie XIX i XX w. rangę ośrodka przemysłowego zyskał Knurów, w którym tuż przed I wojną światową uruchomiono kopalnię węgla kamiennego i produkcję koksu. Większość jednak obszaru dzisiejszego powiatu gliwickiego, zachowała charakter rolniczy.

Historyczna mapa Śląska, z podziałem na Dolny, Opolski i Górny Śląsk – l. 30. XX w. (źr. <https://miejscawewroclawiu.pl/>)

Mieszkańcy powiatu brali udział w powstaniach śląskich (1919-21) a w plebiscycie, w dużej części opowiedzieli się za przynależnością do Polski, jednak decyzją mocarstw przyłączono do niej jedynie Knurów i Gierałtowiec z przyległymi terenami. Po wybuchu II wojny światowej powiat toszecko-gliwicki jako część Rzeszy Niemieckiej włączony został do rejencji katowickiej, wchodzącej w skład prowincji górnośląskiej. Po wojnie, administracja polska wydzieliła z ziemi śląskiej województwo wrocławskie i śląskie. Powiat gliwicki znalazł się w województwie śląskim a jego granice pozostały takie, jak w okresie międzywojennym. Natomiast w 1950 r., gdy nastąpił podział województwa śląskiego na opolskie i katowickie, powiat gliwicki przydzielono do województwa katowickiego. Region rozwijał się w bezpośredniej bliskości aglomeracji górnośląskiej, jako jej zaplecze rolnicze, pracownicze i mieszkaniowe. W 1975 r. wprowadzono podział kraju na 49 województw, likwidując jednocześnie powiaty. Po kolejnych zmianach natomiast, w styczniu 1999 r., powiat gliwicki powrócił na mapę administracyjną Polski w nowym kształcie – włączono doń gminy Knurów i Gierałtowiec.

Czynniki historyczne istotne dla rozwoju krajobrazu kulturowego. Charakter krajobrazu kulturowego powiatu gliwickiego determinuje położenie na obszarze Górnego Śląska – krainy historycznej rozciągającej się na terenie Polski, Czech i Niemiec i w przeszłości wchodzącej w skład wszystkich tych państw.

Podstawowe czynniki, które wpłynęły na odrębność kulturową Górnego Śląska to:

1. **położenie w dorzeczu Odry**, na dobrych glebach i w łagodnym klimacie, stwarzające dogodne warunki dla rozwoju osadnictwa i rolnictwa, co w następstwie doprowadziło do powstania wielkiej własności

ziemskiej (kościelnej i świeckiej) oraz do zakładania wsi o sformalizowanych układach przestrzennych i ustroju politycznym;

2. **położenie przy ważnych paneuropejskich szlakach komunikacyjnych** (Via Regia, pielgrzymkowy szlak św. Jakuba), co sprzyjało rozwojowi handlu i ruchu pielgrzymkowego, powstawaniu miast i miejsc zajmujących się obsługą podróżnych, w tym – licznych obiektów sakralnych;

3. **odkrycie w XVIII w. zalegających pod ziemią bogactw kopalnych** i rozwój technologii związanych z ich wykorzystaniem, otworzyło nowy rozdział w historii ziemi górnośląskiej, który na lata zdominował charakter gospodarczy i pejzaż regionu; do dziś w świadomości przeciętnego Polaka kojarzy się on z silnym uprzemysłowieniem, wielkimi zakładami przemysłu ciężkiego i wydobywczego, zanieczyszczeniem powietrza ale także z ciężką pracą i etosem górniczym;

4. silnym bodźcem kulturowym były **burzliwe losy Śląska**; efektem wojen, licznych konfliktów na tle politycznym, ekonomicznym, narodowościowym, religijnym oraz kolejnych zmian w przynależności państwowej były masowe migracje ludności z różnych regionów Europy a wraz z nimi ekspansja rozmaitych kultur; Śląsk znajdujący się zawsze na obrzeżach centrum, jako region graniczny był tygłem, w którym następował proces ciągłego mieszania wpływów i inspiracji.

V.3. KRAJOBRAZ KULTUROWY POWIATU – DZIDZICTWO MATERIALNE

V.3.1. Zabytki nieruchome powiatu gliwickiego.

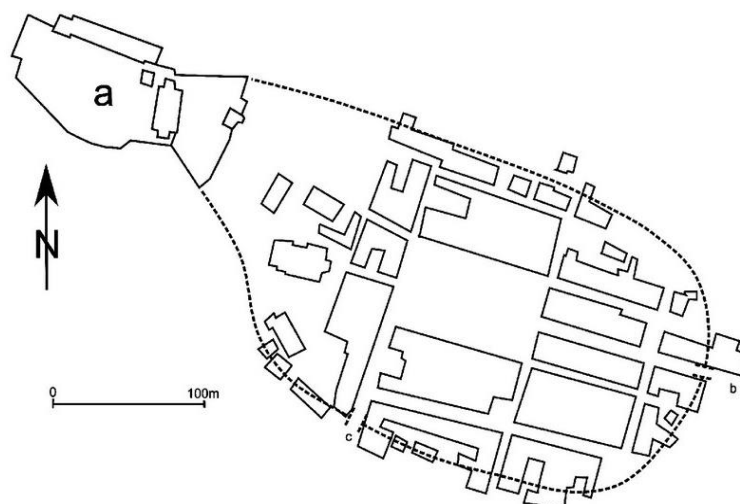
Ochroną prawną na mocy wpisu do rejestru zabytków objętych jest **146 obiektów z terenu powiatu gliwickiego**⁴⁵. Wśród obiektów zabytkowych najliczniej reprezentowane są budynki mieszkalne – 56 obiektów, a znaczna ich część znajduje się w granicach Pyskowic i Toszka. Drugą pod względem liczebności grupę – 31 sztuk – stanowią obiekty sakralne lub związane z kultem religijnym. Sporą grupę tworzą obiekty rezydencjonalne, dwory, pałce, wraz z zabudową folwarczną i z parkami dworskimi – 23. W małym stopniu natomiast reprezentowane są zabytki przemysłowe oraz budynki użyteczności publicznej – po 3 obiekty. W pierwszym przypadku są to dwa ratusze (Pyskowice, Toszek) i szpital przeciwgruźliczy (Pilchowice), w drugim – kuźnia miedzi w Kozłowie i obiekty kolejowe (zespół budowli i budynków linii kolei wąskotorowej Bytom-Karb-Markowice oraz hala wachlarzowa w Pyskowicach). Reprezentantami dawnego budownictwa obronnego są natomiast dwa zamki – w Toszku i w Chudowie. Wśród wpisów odrębną grupę stanowią zabytki obszarowe, a więc układy urbanistyczne. W powiecie gliwickim są trzy takie wpisy, obejmujące historyczne centra miast: Toszka, Pyskowice i Sośnicowice. Do rejestru zabytków wpisano również 15 stanowisk archeologicznych⁴⁶.

Układy urbanistyczne⁴⁷. Do rejestru zabytków zostały wpisane trzy historyczne układy przestrzenne miast powiatu gliwickiego. Są to historyczne centra Toszka, Pyskowice i Sośnicowice.

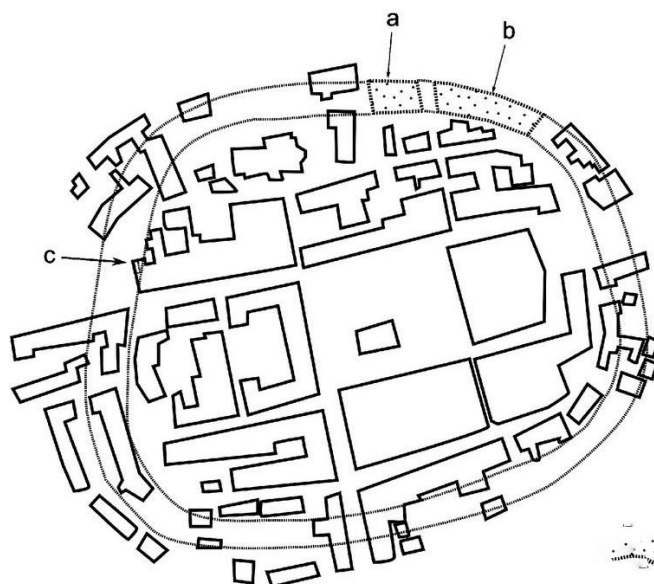
⁴⁵ dane WUOZ Katowice, stan na maj 2022

⁴⁶ pełna lista obiektów zabytkowych z terenu powiatu wraz z uwidocznionymi zmianami, jakie zaszły w ciągu ostatnich czterech lat, zamieszczona została w aneksie do niniejszego programu

⁴⁷ plany Toszka i Pyskowice autorstwa A. Przybyłoka, pochodzą z pracy doktorskiej "Mury miejskie na Górnym Śląsku w późnym średniowieczu.", źródło: <http://www.skladnica-gornoslaska.pl>

Toszek. Układ przestrzenny miasta. a – zamek, b – Brama Pyskowska/Tarnogórska, c – Brama Strzelecka

Pyskowie. Układ przestrzenny miasta. a,b,c – pozostałości fosi

Sośnicowice. Układ miasta z osiā zamkniętą od zach. zamkiem, od wsch. – kościołem

Toszek powstał jako osada grodowa w XII w. Prawa miejskie otrzymał przed 1321 r. Centrum miasta zachowało czytelny pierwotny zarys owalu wydłużonego. Z narożników centralnego prostokątnego rynku i pośrodku krótszych pierzei wybiegają ulice, tworzące układ szachownicowy. Pierzeje zabudowano budynkami dwukondygnacyjnymi w układzie kalenicowym. Ratusz usytuowany jest w południowo-wschodnim narożniku placu rynkowego. Zachował się układ parcel z budynkami frontowymi od rynku i oficynami przy ulicach równoległych. Na zachód od rynku znalazł się kościół parafialny oraz zamek, na wzgórzu oddzielonym fosą. Na południe od miasta ulokowano kościół cmentarny.

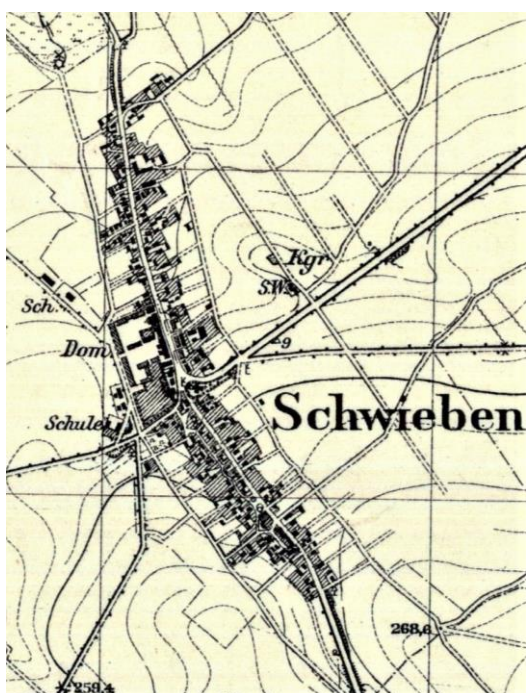
Pyskowice założone zostały ok. 1250. Lokacja miasta nastąpiła przed 1300 r. Pierwotnie wchodziło ono w skład księstwa kozielsko-bytomskiego, potem: cieszyńskiego, oświęcimskiego i opolskiego a od połowy XVI w. było własnością prywatną. Zachował się średniowieczny układ przestrzenny o owalnym zarysie, z szachownicowym układem ulic i prostokątnym centralnym rynkiem, z którego narożników wyprowadzone pod kątem prostym po dwie ulice. Pośrodku rynku ratusz, w części północnej kościół parafialny. Miasto nie doczekało się nigdy otoczenia murami, posiadało jednak ziemne wały i fosę, których pozostałością są biegnące po owalu ulice Sienkiewicza i ks. Poniatowskiego. W 1822 roku pożar strawił starą większość zabudowy.

Sośnicowice – osada targowa z czworobocznym rynkiem, założona ok. połowy XIII w. przez księcia opolskiego Władysława. Do końca XVI w. domena książąt opolskich, potem w rękach prywatnych. Miejscowość kilkakrotnie otrzymywała i traciła prawa miejskie, będąc miastem w latach 1506–1742, 1853–1945 oraz znów od 1996 r. Układ przestrzenny zorganizowany na osi wschód–zachód. Centralny punkt założenia stanowi rynek w kształcie nieregularnego czworoboku z wychodzącymi z narożników ulicami. Na pn.-zach. zakończeniu osi znalazł się pałac, na zamknięciu pd.-wsch. – kościół parafialny.

Układy ruralistyczne. Dziedzictwo wiejskie zajmuje sporą część powiatu gliwickiego, mimo tego, typowa wieś górnośląska stanowi wartość zanikającą. Na Górnym Śląsku, w odróżnieniu od Opolszczyzny, wieś nie stanowiła głównego przedmiotu badań, ani pod względem genezy, ani układu przestrzennego. Nie przeprowadzono rzetelnej inwentaryzacji i waloryzacji zasobów, ani kompleksowych działań związanych z ochroną i zachowaniem materialnego dziedzictwa wiejskiego. Ostatnie badania miały miejsce przy okazji tworzenia Górnośląskiego Parku Etnograficznego (l. 60-70.XX w.) i już wówczas mówiło się o zaniku wiejskiego krajobrazu kulturowego wsi w regionie. Wpisem do rejestru zabytków objęte są pojedyncze budynki wiejskie: dwory, spichrze, obory, oficyny i parki oraz dwa założenia architektoniczne – zespół pałacowo-parkowy w Pławniowicach i zespół dworski w Kotliszowicach. Najwięcej wpisów dotyczy kościołów wiejskich, szczególnie drewnianych, cieszących się specjalną estymą (Szlak Architektury Drewnianej), traktowanych jako wyróżnik i symbol wsi górnośląskiej. Natomiast, mimo zachowanych, ciekawych i zróżnicowanych układów przestrzennych, żadna ze wsi ziemi gliwickiej nie została dotychczas objęta ochroną prawną.

Część założeń to stare wczesnośredniowieczne wsie rycerskie (Świbie, Łany Wielkie) lub klasztorne (Stanica), pochodzące z czasów pierwszej lokacji na prawie niemieckim (poł. XIII–poł. XIV w.). Były to, przede wszystkim, owalnice z łanowym układem pól, np. Łany Wielkie. Część miejscowości założono znacznie później – w czasach kolonizacji fryderycjańskiej (poł. XVIII w.) a ich powstanie wiąże się

z początkami przemysłu na ziemiach śląskich. Te początkowo niewielkie leśne osady robotnicze o regularnym układzie siedlisk, położone nad ciekami wodnymi w głębi lasów, co gwarantowało surowiec potrzebny do produkcji przemysłowej, rozrastały się z czasem, tracąc swoją pierwotną formę. Często były to osady związane z prymitywnymi hutami, tzw. kuźnicami. I właśnie zachowane do dziś nazwy, np. Kuźnia Nieborowska, zdradzają genezę ich powstania. Obok wymienionych układów przestrzennych występują także wsie o układach ulicówki i wielodrożnicy oraz rzadko spotykana na Śląsku szeregówka nadbrzeżna. W większości wsi dominantami funkcjonalnymi i kompozycyjnymi były: kościół oraz zespół majątku dworskiego – z pałacem lub dworem, zespołem zabudowy folwarcznej, często także z okazałym parkiem. Na przestrzeni wieków wsie ulegały przekształceniom funkcjonalnym i kompozycyjnym. Jednak w wielu przypadkach pierwotne układy przestrzenne są dobrze czytelne.

Świbie na mapie z 1929 r.

Kuźnia Nieborowska na mapie z 1926 r.

Zespoły dworskie i rezydencjonalne to prawie zawsze obiekty atrakcyjne pod względem architektonicznym. Imponują okazałymi gabarytami i wyszukaną formą, nie zawsze niestety – stanem zachowania. Obiekty rezydencjonalne rozsiane są na terenie całego powiatu. Do rejestru zabytków wpisanych jest 14 obiektów należących do tej kategorii. Zróżnicowane pod względem czasu powstania i stylu, ostateczną formę w wielu wypadkach zawdzięczają przebudowom XIX- i XX-wiecznym, które zmieniły je w wielkopańskie wystawne rezydencje w kostiumie różnych stylów historycznych, które otoczone są rozległymi parkami. Taką postać otrzymały: neorenesansowe Pławniowice Ballestremów, neobarokowe Przyszowice Raczków i, nieco skromniejsze: neogotycka Wilcza Wengerskich, neoklasycystyczny Rudziniec Ruffer-Rotherów a także zapomniane, obecnie zaniedbane: neoromańskie Kotliszowice i barokowa Bycina Paczyńskich z zachowaną barokową polichromią sklepienia w kaplicy oraz zrujnowany Pniów.

Pałac w Pławniowicach [źr.: strona pałacu w Pławniowicach]

Przyszowice [www.zabytek.pl]

Pałac w Rudzińcu [źr.: wikipedia]

Pałac w Sośnicowicach [fotopolska.eu]

Pałac w Wilczy [www.palaceslaska.pl]

Dwór w Kotliszowicach [www.palaceslaska.pl]

Pałac w Bycinie [www.palaceslaska.pl]

Pałac w Pniowie [www.palaceslaska.pl]

Pałacom i dworom towarzyszą na ogół **parki dworskie**. Są to założenia XIX-wieczne, krajobrazowe, o swobodnej kompozycji, często łączące się bezpośrednio z naturalnym krajobrazem miejscowości. Przy

domach pańskich zachowały się również często **folwarki** z budynkami gospodarczymi, oficynami i czworakami. Tak jest w Pławniowicach, gdzie wśród zabudowań folwarcznych znajduje się interesujący spichlerz z 1888 r.

Kościoły, kaplice i cmentarze. Wśród bogato reprezentowanej na Górnym Śląsku architektury sakralnej, wyjątkowym zjawiskiem są **kościoły drewniane i drewniano–murowane**. Budownictwo drewniane przez wieki dominowało w panoramie wsi śląskiej, co wynikało z warunków geofizycznych i lokalnych tradycji. Śląskie kościoły drewniane mają swoją specyfikę i odrębność, której wyrazem jest wydłużenie rzutu wskutek dostawiania do naw prostokątnych, niższych prezbiteriów oraz stosowanie nad obu częściami odrębnych dachów. Ich charakterystyczna i unikalna forma o wyróżniających cechach – konstrukcji zrębowej, z izbicami, czasem z tzw. sobotami i wolno stojącymi dzwonnictami, związana jest z pejzażem wsi na pograniczu województwa śląskiego i opolskiego. Wznoszone od XV (Poniszowice, Sieroty) do XVII (Rudziniec, Bojszów, Zacharzowice) i XVIII w. (Wilcza), kościoły powiatu gliwickiego tworzą tzw. pętlę gliwicką trasy głównej Szlaku Architektury Drewnianej.

Kościoły drewniane na szlaku architektury drewnianej w powiecie gliwickim⁴⁸.

Sierakowice. Kościół Św. Katarzyny Aleksandryjskiej. 1675 r.

Sieroty. Kościół Wszystkich Świętych. 1470/170

Smolnica. Kościół Św. Bartłomieja. 1600–1603 r.

Wilcza. Kościół pw. Św. Mikołaja. 1750 r.

⁴⁸ aut. fot. P. Miemieć, źródło: <https://gornyslask.miemiec.eu/>

Żernica. Kościół pw. Św. Michała Archaniola. 1648 r.

Bojszów. Kościół Wszystkich Świętych. 1506 r.

Rachowice. Kościół Św. Trójcy. XV/XVI, 1668 r.

Zacharzowice. Kościół Św. Wawrzyńca. 1580 r.

Poniszowice. Kościół Św. Jana Chrzciciela i MB. 1499 r.

Paczyna. Dzwonnica. 1679 r.

Pozostałe, **murowane kościoły** rzymskokatolickie stanowią zróżnicowaną grupę, prezentującą różne formy stylowe i rozwiązania przestrzenne. Część powstała w okresie późnego średniowiecza, przekształcana

jednak i rozbudowywana w następnych latach, dziś przedstawia mieszankę stylów od gotyku, przez renesans i barok, po formy neostylowe – Kozłów (XV/XVI w., rozbudowany w 1928 r.), Sośnicowice (kościół późnogotycki, zbarokizowany w l. 1786–95), Toszek (XV–wieczna świątynia, przebudowany w l. 1713–15), Świbie (gotycki kościół z neogotycką wieżą), Wielowieś (kościół gotycki z XV w., otrzymał w XIX w. formy neoromańskie). Wśród kościołów murowanych są również przykłady obiektów jednorodnych stylowo. Są to: późnobarokowy kościół w Pilchowicach wzniesiony w l. 1779–80, kościół w Stanicy wymurowany w latach 1800–04 w stylu barokowo–klasycystycznym, neobarokowy kościół w Rudnie z 1922 r. Ciekawym przykładem sztuki nowoczesnej jest natomiast funkcjonalistyczny kościół św. Jana Nepomucena w Przyszowicach zaprojektowany przez katowickiego architekta Jana Affę, wzniesiony w 1937 r.

Pilchowice. Kościół Ścięcia św. Jana Chrzciciela

Przyszowice. kościół św. Jana Nepomucena

Kapliczki i krzyże przydrożne, podobnie jak na całym Śląsku, obficie występują w powiecie gliwickim. Są to obiekty kultu religijnego obrazujące ludową pobożność, związane często z dziś już zapomnianymi wydarzeniami ważnymi dla życia mieszkańców. Świadectwem innych zgoła wydarzeń są krzyże pokutne, relikty średniowiecznego prawa, które także można tu spotkać (Sośnicowice). Przypominają o dawnych zbrodniach, obowiązek ich stawiania stanowił bowiem karę dla sprawcy określonego przestępstwa.

W powiecie gliwickim do rejestru zabytków wpisanych jest 25 zabytkowych budowli kościelnych. Kościołom wiejskim często towarzyszą **cmentarze** oraz budynki pomocnicze – plebanie, zabudowa gospodarcza, małe budynki szkolne, które tworzą całe zespoły kościelne. Na terenie powiatu znajduje się 36 cmentarzy, zewidencjonowanych przez WKZ. Żaden cmentarz rzymskokatolicki nie figuruje w rejestrze zabytków.

Ślady materialne kultury Żydów na terenie powiatu gliwickiego. Zabytkowe obiekty sakralne i sepulkralne na terenie powiatu związane są przede wszystkim z wyznaniem rzymskokatolickim. Jednak w ostatnich latach podejmowane są coraz częściej działania przywracające pamięć obecności i znaczenia społeczności żydowskiej na Górnym Śląsku. Rosnąca świadomość i społeczne zaangażowanie pozwalają na odkrywanie śladów kultury żydowskiej i podejmowanie działań ratunkowych, zapobiegających ich całkowitemu unicestwieniu. Opieką obejmowane są stare zniszczone kirkuty a w krajobrazie miejscowości identyfikowane są obiekty architektoniczne lub ich pozostałości związane z życiem codziennym, religią i obrzędowością żydowską. Niestety, nieliczne materialne przejawy kultury żydowskiej jakie zachowały się na ziemi gliwickiej są mocno przekształcone i pozostają w bardzo złym stanie technicznym.

*Wielowieś*⁴⁹. Ludność żydowska w Wielowsi pojawiła się w drugiej połowie XVII w. Gmina wyznaniowa została założona przez Jonatana Blocha i była macierzystą gminą dla powstałych w późniejszym okresie kahałów w Pyskowicach i Toszku. Cmentarz żydowski został założony w XVII w. Pierwszy pochówek odbył się w 1694 r. (żona fundatora cmentarza, Jonatana Blocha) a ostatni w 1929 r. Dawniej przy wejściu na teren nekropolii mieścił się dom przedpogrzebowy, a cały cmentarz otoczony był kamiennym murem z 1749 r., z którego zachowały się jedynie słupy, które podtrzymywały bramę. Do dziś zachowało się około 200 macew wyróżniających się wśród innych cmentarzy piękną symboliką. Najstarsza pochodzi z 1722 r. i jest to nagrobek pierwszego żydowskiego mieszkańca Wielowsi, Jonatana Blocha. W 2003 r. dzięki inicjatywie nauczyciela historii w miejscowej szkole podstawowej Grzegorza Kamińskiego, przy wsparciu władz gminy i udziale mieszkańców miejsce to zostało uporządkowane. Przekształcony i zagrożony pod względem budowlanym **budynek synagogi w Wielowsi**⁵⁰ jest najstarszą zachowaną synagogą na terenie Górnego Śląska. Drewniana bożnica wraz z cmentarzem powstała w XVII w. Nowa murowana synagoga została wybudowana ze składek wielowiejskich żydów, którzy wyemigrowali do Anglii w latach 1761–71. Synagoga była okazałym budynkiem w stylu mauretańskim. Do dziś w środku zachowała się duża sala modlitw oraz przedsionek z babińcem. Budynek został częściowo spalony w czasie Nocy Kryształowej. Po zakończeniu II wojny światowej synagoga została gruntownie przebudowana na magazyn zboża GS.

⁴⁹ opisy dot. poszczególnych miejscowości zaczerpnięto ze strony <http://www.gliwiczanie.pl/Reportaz/judaica/judaica.htm>

⁵⁰ od niedawna wzrosło zainteresowanie synagogą; budynek został zauważony przez służby konserwatorskie i w 2015 r. wpisany do rejestru zabytków, ukazała się również publikacja A. Zielonki o historii Wielowsi (patrz przypis poniżej), w której autor poświęcił sporo miejsca miejscowej społeczności żydowskiej; konieczne są dalsze działania, z koncepcją rewitalizacji obiektu (ośrodek naukowy i edukacyjny zajmujący się historią żydów górnośląskich ?)

Synagoga w Wieloski ok. 1920⁵¹

Synagoga współcześnie [źr.: gliwiczanie.pl]

Toszek. Żydzi do Toszka przybyli z Wieloski, która była ich macierzystą gminą. Cmentarz żydowski został założony w pierwszej połowie XIX w. Wcześniej miejscem pochówku dla Żydów toszeckich był cmentarz w Wieloski. Kirkut posiada oryginalne ogrodzenie, ale mimo to zachowało się tu zaledwie 8 widocznych macew. Prace porządkowe zostały przeprowadzone w 2006 r. Synagoga w Toszku została wybudowana w 1836 r. przy ul. Piastowskiej 13. Spłonęła podczas Nocy Kryształowej. W 1976 r. działkę z pozostałościami podmurówki bożnicy zakupiła osoba fizyczna, która w następnych latach wybudowała w tym miejscu prywatny dom mieszkalny.

Toszek. Kirkut

Pląta upamiętniająca istnienie synagogi.

Pyskowice. Cmentarz żydowski w Pyskowicach założony został przed 1841 r. Ostatniego pochówku dokonano w 1920. Zachowało się tu ponad 100 macew. Znajdujący się przy cmentarzu dom przedpogrzebowy po wojnie przez wiele lat służył jako warsztat tapicerski, obecnie jest systematycznie dewastowany i popada

⁵¹ reprodukcja fragmentu archiwalnej pocztówki z l. 20.XX w., publikowana w A. Zielonka, O pokoleniach dla pokoleń. Historia naszej ziemi., Wielosie 2014; informacje na temat społeczności żydowskiej Wieloski zaczerpnięte również z cytowanej pracy oraz ze źródeł internetowych

w ruinę. Kirkut wraz z domem pogrzebowym od niedawna objęte są ochroną prawną na podstawie wpisu do rejestru zabytków woj. śląskiego⁵².

Pyskowicach. Dom przedpogrzebowy na kirkucie

Kirkut

Sośnicowice. Pierwsza wzmianka o pochówku na kirkucie w Sośnicowicach pochodzi z 1829 r. Wcześniej Żydzi z tej miejscowości byli chowani w Gliwicach. Cmentarz był otoczony drewnianym płotem. Przy wejściu znajdował się niewielki drewniany domek pełniący prawdopodobnie funkcję domu przedpogrzebowego. Obecnie cmentarz jest w stanie całkowitej dewastacji – zachowała się tylko jedna połamana macewa z 1848 r. i parę postumentów. Teren był porządkowany, ale pozbawiony stałej opieki, popada w zaniedbanie.

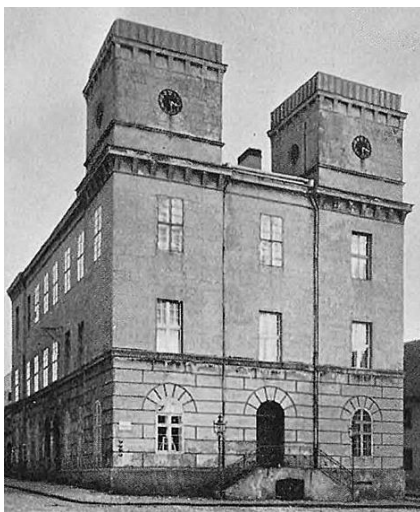

Macewa na kirkucie w Sośnicowicach

Budowle użyteczności publicznej. Budowle użyteczności publicznej, związane z różnymi dziedzinami życia społeczności: administracją, szkolnictwem, transportem, czy lecnictwem, są jednymi z najliczniej zachowanych historycznych obiektów architektonicznych. Znaczna większość z nich powstała w 2 poł. XIX i w 1 poł. XX w. Wśród nich wymienić można XIX-wieczny ratusz w Pyskowicach, monumentalny ratusz w Toszku, przywodzący na myśl budowle obronne, szpitale: w Knurowie z 1912 r. – wzniesiony przez spółkę

⁵² nr rej. A/614/2020 z dnia 02.04.2020

bracką dla górników i pracowników koksowni, w Pyskowicach, z kon. XIX w. i szpital bonifratrów w Pilchowicach, wzniesiony w l. 1802-14 a także dworce kolejowe (Nieborowice, Stanica, Pilchowice) i budynki szkolne (kompleks w Pyskowicach).

Toszek. Ratusz [źr.:fotopolska.eu]

Knurów. Szpital spółki brackiej [źr.:fotopolska.eu]

Zabytki techniki. Rejestr zabytków województwa śląskiego obejmuje tylko trzy wpisy z terenu powiatu gliwickiego związane z obiektami przemysłowymi. Są to dwa pojedyncze obiekty: hala wachlarzowa w Pyskowicach z 1902 r. i kuźnia miedzi w Kozłowie (budynek nie istnieje, został rozebrany w 1960 r.) a także zespół budynków i infrastruktury kolejowej wąskotorowej kolejki odcinków Bytom-Karb–Markowice, w której skład wchodzi, m.in.: budynki dworcowe w Nieborowicach, Stanicy, Pilchowicach, Bojkowie oraz budynki gospodarcze i magazynowe a także przepusty, mosty kolejowe i układ torowy.

Architektura obronna. Wzmoczone osadnictwo, rozwijające się we wczesnym średniowieczu kontakty handlowe a także targające kontynentem konflikty zbrojne spowodowały powstawanie licznych grodów – obiektów obronnych, będących również ośrodkami administracyjnymi. Ziemia gliwicka może się poszczycić pozostałościami dwóch założeń zamkowych: zamku w Toszku i zamku w Chudowie.

Zamek w Toszku, pierwotnie drewniany gród (X–XI w.), od XIII w. – kasztelania, zastąpiony został murowaną budowlą na początku XV w. wzniesiony na przełomie XIV i XV w. Własność książęca, po kolejnym pożarze przeszła w ręce prywatne. w l. 1650–66 został przekształcony w rezydencję nowożytną przez Kaspara hr. Colonnę., później był własnością Posadowskich i Adolpha v. Eichendorffa, ojca poety Josepha. Kolejny pożar w 1811 r. zamienił go w ruinę i w takiej formie pozostaje do dziś.

Zamek w Chudowie. Za budowniczego renesansowego zamku uznaje się Jana Gierałtowskiego, który wznosił go na miejscu założenia średniowiecznego. Kolejne przebudowy zainicjowali kolejni właściciele: w 1717 r. Jan Mikołaj Foglar, w 1837 – Aleksander von Bally. W 1875 roku po pożarze zamek został rozebrany i przekształcony w modną wówczas romantyczną ruinę.

Zamek Toszek.[źr.:grupabiwakowa.pl/ruiny-zamku-w-toszku]

Chudów – zamek.[źr.:slaskie.travel]

Podsumowanie. Miasta i wsie powiatu gliwickiego zachowały czytelne pierwotne układy urbanistyczne. Oryginalna substancja zabudowy miejskiej i wiejskiej, zachowana w dość dużym stopniu, uzupełniona została współczesnymi obiektami, nie zawsze należycie zharmonizowanymi z charakterem dawnej zabudowy. Na wsiach największe straty nastąpiły w zabytkowych zespołach dworskich i pałacowych. Wiele dawnych rezydencji i folwarków pozostaje w ruinie, część z nich została bezpowrotnie zniszczona (Pniów, Dąbrówka). W złym stanie znajduje się też zielen dworska, park w Pławniowicach jest tu chlubnym wyjątkiem. W najlepszym stanie są obiekty sakralne, z których większość, przez cały czas funkcjonowała zgodnie ze swoim przeznaczeniem, otoczona opieką członków lokalnych społeczności. Specjalną opieką objęto kościoły drewniane, które włączone w ogólnopolski szlak architektury drewnianej, objęte zostały specjalnym programem zabezpieczeń. W ostatnim okresie poprawiła się kondycja obiektów stanowiących mienie komunalne. W rejestrze zabytków słabo reprezentowane są obiekty przemysłowe lub związane z przemysłem. Biorąc pod uwagę historię powiatu, dominującym zajęciem mieszkańców było rolnictwo, jednak rozwój przemysłu w XIX w. skutkował powstaniem nowego typu architektury – licznych obiektów przemysłowych i okołoprzemysłowych. Przykładem jest Knurów, z wybudowaną tu na pocz. XX w. kopalnią i związanymi z nią osiedłami patronackimi, projektowanymi przez Karla Henrici. Kondycja zabytków techniki w powiecie gliwickim pozostawia wiele do życzenia, większość pozostaje w bardzo złym stanie technicznym. Niewystarczające są również działania w zakresie aktualizacji gminnych ewidencji zabytków oraz weryfikacji obiektów rejestrowych – cały czas wpisem objęta jest np. kuźnia miedzi w Kozłowie, obiekt który nie istnieje już od 1960 r.

V.3.2. Zabytki ruchome powiatu gliwickiego.

Zabytki ruchome, czyli stanowiące wyposażenie wnętrz sakralnych i świeckich, ale także wolnostojące rzeźby, pomniki, krzyże pokutne lub dewocyjne obejmuje się ochroną konserwatorską w zespołach lub indywidualnie, wpisując je do **wojewódzkiego rejestru zabytków ruchomych**. **Na terenie powiatu gliwickiego jest takich obiektów 216.** Z tego najwięcej znajduje się w gminie Rudziniec (78), następne w kolejności są gminy Pilchowice (57) i Sośnicowice (44). Pojedyncze obiekty wpisano w gminach Toszek (8) i Wielowieś (4). W rejestrze brak jakiegokolwiek obiektu ruchomego z terenu gminy Knurów.

Wśród zabytków ruchomych dominują obiekty sakralne, które stanowią wyposażenie kościołów i dewocyjne (krzyże i figury przydrożne).

V.3.3. Zabytki archeologiczne powiatu gliwickiego.

Świadectwa kultury materialnej na terenie powiatu gliwickiego sięgają zamierzchłych czasów prehistorycznych. Niestety wiele stanowisk archeologicznych zostało bezpowrotnie zniszczonych w XIX i XX w. z powodu gwałtownej industrializacji. Tym samym obraz osadnictwa pradziejowego zrekonstruowany na podstawie znalezisk i stanu badań jest niepełny. Zdecydowanie najwięcej stanowisk archeologicznych oraz znalezisk luźnych udało się zlokalizować w czasach przedwojennych, choć nie prowadzono wtedy systematycznych badań wykopaliskowych⁵³.

Przedwojenna mapa powiatu Tost-Gleiwitz z zaznaczonymi stanowiskami archeologicznymi [za: Przeszość pow. gliwickiego. Vademecum ..]

⁵³ M. MICHNIK, R. ZDANIEWICZ, Przeszość powiatu gliwickiego. Vademecum archeologiczne. Gliwice 2014, str. 19

Pierwsi przedstawiciele *homo sapiens* pojawili się na ziemi gliwickiej u schyłku epoki lodowcowej. Byli to przedstawiciele kultury „łowców reniferów”, którzy w dolinie Kłodnicy nie pozostali jednak zbyt długo, pozostawiając jednak ślady swojej obecności, m.in. w postaci przedmiotów krzemiennych i wykonanych z radiolarytu (Dzierżono, Łany)⁵⁴. Ocieplenie klimatu i zmiana warunków bytowych w środkowej epoce kamienia stworzyły lepsze warunki dla bardziej trwałego osiedlania się społeczności ludzkich. Sprzyjające warunki klimatyczne i glebowe dorzecza Odry oraz atrakcyjne położenie przy głównych szlakach komunikacyjnych spowodowały, że ziemia gliwicka była miejscem intensywnego osadnictwa. Okolice Gliwic stały się obszarem, na który z różną intensywnością przybywały kolejne grupy osadników, niosąc ze sobą odmienne typy gospodarki, organizacji społecznej, wierzeń. Ich śladem są, m.in.: odkrycia na obszarze cmentarzyska kultury łużyckiej w Świbiu, gdzie odnaleziono ozdoby z brązu i żelaza oraz wyposażenie grobu wojownika z Pławniowic z II w. n.e. charakterystycznego dla kultury przeworskiej, najprawdopodobniej z wczesnej fazy okresu późnorzymskiego — II w. n.e. Wśród niewielu zewidencjonowanych w powiecie gliwickim stanowisk archeologicznych wymienić można także: grodziska średniowieczne i grodziska stożkowe (Pilchowice, Żernica, Chechło, Kleszczów, Pniów) oraz cmentarzyska z okresu kultury łużyckiej (Wilkowiczki, Świbie) i z okresu rzymskiego (Świbie). Na terenie powiatu znajduje się 15 rozpoznanych i wpisanych do rejestru zabytków stanowisk archeologicznych.

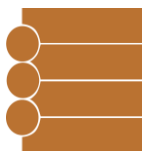
V.3.4. Szlaki kulturowe i turystyczne.

Przez powiat gliwicki biegnie odcinek paneuropejskiego szlaku kulturowego – **Drogi św. Jakuba**. To odcinek średniowiecznego szlaku pielgrzymkowego z Europy wschodniej do sanktuarium św. Jakuba Starszego w Santiago de Compostela w Hiszpanii, który przebiega przez pn. krańce gminy Toszek. Szlak oznaczony jest symbolem muszli, atrybutem św. Jakuba (znaki w poszczególnych odcinkach szlaku mogą się różnić formą, zawsze jednak nawiązują do formy muszli):

Druga trasa, to tzw. „pętla gliwicka” ogólnopolskiego szlaku architektury drewnianej – odcinka biegnącego przez województwo śląskie. **Szlak Architektury Drewnianej** jest drogowym szlakiem turystycznym, który powstał w latach 2001–2003 we współpracy województw śląskiego, małopolskiego i podkarpackiego. Inicjatywa ma na celu zachowanie i rozpropagowanie zabytków architektury dawnej wsi. Obiekty oznakowano tablicami informacyjnymi, na których znajduje się krótki rys historyczny oraz mapka wraz z oznaczeniem obiektu na szlaku. W województwie śląskim szlak ma długość 1060 km i obejmuje 93 obiekty oraz zespoły architektury drewnianej: kościoły, kaplice, dzwonnice, chałupy, karczmy, leśniczówki, pałacyk myśliwski, obiekty gospodarcze (młyn wodny i spichlerze). Szlak oznakowany piktogramem

⁵⁴ ibidem, str. 20

podzielony jest na odcinki:

- pętla częstochowska – 180 km
- pętla gliwicka – 160 km
- pętla rybnicka – 130 km
- pętla pszczyńska – 135 km
- pętla beskidzka – 120 km

Celem podniesienia atrakcyjności turystycznej regionu powinno być dążenie do wytyczania kolejnych szlaków tematycznych. Od drugiej połowy XX w., zwłaszcza w krajach Europy zachodniej, trwa rosnące zainteresowanie tą formą aktywności turystycznej i postępujący za tym rozwój usług komercyjnych. *Szlak Zamków* i szlak *Śladami Żydów na Ziemi Gliwickiej*, to propozycje tras, które wzmogłyby potrzebę poznawania historii regionu i które można łączyć z podobnymi szlakami na całym obszarze Śląska.

Obszar powiatu poprzecinany jest również lokalnymi szlakami turystycznymi, trasami pieszymi i rowerowymi, poprowadzonymi przez miejsca ciekawe pod względem przyrodniczym i związane z historią, sztuką, kulturą i tradycją regionu. Trasy, oznakowane i zaopatrzone w tablice informacyjne, łączą w sobie funkcje edukacyjne i rekreacyjno-turystyczne.

V.4. DZIEDZICTWO NIEMATERIALNE

Istotnym składnikiem dziedzictwa kulturowego jest jego warstwa niematerialna, przechowywana w świadomości ludzkiej w postaci języka, obrzędów, zwyczajów, tradycji muzycznych i świątecznych, potraw, przekazów ustnych, legend, baśni, symboli, praktyk społeczno-kulturowych, folkloru, gier i zabaw, wiedzy i praktyk dotyczących przyrody i wszechświata, tradycyjnych sposobów leczenia, itd. Wszystko to, odziedziczone i przekazywane kolejnym pokoleniom, składa się na przejawy przynależności do danej grupy narodowościowej, etnicznej czy społecznej.

Konwencja UNESCO w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego z 2003 r., kładzie nacisk na ochronę wszystkich jego przejawów oraz na związane z nimi instrumenty, przedmioty, artefakty i przestrzeń kulturową. Zasadniczą formą ochrony tradycji jest jej utrwalanie i przekazywanie kolejnym pokoleniom. W projekcie Programu ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, przygotowanym przez Narodowy Instytut Dziedzictwa, założono wdrożenie celowych działań, które powinny odbywać się na płaszczyźnie krajowej, regionalnej i lokalnej.

Swoiste cechy dziedzictwa górnośląskiego uwarunkowane zostały wielowiekowymi oddziaływaniami politycznymi, gospodarczymi, kulturalnymi i językowymi Polski, Czech, Moraw i Niemiec.

V.4.1. Folklor.

Język. Począwszy od XIX w., wraz z postępującą industrializacją okręgu przemysłowego Górnego Śląska, gwara śląska przestała być wyłącznie językiem wsi. Wraz z migracją ludności wiejskiej, stała się potocznym językiem miast śląskich, mową osiedli robotniczych, przyswoiła wiele nowych elementów związanych z gwarą zawodową, opartą na języku niemieckim. Po II wojnie pojawili się przesiedleńcy z dawnych kresów Rzeczypospolitej i migranci zarobkowi z Polski centralnej. W wyniku wymieszania się ludności, lokalnych kultur i języków doszło do przekształcenia gwary w specyficzny język górnośląskich robotników wielkoprzemysłowych. Badacze wyróżniają dialekty gliwickie, ich klasyfikacja napotyka na znaczne trudności ze względu na zróżnicowanie terytorialne. Ogólnie rzecz biorąc, gwary powiatu gliwickiego wykazują znaczne podobieństwa z gwarami opolskimi i, wraz z nimi pełnią w swoim regionie w dalszym ciągu funkcję języka potocznego. Dialekty pogranicza gliwicko-opolskiego obejmują powiaty: gliwicki, tarnogórski i lubliniecki.

Obrzędowość. Tradycja obrzędów dorocznych na Górnym Śląsku należy do najciekawszych i najbardziej różnorodnych w skali Polski. Obrzędy związane z dawnymi świętami agrarnymi, odpowiadają zmianom pór roku, dzieląc się na zwyczaje wiosenne, letnie, jesienne i zimowe. Towarzyszące im praktyki miały głównie za zadanie zapewnienie pomyślności i dobrobytu oraz uniknięcie niepowodzeń. Często wiążą się one z uroczystościami kościelnymi, bowiem obrzędowość związana ze zmianami zachodzącymi w przyrodzie i z rokiem agrarnym, mająca korzenie jeszcze w czasach pogańskich, została częściowo przejęta przez chrześcijaństwo i kultywowana jest z powodzeniem do dziś, korespondując ze zwyczajami i obrzędami roku liturgicznego. W obrzędowości rodzinnej i z zakresu życia społecznego szczególne znaczenie mają tzw. „obrzędy przejścia”, służące zaznaczeniu przełomowych okresów w życiu jednostki, związanych z przechodzeniem z jednej fazy życia do kolejnej. Zwyczaje te związane są z takimi wydarzeniami, jak: narodziny, chrzest, I Komunia Święta, ślub, obrzędy związane ze śmiercią i pochówkiem, itd.

W sposób szczególny pielęgnowanie bogatej obyczajowości górnośląskiej jest widoczne na terenie powiatu gliwickiego, gdzie występuje szereg tradycyjnych form świętowania. W 2012 r. Starostwo Powiatowe w Gliwicach wydało album oraz wyprodukowało film pt. „Od wieńca adwentowego do dożynkowego, czyli tradycje, zwyczaje powiatu gliwickiego”⁵⁵. Wśród tradycyjnych obrzędów i zwyczajów znaleźć można takie, które popularne są w innych częściach a nawet na całym obszarze Polski, np.: *Andrzejki, Zajączek, kroszonki Wielkanocne, topienie Marzanny, Dożynki, Noc Świętojańska*. Na całym obszarze Górnego Śląska z kolei, popularne są zwyczaje związane z górnictwem: *Barbórka, karczma piwna, babski comber, betlyjki, procesje konne*. W powiecie gliwickim napotkać można jednak także zwyczaje unikalne, które są właściwe tylko dla określonych niewielkich społeczności i regionów. Ich przykładami są:

✚ sypanie owsa (Wilcza) – w dzień św. Szczepana w kościele pw. św. Mikołaja w Wilczy miejscowi gospodarze sypią na księdza i wiernych owies jako symbol kamieni, którymi święty został ukamienowany; owies sypie się podczas jego święcenia przez księdza, który prosi Opatrzność o błogosławieństwo plonów na zbliżający się rok.

⁵⁵ dostęp elektroniczny: <https://starostwo.gliwice.pl/podania-i-zwyczaje-powiatu>

✚ *wodzenie niedźwiedzia* (Świbie, Proboszczowice), czyli śląskie Zapusty – pożegnanie karnawału i zapowiedź okresu wielkopostnego, przybiera postać wesołego korowodu przebierańców, z tytułowym niedźwiedziem; jest to obrzęd, który ma swoje korzenie na Śląsku Opolskim, a do powiatu gliwickiego trafił „po sąsiedzku” i kultywowany jest przede wszystkim we wsiach graniczących z województwem opolskim. Z pożegnaniem karnawału łączy się wiele innych zwyczajów o podobnej wymowie, wśród nich także: *całowanie śledzia* (okolice Knuruwa i Gierałtowic) oraz *pogrzeb basa*.

✚ *stanickie fakle* (Stanica) – to zwyczaj wielkanocny: w Wielki Czwartek mieszkańcy Stanicy udają się całymi rodzinami na pola, gdzie dzieci szukają przy świetle pochodni, ukrytych w ziemi krzyżyków.

✚ *wierzbowe krzyżyki* – w gminie Pilchowice, w Niedzielę Palmową, z poświęconych witek robi się krzyżyki, które zatyka się na szczęście i pomyślność na polach i umieszcza w domach.

✚ *Polterabend* – czyli tłuczenie szkła przed domem panny młodej; szkło i porcelanę tłucze się na szczęście młodej pary a także aby odstraszyć ewentualne czyhające na młodych zło.

Strój regionalny. Stroje śląskie kształtowały się w ciągu dziesiątków lat. Poszczególne elementy, ich nazwy, kompozycja całości są pozostałością po minionych pokoleniach. Są także wynikiem zmian mody, kroju i gatunku stosowanych tkanin i zdobnictwa oraz odzwierciedleniem obyczajów, warunków gospodarczych, stopnia zamożności mieszkańców, stosunków społecznych, rygorów tradycji i kościoła, wreszcie indywidualnych upodobań i gustów. Stroje ziemi gliwickiej nawiązywały do najbardziej rozpowszechnionego na Górnym Śląsku *stroju bytomsko-rozbarskiego*. Zasięg jego występowania obejmował dawne ziemie bytomską, opolską i raciborską i łączył na zachodzie z zasięgiem występowania stroju raciborskiego, tworząc z nim jedną wielką grupę.

Strój kobiecy obfitował w różne elementy. Ich forma, rodzaj materiału z którego zostały wykonane, dekoracja, kolorystyka były ściśle określone wieloletnią tradycją. Części stroju kobiecego to: *drukula* – spódnica z samodziału farbowanego na kolor modry i zdobionego batikiem; *kiecka* – zasadnicza część odzieży kobiecej, wkładana przez głowę, składająca się ze zszytych ze sobą stanika i spódnicy; *moryrok* – spódnica noszona jako pierwsza pod kiecką; *kielbasa* – watowana i pikowana pierścieniowa podkładka zakładana w pasie pod kiecką; *zopaska* – fartuch uszyty z lepszej gatunkowo tkaniny lub specjalnie zdobiony; *kabotek* – koszulka z płótna lnianego lub bawełnianego; *lejbik* – stanik przy kiece, gładki, nie zdobiony, uszyty z tkaniny jedwabnej na podszewce; *jakla* – wierzchnie okrycie w formie luźnej rozszerzonej bluzy sięgającej bioder; *wierzchem* – stanik bez rękawów, uszyty z czerwonego, granatowego lub czarnego sukna, z przodem obszytym kolorowymi sznurkami, zapinany na guziczki; *szaltuch* – cienka wełniana chustka w „turecki wzór”; *merynka* – duża chusta haftowana w motywy róż w jednym narożniku, wykończona frędzlami; *plajt* – duża chusta wełniana; *galanda* – uroczyste nakrycie głowy panien – szeroki wieniec z kolorowych sztucznych kwiatków i błyskotek; *purpurka* – chustka z kretonowej tkaniny o czerwonym tle z bordiurą drukowaną najczęściej w motywy róż, noszona przez mężatki. Do stroju odświętnego zakładano *pończochy* i *trzewiki*. Biżuterią noszoną przez kobiety na Śląsku były korale w kolorze krwistoczerwonym do których noszono krzyżyk.

Strój męski. Był bardziej zunifikowany niż strój kobiecy, występował w prawie identycznej wersji na obszarze całego Śląska. Letnim okryciem głowy była najczęściej *kania* – to filcowy czarny kapelusz z okrągłą główką i dość szerokim prostym rondem. Zimą bogaci gospodarze nosili okrągłe *czapki tchórzówki* z ciemnego aksamitu lub sukna, z szerokim otokiem z futra tchórza. *Koszule męskie* szyto z białego, lnianego lub bawełnianego płótna, pod szyją wiązano jedwabną chustkę tzw. *jedbowkę*. Wierzchnią część stroju stanowiły: *bruclik* – kamizelka, *kamizela* – kaftan i *płaszcz*. Zarówno brucliki jak i kamzele były długie do bioder, lekko dopasowane, z trzema fałdami poniżej pasa na plecach, przy szyi wykończone stojącym kołnierzykiem, po bokach miały kieszenie przykryte klapkami. Mężczyźni nosili dwa rodzaje *spodni*: skórzane (*jelenioki*, *skórzoki*) i wełniane (*bizoki*). Spodnie noszono wpuszczone do czarnych butów z cholewami.

Legendsy i podania. Ziemia górnośląska obfituje w opowieści, w których bohaterami są często postacie charakterystyczne dla regionu. W powiecie gliwickim⁵⁶ odnajdujemy liczne lokalne podania i legendy, w których pojawiają się: „utopki, diabły, strzygi, hekсы a także, popularny w górniczym regionie Skarbnik.

Do dziś duża ich część, często ściśle związanych z historią tej części Śląska, funkcjonuje w przekazie ustnym – głównie starszych pokoleń. Niestety globalizacja, przemiany społeczne i gwałtowny rozwój technologiczny z natłokiem coraz to nowych bodźców, niosą zagrożenia dla tradycyjnych treści i form przekazu.

Legendsy, podania i opowieści z terenu powiatu zostały zebrane w zbiorze „Świat gliwickich legendsy” Edmunda Całki. Wśród nich znalazły się: *Diabeł i niedźwiedź* – z okolic Toszka, *O karczmie i tańczącym diable*, której akcja dzieje się w karczmie w Kotulinie, O muzycznym diable – legenda z okolic Knuruwa, *O skarbach w Niedzielę Palmową*, *Opowieści o kotulińskich czarownicach*, *Podanie o nawiedzonym młynie* – opowieść z okolic Pyskowic, *Jak Skarbnik nagroził starego górnika* i *Opowieści o utopkach ze Stanicy*.

⁵⁶ opracowano na podstawie publikacji dostępnej na stronie internetowej powiatu gliwickiego: *O diable złośliwym i utopku życzliwym, czyli legendsy i wierzenia powiatu gliwickiego*

W zbiorze znaleźć można również podania opowiadające o początkach miejscowości, m.in.: *Skąd się wziął Rudziniec, O nazwie Pilchowice*. W 2012 r. Starostwo Powiatowe w Gliwicach wydało album pt. „*O diobłe złośliwym i utopku życzliwym czyli legendy i wierzenia powiatu gliwickiego*”⁵⁷.

V.4.2. Tradycje górnicze.

Tradycje górnicze kultywowane są, przede wszystkim we wsch., uprzemysłowionej części powiatu. Górnictwo węgla kamiennego wywarło ogromny i wszechstronny wpływ na życie mieszkańców, także przez ukształtowanie odrębnego światopoglądu, kodeksu honorowego, sposobu zachowania i życia górniczych rodzin, na co wpływ miała specyfika niebezpiecznej pracy górniczej. Liczne elementy tradycji górniczych przetrwały i są do dziś kultywowane, mimo przemian w życiu gospodarczym.

Barbórka jest dorocznym zwyczajem i obyczajem świątecznym grupy zawodowej górników węgla kamiennego na Górnym Śląsku praktykowanym od początku XIX w. do chwili obecnej. Obchodzona 4 grudnia, w dniu patronki św. Barbary, ma znaczenie ponadregionalne. Wpisała się w przestrzeń kulturową dzięki przekazom pokoleniowym i środowiskowym. Stanowi nieodłączny element górniczej tożsamości. Charakteryzuje się silnymi walorami wspólnotowymi, co jest szczególnie ważne dla pracowników kopalń węgla kamiennego, bowiem od poł. XIX w. do lat 70. XX w. liczebność wspólnoty opierała się w znacznym stopniu na ruchach migracyjnych. Wspólne świętowanie jednoczyło tę grupę wokół wspólnych wartości a także wspierało kształtowanie się więzi międzyludzkich.

Obchody barbórkowe rozpoczyna o świcie przemarsz górniczej orkiestry dętej, wzywającej na uroczystą mszę. Następnie odbywają się liczne akademie i spotkania, na których górnicy otrzymują nominacje, odznaczenia i szpady górnicze. Do tradycji górniczej należą także spotkania gwarków, tzw. „karczmy piwne”, z tradycyjnym biesiadowaniem. Zwyczaj ten jest stosunkowo młody i funkcjonuje w kulturze górniczej od lat 80. XX w. Święto zostało w 2018 r. wpisane na *Krajową listę niematerialnego dziedzictwa kulturowego*.

Mundur górniczy. Mundur wprowadzony został w XVIII w. w górniczych okręgach Niemiec. Śląscy górnicy swój uniform zawdzięczają Fryderykowi Wilhelmowi Redenowi, który jako dyrektor Wyższego Urzędu Górniczego we Wrocławiu, wprowadził obowiązek noszenia munduru w 1795 r. W jego zamyśle, jednolity strój miał podkreślać związek górnictwa z państwem i określić charakter pracy w kopalni jako służbę. Ówczesny mundur miał charakter fraka i w zależności od pełnionej funkcji różnił się szczegółami.

Obecny, ustanowiony w 1949 r., nawiązujący do munduru z końca XIX w., honorowy czarny mundur galowy ozdobiony jest elementami dekoracyjnymi, które pierwotnie miały znaczenie użytkowe. I tak: miotłka do czyszczenia otworów strzałowych, którą górnik trzymał zatknietą za taśmę na kapeluszu, zamieniła się w pióropusz, krótka pelerynka to pozostałość kapy chroniącej przed wodą lejącą się ze stropu, zakładki na piersiach i rękawach służyły do wtykania za nie lontu i krzesiwa. Stałym dodatkiem munduru galowego jest

⁵⁷ dostęp elektroniczny: <https://starostwo.gliwice.pl/podania-i-zwyczaje-powiatu>

szpada górnicza. Obecnie, oprócz munduru galowego, używany jest tzw. mundur służbowy w kolorze stalowym. Dystynkcje na nim świadczą o posiadanym stopniu górniczym.

Przemarsz orkiestry górniczej [źr.:wikipedia]

Godło górnicze – pyrlík i żelazko. Służyły one górnikom do rozbijania rud i węgla. Obecna forma godła została wystylizowana w jednym z przedwojennych czasopism górniczych, tak, że całość daje się wpisać w koło, przy czym pyrlík spoczywa na żelazku.

Skarbnik to duch kopalnianych podziemi. Siwobrody starzec jest przedstawiany zarówno jako dobry opiekun pracujących pod ziemią, jak też jako groźny i mściwy władca dusz górników, którzy zginęli w kopalni. Wszelkie skarby, kruszce znajdujące się w podziemiach również według legend należą do Skarbnika (Skarbka). Jest bohaterem wielu legend i opowieści górniczych.

Orkiestry górnicze stanowią istotny element obyczajowości górniczej. Nie można sobie bez nich wyobrazić żadnego święta ani uroczystości kopalnianej. W dniu Barbórki, o świcie, robią pobudkę mieszkańcom osiedli górniczych, wzywając ich do świętowania.

Zwyczaj muzykowania w górniczej orkiestrze dętej na Śląsku sięga drugiej połowy XIX w. To wtedy rozpoczął się ruch amatorskich zespołów muzycznych. Tradycja ta, pomimo przemian zachodzących w przemyśle węglowym, jest wciąż silna.

Orkiestra KWK Knurów istnieje już ponad 107 lat i jest jedną z najstarszych na Śląsku. Zespół liczy 30 muzyków. Orkiestra posiada szeroki repertuar: utwory i arie operowe i operetkowe, utwory rozrywkowe z wokalistami, utwory jazzowe, śląskie utwory ludowe, suitę śląską na zespół taneczny i orkiestrę.

Najważniejsze dokonania orkiestry w ostatnich latach:

- koncert podczas Światowego Kongresu Górnictwa w Krakowie w 2010 r.,
- reprezentowanie Kompani Węglowej SA podczas Forum Ekonomicznego w Krynicy Zdrój w 2012 r.,
- koncert z okazji dnia dziecka 01.06.2013 r. w Warszawie w Ogrodach Premiera RP,
- reprezentowanie Powiatu Gliwickiego podczas Święta Ogródów w Calw (Niemcy) w 2012 r.,
- reprezentowanie Powiatu Gliwickiego na festiwalu orkiestr w Mittelsachsen (Niemcy) w 2013 r.

V.4.3. Symbole powiatowej tożsamości

Herb, flaga i pieczęć Powiatu Gliwickiego. 31 sierpnia 2006 roku podczas sesji Rady Powiatu Gliwickiego przyjęto uchwałą symbole powiatu: herb, flagę i pieczęć.

Głównym motywem herbu Powiatu Gliwickiego jest złoty orzeł piastowski. U jego podstawy widnieją trzy srebrne wieże z blankami, symbolizujące najstarsze miasta powiatu - Pyskowice, Sośnicowice i Toszek. Orzeł piastowski – symbol książąt górnośląskich – nawiązuje do tradycji historycznych regionu i do współczesnego herbu województwa śląskiego oraz do herbów miejskich Gliwic i Toszka. Z herbem województwa śląskiego spójne są również barwy herbu powiatu - błękit, złoto i srebro. Flaga powiatu ma Formę błękitnej chorągwi z herbem umieszczonym na środku. Pieczęć powiatu zawiera herb oraz na otoku napis: POWIAT GLIWICKI.

Logo i hasło. Logo Powiatu Gliwickiego funkcjonuje od 2009 r. Ma kształt kwadratu z trzema wieżami i trzema falami, symbolizującymi najstarsze miasta w powiecie oraz przepływające przezeń rzeki – Bierawkę, Dramę i Kłodnicę. Utrzymane jest w kolorach bordowo-kremowych.

Hasło promocyjne powiatu brzmi „Gliwicki i co Powiecie?”. Przyjęte również w 2009 r., oparte na dowcipnej grze słów zwraca uwagę i intryguje, zachęcając do zapoznania się z treściami, które zapowiada.

Symbole powiatowej tożsamości wyróżniają Powiat Gliwicki i towarzyszą podczas najważniejszych wydarzeń z życia powiatu, jak również wykorzystywane są w wszelkich wydawanych przez Powiat Gliwicki.

V.4.4. Muzea i instytucje związane z opieką nad materialnym i niematerialnym dziedzictwem kultury.

Na terenie powiatu gliwickiego funkcjonuje jedno muzeum stanowiące jednostkę samorządową – to muzeum pyskowskie, działające w ramach Miejskiego Ośrodka Kultury i Sportu. Oprócz tego powstają tu coraz liczniejsze prywatne placówki o charakterze muzealnym: izby tradycji, folklorystyczne, historyczne, których ideą jest zachowanie i upowszechnianie wiedzy o przeszłości regionu. Instytucje te powstały i istnieją dzięki samozaparcu i entuzjazmowi ich założycieli.

Muzeum Miejskie w Pyskowicach – powstało w 2003 r. i siedzibę znalazło w ratuszu. W 2016 zmieniło nazwę na Centrum Wystawiennicze. Obecnie na muzealną ekspozycję składają się wystawy: historyczna, prezentująca dzieje miasta, a także ratusza oraz mineralogiczna, w ramach której prezentowane są minerały i skamieliny. W Muzeum przygotowano ponad sześćdziesiąt wystaw okolicznościowych przedstawiających różne aspekty historii tak lokalnej (np. „Legends związane z historycznymi dziejami Pyskowic”, „Kresowanie – Mieszkańcy Pyskowic” czy „Dzieje Pyskowic po wkroczeniu Rosjan w styczniu 1945 roku”), jak i regionalnej ogólnej.

Centrum Kultury Zamek w Toszku – stanowi obecnie siedzibę Centrum Ekspozycji Historycznych Zamek w Toszku. Oprócz udostępnienia zamku do zwiedzania, instytucja prowadzi działalność wystawienniczą, edukacyjną i propagatorską, która polega na przygotowywaniu wystaw związanych z tradycją i historią ziemi toszeckiej. W zamku organizowane są również imprezy i eventy, sesje i wykłady związane z lokalnymi dziejami, legendami i zwyczajami.

Chudów Zamek. Od roku 2002 w wieży zamkowej istnieje muzeum utworzone dzięki Fundacji Zamek Chudów. Muzeum „Zamek w Chudowie” ma profil archeologiczno-historyczny. Funkcjonuje w częściowo zrekonstruowanej wieży XVI-wiecznego zamku zbudowanego przez Jana Gierałtowskiego. Jego zbiory powstały głównie dzięki prowadzonym na zamku badaniom archeologicznym, realizowanym przez Fundację „Zamek Chudów” (inicjatora akcji ratowania zamku).

Stała wystawa prezentowana jest w następujących pomieszczeniach:

- piwnicy wieży, w której mieści się wystawa archeologiczna – można tutaj zobaczyć zrekonstruowane naczynia ceramiczne, fragmenty średniowiecznej studni;
- kondygnacja wejściowa (zrekonstruowany system ryglowania bramy);
- I piętro wieży (model zamku);
- II piętro wieży (wystawa dawnych zdjęć zamku);
- III piętro wieży (rekonstrukcja pomieszczenia mieszkalnego, XVI-wieczna latryna);
- IV piętro wieży (wystawa muzealna prezentująca kafle piecowe z zamku);
- dziedziniec, na którym podziwiać można ekspozycję reliktów murów i filarów odkrytych podczas wykopalisk oraz studnię);
- lapidarium, w którym zgromadzone są fragmenty detali architektonicznych odkrytych podczas prac;
- rekonstrukcja bojowego wozu husyckiego.

Pyskowice. Skansen Kolejowy – skansen taboru kolejowego utworzony w 1998 r. na terenie nieczynnego kompleksu wagonowni i lokomotywni przy stacji Pyskowice z inicjatywy *Towarzystwa Ochrony Zabytków Kolejnictwa i Organizacji Skansenów*. W skansenie zachowano 26 lokomotyw parowych, 11 lokomotyw spalinowych, ponad 20 wagonów towarowych i osobowych, tendry, dźwig kolejowy oraz elektryczny zespół trakcyjny.

Knurów. Izba Tradycji Górniczej. Izba została otwarta w 1997 r. dzięki staraniom Stowarzyszenia Inżynierów i Techników Górnictwa KWK Knurów. Ekspozycja obejmuje pamiątki ukazujące historię kopalni i miasta Knurów, znajduje się w zaadaptowanych pomieszczeniach dawnego zamku, który w 1912 r. został przebudowany na potrzeby ówczesnego dyrektora kopalni i jego rodziny. Placówka zgromadziła w pięciu salach ponad dwa tysiące eksponatów. W kolejnych pomieszczeniach można zobaczyć:

- sala pierwsza – gabinet dyrektora, z pochodzącą z lat przedwojennych łącznicę telefoniczną, zbiorami niemieckiej, czeskiej i rosyjskiej fachowej literatury z pocz. XX w. oraz historycznymi fotografiami dyrektorów kopalni;
- sala druga – kompletny ekwipunek mierniczego górniczego z pocz. XX w. oraz różne urządzenia, m.in.: teodolity i przyrządy geodezyjne, z których najstarsze datowane są na 1905 r., a także markownia, lampownia, łaźnia łańcuskowa z ubraniami górników, klatka górnicza;
- trzecia sala – prezentacja chodnika kopalnianego w drewnianej i stalowej obudowie z historycznymi narzędziami
- czwarta sala – zbiór sztandarów i figura św. Barbary z cechowni „Foch” umieszczona we wnęcie węglowej;
- sala piąta – specjalna ekspozycja utworzona z okazji 100-lecia orkiestry dętej i ratownictwa górniczego – zabytkowe instrumenty muzyczne oraz urządzenia pomiarowe i sprzęt ratowniczy

Małe prywatne muzea, o ściśle lokalnym charakterze, pełnią szczególnie ważną rolę w edukacji młodzieży i są nie dającymi się przecenić inicjatywami. Większość eksponatów pochodzi z miejscowych gospodarstw, w związku z czym łatwo można dotrzeć do byłych właścicieli, wysłuchać

autentycznych wspomnień i poznać lokalną historię. Istotne jest, aby ludzi którzy zostali obdarzeni pasją zbierania, dokumentowania, tworzenia izb tradycji i małych lokalnych ośrodków muzealnych, wspierać w ich działaniach. Obiekty te powinny stać się częścią placówek edukacyjnych, takich jak szkoły czy placówki kulturalne.

Poniżej kilka takich obiektów.

Stanica. Izba Tradycji Śląskiej w budynku Szkoły Podstawowej – interesująca ekspozycja, obrazujące życie mieszkańców wsi śląskiej na przełomie wieków XIX i XX w.: stroje śląskie, górnicze, sprzęty gospodarstwa domowego, instrumenty muzyczne, zabawki; stała wystawa starych fotografii, na których uwieczniono dawnych mieszkańców Stanicy i okolic.

Chudów. „Izba łód starki” w budynku dawnej szkoły. Izbę wymyśliła i stworzyła wykorzystując własne zbiory rodzinne Monika Organiściok. Ekspozycja przedstawia typowo urządzony dawny dom śląski z meblami i przedmiotami codziennego użytku, sprzętami i urządzeniami domowymi. Najstarsze pochodzą z 1880 r.

Przyszowice. Izba Regionalna – została stworzona przez członków Towarzystwa Miłośników Przyszowic. Placówka składa się z dwóch pomieszczeń na piętrze Pałacu w Przyszowicach – jest to wiernie odtworzone mieszkanie śląskie sprzed 100 lat.

Rudziniec. Izba Tradycji – utworzona i prowadzona w budynku gimnazjum przez p. Janinę Drozd, nauczycielkę gimnazjum. W pomieszczeniach szkoły zgromadzono drobne przedmioty, sprzęty i urządzenia codziennego użytku oraz stroje śląskie, używane przez mieszkańców regionu w XIX i XX w.

Rudno. Izba Tradycji – dawna biblioteka. Izbę zorganizowała Renata Bohm, przy pomocy gminy i mieszkańców, którzy dostarczyli eksponaty: stare fotografie, sprzęty domowe: żelazka, młynki, karbidki, ozdobne pojemniki na przyprawy, heble, tarka do prania, maszyna do szycia, stary patefon, akordeon, także dawne stroje: chusty, w jakie opasywały się rudnianki, stroje ślubne z dawnych czasów, mundury: kolejarski i górniczy a nawet ornat mszalny.

Wilcza. Małe Muzeum “Klamory u Erwina”. Swoje powstanie zawdzięcza pasji zbierackiej właściciela, Erwina Sapika, który zgromadził sprzęty niezbędne do funkcjonowania dawnego śląskiego domu.

Sośnicowice. Izba Tradycji – Nasza Izba Tradycji – zaadaptowane wnętrze dawnego śląskiego domu. Prowadzi ją Teresa Szymońska, która sama urządziła kompletny śląski dom. Pani Szymońska jest również urodzoną gawędziarką, która pielęgnuje gwarę śląską.

Sośnicowice. Muzeum Techniki. (<http://muzeumsosnicowice.pl/>). Przebogaty zbiór Andrzeja Śledzińskiego zachwyca zwiedzających – unikalne zabytkowe maszyny, urządzenia, narzędzia oraz wyroby dawnego rzemiosła: gwoździe z czasów rzymskich, zamek szyfrowy sprzed kilkuset lat, maszyny, kowadła, kleszcze, młotki, okucia i wiele innych pozwalają na edukacyjną rekonstrukcję dawnych procesów wytwórczych technologii metali i popularyzują wiedzy o zanikłych lub zanikających profesjach i zawodach. Właściciel stworzył jedyne na terenie powiatu prywatne muzeum techniki, któremu nadał imię Wilhelma Hegescheidta (śląskiego przemysłowca, właściciela największego na Śląsku koncernu stalowego, który karierę rozpoczął od założenia wytwórni gwoździ i drutu).

Sośnicowice. Kolekcja Zabytkowych ciągników rolniczych pana Zygmunta Łabaja – firma „Trakor”. Wśród kilkunastu wyremontowanych, nadal sprawnych ciągników znajdują się traktory Guldner, Deutz, Eiher, MAN oraz produkowane przez Porsche-Diesel Junior. Ich przejazdy uświetniają Dożynki Gminne.

Bargłówka. „Szpargoly omy Gertrud”, prowadzi Pan Krystian Tischbieriek. We wnętrzach starego śląskiego domu urządzonego jak dawniej, można oglądać meble, sprzęty i narzędzia gospodarstwa domowego, wyroby rękodzieła, obrazy, fotografie, pocztówki, odznaczenia i mundury

Bargłówka. Mini skansen dawnych narzędzi i maszyn rolniczych, prowadzony przez pana Waltera Gnide.

V.5. OBIEKTY ZABYTKOWE STANOWIĄCE WŁASNOŚĆ POWIATU GLIWICKIEGO

Własnością Powiatu Gliwickiego są trzy obiekty wpisane do rejestru zabytków województwa śląskiego. Są to: **zespół pałacowo–parkowy w Sośnicowicach, obecnie Dom Pomocy Społecznej „Ostoja”, Królewskie Seminarium Nauczycielskie, obecnie Zespół Szkół im. M. Konopnickiej w Pyskowicach oraz kirkut w Pyskowicach wraz z domem przedpogrzebowym.**

Władze powiatu mają wynikające z tego faktu obowiązki. Określa je ustawa *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami w art. 5:*

„Opieka nad zabytkiem sprawowana przez jego właściciela lub posiadacza polega, w szczególności, na zapewnieniu warunków:

- 1) naukowego badania i dokumentowania zabytku;
- 2) prowadzenia prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych przy zabytku;
- 3) zabezpieczenia i utrzymania zabytku oraz jego otoczenia w jak najlepszym stanie;
- 4) korzystania z zabytku w sposób zapewniający trwałe zachowanie jego wartości;
- 5) popularyzowania i upowszechniania wiedzy o zabytku oraz jego znaczeniu dla historii i kultury”.

Zespół Pałacowo–Parkowy w Sośnicowicach, obecnie Dom Pomocy Społecznej „Ostoja”.

Pałac w Sośnicowicach wzniesiono w 1755 r. dla Karola Józefa von Hóditz. W budowie wykorzystano mury dawnego średniowiecznego zamku. Budowla remontowana w XIX i XX w. Pałac zniszczony w czasie działań wojennych, odbudowany został w latach 1958–1965.

Budowla późnobarokowa, z dekoracją w stylu regencji i wczesnego rokoka, założona na rzucie podkowy, piętrowa z mieszkalnym poddaszem. Korpus nieco szerszy od skrzydeł, między którymi czworoboczny dziedziniec; od frontu na osi hol; w skrzydle wsch. dawna kaplica. Elewacjach od strony dziedzińca, ze śladami murowanych arkad krużganków; wystrój elewacji bogaty z podziałami ramowymi pilastrowymi w wielkim porządku i profilowanymi obramienia otworów zwieńczonych załamanymi naczółkami, zdobionymi konsolami, muszlami oraz dekoracją stiukową z kampanulami. Dachy mansardowe. Na cokole jednego z pilastrów od strony dziedzińca kamienna tablica fundacyjna, uwiecznione słabo czytelne nazwiska budowniczych pałacu: Andresa Stephana i Andresa Wagnera. W otoczeniu pałacu okazały park krajobrazowy.

Pałac i park w Sośnicowicach wpisane są do rejestru zabytków województwa śląskiego pod numerem: A/363/60 z dn. 10.03.1960 r.

Źródło fot.: www.fotopolska.eu

Królewskie Seminarium Nauczycielskie, ob. Zesp. Szkół im. M. Konopnickiej w Pyskowicach.

Królewskie Seminarium Nauczycielskie powołano do życia w 1849 r. Kształcili się w nim przyszli nauczyciele szkół ludowych. Szkoła mieściła się w tymczasowych zabudowaniach. W 1856 r. zakupiono pod budowę nowoczesnego kompleksu szkolnego parcelę na przedmieściu tarnowickim. W 1861 r. kompleks oddano do użytku. W jego skład weszły: budynek główny, zaplecze i budynek sali gimnastycznej. W 1924 r. w dawnym seminarium znalazła siedzibę tarnogórska Górnośląska Szkoła Górnicza. Kompleks nie uległ zniszczeniu w czasie wojny i wkrótce po jej zakończeniu, znalazła tu siedzibę szkoła średnia.

Obiekty seminarium wzniesiono z cegły z użyciem w dekoracji cegły glazurowanej. Stylowo prezentują historyzm z elementami gotyku i romanizmu. Frontowy budynek, regularny i ściśle symetryczny, z prostokątnym korpusem, na którego końcach para prostopadłych prostokątnych skrzydeł. Niewielki łącznik, stanowiący przedłużenie głównego holu, stanowi połączenie budynku głównego z zapleczem o kształcie litery L. W głębi parku usytuowano pierwotnie wolno stojącą salę gimnastyczną. W wystroju zastosowano detal o formach romańsko-gotyckich. Kompleks umieszczony w atrakcyjnym, pieczołowicie zaprojektowanym otoczeniu parkowym.

Zespół dawnego seminarium (budynek główny, budynek sali gimnastycznej, otoczenie z zielenią wysoką w układzie swobodnym) wpisany jest do rejestru zabytków województwa śląskiego pod numerem: A/1511/92 z dn. 21.12.1992 r.

Źródło fot.: www.fotopolska.eu

Cmentarz żydowski z domem przedpogrzebowym w Pyskowicach.

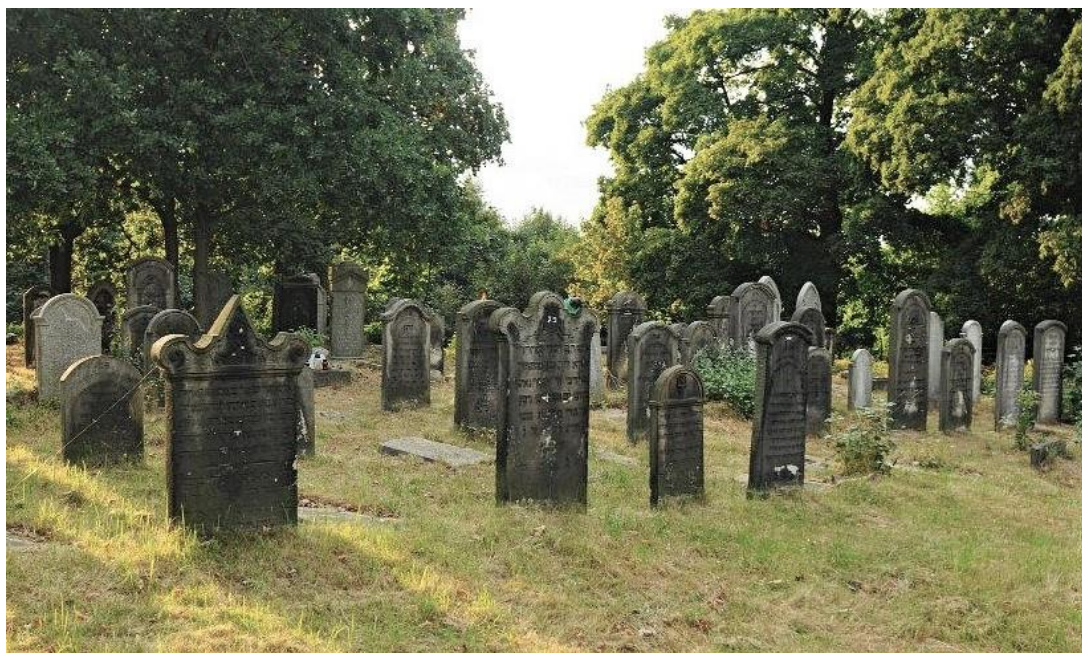
Cmentarz żydowski w Pyskowicach został założony 16 kwietnia 1830 r. Wcześniej zmarłych wyznania mojżeszowego chowano na cmentarzu w Wielowsi. Ostatni pochówek odbył się tutaj w 1920 r. Do dnia dzisiejszego na powierzchni ok. 0,6 ha zachowało się ok. 150 nagrobków, z których najstarszy, opatrzony napisem w językach hebrajskim i niemieckim, pochodzi z 1841 r. Pochowani są tu, m.in. dziadek i pradziadek Edyty Stein, świętej kościoła katolickiego.

Teren cmentarza jest ogrodzony. Przed wejściem znajduje się, obecnie zdewastowany, dawny dom przedpogrzebowy, po wojnie do 2007 r. wykorzystywany jako zakład tapicerski. 30 czerwca 2008 r. stanowiącą własność Skarbu Państwa nieruchomość przejęło Starostwo Powiatowe w Gliwicach. W 1988 r. przeprowadzono na cmentarzu prace porządkowe. We wrześniu 1988 r. wystawiono pomnik na zbiorowej mogile co najmniej 5 Żydów, których w styczniu 1945 r. rozstrzelali w Pyskowicach Niemcy.

Pożądane byłoby przeprowadzenie na terenie cmentarza prac renowacyjnych i konserwatorskich oraz jego zabezpieczanie i prowadzenie okresowych prac porządkowych.

Przedsięwzięciem, które zapewniłoby prawidłowe funkcjonowanie cmentarza mogłoby być utworzenie szlaku kulturowego związanego z obecnością Żydów na terenie powiatu gliwickiego. Takie systemowe działanie stworzyłoby możliwość finansowania prac nad obiektami znajdującymi się na szlaku.

Obiekt wpisany jest do rejestru zabytków województwa śląskiego pod numerem: wpisany jest do rejestru zabytków województwa śląskiego pod numerem: A/614/2020 z dnia 02.04.2020

Kirkut w Pyskowicach [<http://www.map4u.pl/pl/poi/3311022>]

VI. OCENA SZANS I ZAGROŻEŃ DLA ŚRODOWISKA KULTUROWEGO POWIATU GLIWICKIEGO

Aktualna lista obiektów nieruchomych wpisanych do rejestru zabytków województwa śląskiego obejmuje 146 pozycji. Z tego 46 obiektów znajduje się na terenie gmin miejskich a 100 – na terenach gmin wiejskich i miejsko-wiejskich. Tak jak w poprzednich latach, **problemem jest stan tych zabytków oraz skala koniecznych działań rewaloryzacyjnych.**

Istotną rolę w kwestii dziedzictwa kulturowego odgrywa planowanie przestrzenne. Stąd konieczność aktualizowania planów zagospodarowania przestrzennego, między innymi pod kątem problematyki ochrony zabytków. Należy podkreślić, że stopień pokrycia planami miejscowymi terenów wszystkich gmin powiatu gliwickiego wynosi prawie 100%. Miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego będące aktami prawa miejscowego, wytyczają kierunki i charakter rozwoju regionu, biorąc pod uwagę także czynniki mające wpływ na stan dziedzictwa kulturowego.

W dalszym ciągu **zagrożeniem dla pozostałości po dworskich zespołach zabytkowych na wsiach jest rozdrobnienie własnościowe.** Utrudnia to podejmowanie kompleksowych działań rewitalizacyjnych. Budynki mieszkalne i gospodarskie uległy parcelacji i są na ogół własnością prywatną, natomiast przynależne zespołom parki stanowią często własność gminy. Do tego dochodzi na ogół zły stan techniczny tych obiektów. W wielu wypadkach główne elementy architektoniczne zespołów, a więc dwory czy pałace, popadły w ruinę (Bycina). Brak jest dominanty kompozycyjnej i ideowej, wokół której koncentrowało się całe założenie. Ta degradacja i dekompozycja zabytkowych zespołów dworskich, z towarzyszącymi im folwarkami i parkami, wydaje się być jednym z największych zagrożeń dla środowiska kulturowego wsi powiatu gliwickiego. Czynniki te wpływają bowiem na cały układ kompozycyjny wsi, którego głównym, organizującym przestrzeń elementem był na ogół majątek dworski. Wiele założeń parkowych znajduje się w złym stanie. Parki w znacznej mierze uległy dewastacji, nastąpiły znaczne ubytki oryginalnego drzewostanu, porost samosiewu, na ogół zatarciu uległa kompozycja założenia. W wyniku podjętych prac renowacyjnych, w części parków przeprowadzono nowe nasadzenia, niekoniecznie zgodne z pierwotnym charakterem parku.

Administratorzy budowli sakralnych są w lepszej sytuacji. Użytkowane i będące pod opieką miejscowych społeczności, prezentują na ogół dobry stan techniczny. Niektóre obiekty są w trakcie remontów, w innych remonty są planowane.

Większość zabytków ruchomych to obiekty sztuki sakralnej. W tym przypadku mamy do czynienia nie tylko z zabezpieczeniem przed dalszą degradacją substancji zabytkowej, ale najczęściej administratorzy parafii idą dalej i we współpracy ze służbami konserwatorskimi, starają się podjąć fachowej renowacji obiektów rejestrowych.

Jeśli chodzi o **stanowiska archeologiczne** trzeba pamiętać, że oprócz już zidentyfikowanych, zawsze istnieje możliwość ujawnienia nowych faktów osadniczych. Należy więc wykazywać się ostrożnością przy prowadzeniu wszelkich robót ziemnych. Dla stanowisk i zabytków archeologicznych, tak jak wszędzie **zagrożeniem są inwestycje:** budowa domów, dróg, melioracje, wodociągi, itp. Zabytkom archeologicznym

grozi również kradzież i wywóz za granicę, stanowią bowiem one coraz bardziej pożądane przez kolekcjonerów eksponaty.

Wśród rejestrowych obiektów zabytkowych powiatu gliwickiego znajduje się kilka obiektów związanych z infrastrukturą kolejową, w dalszym ciągu zauważalna jest natomiast, znikoma ilość zabytków związanych z pozostałymi dziedzinami techniki. Warto byłoby zmienić ten fakt przez uzupełnienie rejestru o tego typu obiekty.

Powiat gliwicki posiada zabytki o dużej wartości historycznej, zabytkowej i architektonicznej – są to dwa zamki: Chudów i Toszek, w których działają prężne instytucje (w Chudowie prywatna fundacja, w Toszku – miejskie centrum kultury), organizujące liczne imprezy, konferencje, prowadzące działalność wydawniczą, upowszechniającą wiedzę o dziedzictwie i historii regionu. Ważną atrakcją turystyczną powiatu jest odcinek szlaku zabytkowej architektury drewnianej, z kościołami o konstrukcji drewnianej. Przykładem dobrze przeprowadzonej rewitalizacji jest założenie pałacowo-parkowe w Pławniowicach, które w 2007 r. otrzymało nagrodę w konkursie Generalnego Konserwatora Zabytków „Zabytek Zadbany”.

Biorąc pod uwagę specyfikę powiatu gliwickiego i kierunki rozwoju poszczególnych gmin można, analizując mocne i słabe strony regionu oraz szanse i zagrożenia dla jego rozwoju, wskazać czynniki mające istotny wpływ na regionalne dziedzictwo kulturowe. Analiza SWOT może być stosowana do budowania planów strategicznych gminy a także – do wypracowania priorytetowych kierunków działań dostosowanych do osiągnięcia zamierzonych celów.

Poniżej przedstawiono w formie tabelarycznej zestawienie różnorodnych czynników, mogących mieć wpływ na aktualny stan dziedzictwa kulturowego, na perspektywy rozwoju ochrony i opieki nad dziedzictwem oraz na sposoby jego wykorzystania w życiu społeczno-gospodarczym regionu. Zestawienie ma formę analizy SWOT.

ANALIZA SWOT
w perspektywie ochrony dziedzictwa kulturowego

mocne strony	słabe strony
▪ korzystne położenie przy głównych trasach komunikacyjnych, kołowych, kolejowych, rzecznych (A 4, A 1, droga krajowa nr 94 relacji GOP-Pyskowice-Opole, kolejowa linia pasażerska, Odra) ▪ w pobliżu Międzynarodowy Port Lotniczy Katowice-Pyrzowice ▪ bliskość przemysłowej aglomeracji Gliwic oraz sąsiedztwo miast aglomeracji górnośląskiej ▪ istnienie podstrefy gliwickiej KSSE SA ▪ wzrastająca liczba podmiotów gospodarczych działających w powiecie ▪ możliwość inwestycji mieszkaniowych i osadniczych ▪ bliskość ośrodków szkolnictwa wyższego – Gliwice, Opole, Katowice ▪ historyczna i współczesna wielokulturowość regionu ▪ zasobność w obiekty zabytkowe wszystkich kategorii ▪ walory krajobrazowe ▪ znaczna lesistość ▪ wysokie walory turystyczno-wypoczynkowe (duże zbiorniki wodne) ▪ szlaki turystyczne ▪ bliskość Czech ▪ rozwinięta współpraca terytorialna (samorządowa i zagraniczna)	▪ zły stan obiektów zabytkowych ▪ niewystarczające nakłady na inwestycje w obrębie kultury i rekreacji, spowodowane pilnymi potrzebami w innych sferach życia społeczności lokalnych ▪ niski poziom wykształcenia mieszkańców małych miejscowości ▪ niska świadomość mieszkańców w zakresie możliwości wykorzystania zasobów lokalnych ▪ niska świadomość ekologiczna i wiedza o regionie ▪ dysproporcje w dochodach między gminami ▪ brak wystarczających środków na ochronę zabytków i racjonalne zarządzanie dziedzictwem kulturowym ▪ niedobór placówek muzealnych w regionie ▪ bezrobocie wśród osób młodych ▪ niekorzystne wskaźniki demograficzne
s z a n s e	z a g r o ż e n i a
▪ zewnętrzne środki finansowe (głównie unijne) w zakresie rewitalizacji dziedzictwa kulturowego ▪ duże zainteresowanie agroturystyką, tradycją i folklorem ▪ położenie nacisku na rozwój turystyki weekendowej, edukacyjnej i kulturowej ▪ wykorzystanie walorów przyrodniczych w celach turystycznych i rekreacyjnych ▪ zwiększenie i polepszenie poziomu bazy hotelowej i gastronomicznej ▪ zwiększenie dostępności informacji dla mieszkańców o możliwościach uzyskania dofinansowania dla inwestycji związanych z rewaloryzacją dóbr kultury ▪ polepszenie stanu dróg ▪ akcja edukacyjna i propagatorska skierowana do społeczności lokalnych ▪ aktywizacja społeczności lokalnych ▪ zwiększenie efektywności w pozyskiwaniu środków unijnych ▪ remonty obiektów zabytkowych ▪ stworzenie internetowej bazy wszystkich atrakcji turystycznych i krajoznawczych powiatu ▪ akcja promocyjna skierowana na zewnątrz (wydawnictwa promocyjne, reklama medialna, obecność na targach turystycznych) ▪ rozwój współpracy międzygminnej	▪ niewystarczające środki własne powiatu ▪ małe możliwości uzyskiwania środków na renowację obiektów zabytkowych przez właścicieli i użytkowników ▪ konkurencja oraz skomplikowane i długotrwałe procedury w aplikowaniu o środki pozabudżetowe, w tym z funduszy strukturalnych UE i MF EOG ▪ inwestycje mające negatywny wpływ na środowisko ▪ nieuwzględnianie charakteru regionalnej architektury w nowych inwestycjach ▪ starzenie się lokalnej społeczności ▪ tendencje do zanikania kultury wiejskiej ▪ różnice w poziomie usług turystycznych w powiecie i poza jego granicami ▪ czynniki zewnętrzne powodujące drożyznę i niepewną sytuację ekonomiczną (pandemia COVID-19, wojna w Ukrainie)

VII. ZAŁOŻENIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU GLIWICKIEGO

Niniejszy program opieki nad zabytkami jest programem kierunkowym, uwzględniającym także założenia ogólnych planów i opracowań strategicznych, dotyczących rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu i jest kontynuacją programu wyznaczonego na lata 2018–2021. Program obecny, tak jak poprzedni wyznacza w zamierzeniach cele, których realizacja powinna, m. in.: doprowadzić w przyszłości do wzmocnienia wizerunku powiatu, jako znaczącego pod względem kulturowym i turystycznym sąsiada największej polskiej aglomeracji. Z drugiej strony, ideą nadrzędną programu jest wzmacnianie tożsamości kulturowej i tworzenie silnych związków mieszkańców z regionem. Priorytety i kierunki działań sformułowane są w perspektywie wieloletniej i wykraczają poza 4-letni okres obowiązywania programu, który zakłada ich kontynuację w następnych okresach.

W programie obecnym postanowiono zachować priorytety programu z lat 2018–2021. Poniżej przytoczono ogólne założenia polityki w kwestii opieki nad dobrami kultury, zaczerpnięte z opracowania z roku 2018, podkreślając ich aktualność w nadchodzącym czterolecu :

- konsekwentne i planowe realizowanie zadań kompetencyjnych samorządu powiatowego poprzez wdrażanie niniejszego programu opieki,
- umożliwienie i wspieranie racjonalnego wykorzystania środków finansowych na ratowanie obiektów o szczególnych wartościach historycznych,
- zachowanie lokalnych walorów dziedzictwa kulturowego i zaadaptowanie ich do wymogów współczesnego powiatu,
- rygorystyczna ochrona unikatowych wartości krajobrazu kulturowego miasta, w tym zachowanie jego charakterystycznych elementów zabytkowych i przyrodniczych,
- wspieranie aktywności lokalnej w działaniach mających na celu poszanowanie materialnego dziedzictwa oraz wspieranie powstawania inicjatyw z zakresu kultury.

Jak już wspomniano, działania wymienione w programie opieki są długofalowe. Możliwy jest podział realizacji zadań na dwuletnie podokresy, w powiązaniu z obowiązkiem złożenia po 2 latach przez władze powiatu sprawozdania z realizacji programu. Uwzględniając wieloletnią perspektywę ochrony dziedzictwa kulturowego, samorząd powiatu powinien, podobnie jak w minionym czterolecu, kierować się wymienionymi poniżej priorytetami:

PRIORYTET I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego regionu jako jeden z głównych czynników jego rozwoju społeczno-gospodarczego.

PRIORYTET II: Nowoczesne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego.

PRIORYTET III: Działania promocyjne i edukacyjne związane z dziedzictwem skierowane do społeczności lokalnych w celu kultywowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu.

Wg ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami zakres kompetencji i zadań władz powiatowych w kwestii zarządzania dziedzictwem kulturowym na danym terenie jest dość ograniczony. Niemniej, stosując system odpowiednich zachęt i nacisków, można próbować wywierać wpływ na dysponentów obiektów wartościowych położonych na terenie powiatu i nakłaniać ich do poprawy stanu obiektów, czy też zmiany ich funkcji. Ciekawą inicjatywą byłoby, np.: podjęcie współpracy z Górnośląskim Parkiem Etnograficznym, w celu opracowania programu zachowania tradycyjnego krajobrazu wiejskiego.

Starostwo Powiatowe w Gliwicach powinno być inicjatorem i koordynatorem współpracy między sąsiednimi regionami w kwestii rozwoju turystyki. W związku z tym wydaje się być w dalszym ciągu aktualny pomysł utworzenia *Szlaku Zamków Śląskich*, bowiem w niewielkiej, nie przekraczającej 50 km odległości, usytuowano tu ciekawe budowle: zamek w Gliwicach, zamek w Chudowie, zamek w Tarnowicach Starych, zamek w Kamieńcu, zamek w Rybniku, zamek w Toszku oraz zamek w Ujeździe (woj. opolskie, pow. strzelecki).

Palącym problemem jest zły stan pozostałości kulturowego dziedzictwa Żydów na terenie powiatu gliwickiego. Inicjatywa powołania szlaku kulturowego: *Śladami Żydów Ziemi Gliwickiej*, stworzyłaby zapewne nowe źródła finansowania i możliwości dla ochrony tych miejsc, opieki nad nimi i przywrócenia im należnego znaczenia.

Poniższe tabele określają kierunki działań i zadania prowadzące do osiągnięcia zamierzonych celów.

PRIORYTET I: REWALORYZACJA DZIEDZICTWA KULTUROWEGO JAKO JEDEN Z GŁÓWNYCH CZYNNIKÓW ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO POWIATU	
kierunki działań	zadania
Zahamowanie procesu degradacji zabytków i doprowadzenie do poprawy stanu ich zachowania	• realizacja zadań własnych powiatu w kwestii poprawy stanu i utrzymania obiektów zabytkowych, do których powiat ma tytuł prawny – kontynuacja remontów bieżących; • realizacja uchwały Nr XXXVIII/290/2018 z dnia 26 kwietnia 2018 r. w sprawie określania zasad udzielania dotacji z budżetu Powiatu Gliwickiego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru lub znajdującym się w gminnej ewidencji zabytków; • podejmowanie starań o uzyskanie środków zewnętrznych na rewaloryzację zabytków będących własnością powiatu; • zapoznavanie właścicieli i dysponentów obiektów zabytkowych z możliwościami uzyskania dotacji i środków pozabudżetowych na określone zadania; • organizacja spotkań mających na celu promowanie standardów w zakresie rewaloryzacji i remontownia obiektów zabytkowych oraz możliwości pozyskiwania funduszy na ten cel, a także sprawnego zarządzania nimi; • prowadzenie otwartych konkursów na wsparcie realizacji zadań publicznych w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego; • zwrócenie uwagi na zabytki techniki w regionie;

Podejmowanie działań umożliwiających tworzenie miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami	• przygotowanie przez powiatowy urząd pracy oferty pracy sezonowej w zakresie prowadzenia bieżących prac pielęgnacyjnych, porządkowych i zabezpieczających na terenach objętych ochroną;
--	--

PRIORYTET II: NOWOCZESNE ZARZĄDZANIE ZASOBEM DZIEDZICTWA KULTUROWEGO	
kierunki działań	zadania
Działania organizacyjne i finansowe związane z ochroną zabytków i dziedzictwa kulturowego.	• ustanawianie społecznych opiekunów zabytków w ramach realizacji zadań własnych powiatu; prowadzenie listy społecznych opiekunów zabytków; • zlecanie i dofinansowywanie prac studialnych i dokumentacyjnych dotyczących obiektów zabytkowych i dziedzictwa kulturowego regionu; • okresowa aktualizacja „Planu ochrony zabytków na wypadek konfliktu zbrojnego i sytuacji kryzysowych”; • cykliczne konsultacje z przedstawicielami gmin w celu wypracowania wspólnej polityki ochrony dziedzictwa kulturowego; • współpraca z policją, służbami konserwatorskimi i służbami celnymi w sprawie kradzieży i nielegalnego wywozu obiektów zabytkowych za granicę (konferencje i szkolenia, zabezpieczenie obiektów zabytkowych);
Podejmowanie działań zwiększających atrakcyjność zabytków dla potrzeb społecznych, turystycznych i edukacyjnych	• oznakowanie obiektów zabytkowych oraz pomników przyrody; • zaopatrzenie zabytków w tablice informujące o ich historii i znaczeniu dla regionu; • kontrola oznakowania szlaków turystycznych; • oznakowanie ścieżek edukacyjnych; • tworzenie nowych szlaków tematycznych i kulturowych i włączanie ich w sieć istniejących szlaków o zasięgu ponadregionalnym;
PRIORYTET III: DZIAŁANIA PROMOCYJNE I EDUKACYJNE SKIEROWANE DO SPOŁECZNOŚCI LOKALNYCH W CELU BUDOWANIA TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ ORAZ PROMOCJA ZEWNĘTRZNA WARTOŚCI KULTUROWYCH REGIONU	
kierunki działań	zadania
Zapewnienie szerokiego dostępu do informacji o dziedzictwie kulturowym powiatu	• aktualizowanie i ulepszanie powiatowego systemu informacji i promocji (bazy danych) środowiska kulturowego; • udostępnienie na stronach internetowych powiatu gliwickiego listy obiektów zabytkowych wpisanych do rejestru zabytków wraz z krótkim opisem, historią i podaniem ich aktualnego stanu prawnego;

Edukacja społeczności lokalnej w kwestii znaczenia dziedzictwa dla regionu	• propagowanie dobrych praktyk konserwatorskich; • ustanowienie nagrody za osiągnięcia w dziedzinie upowszechniania dziedzictwa kulturowego regionu • organizowanie szkoleń związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego dla właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych; • organizowanie i wspieranie organizacji konkursów, wystaw, imprez, kiermaszy, rajdów i festynów kulturowych; • wprowadzanie i upowszechnianie tematyki ochrony dziedzictwa kulturowego do systemu edukacji szkolnej poprzez organizowanie odpowiednich zajęć i konkursów; • aktywna współpraca z mediami w celu promocji zabytków i upowszechniania działań związanych z opieką nad zabytkami;
Działania pobudzające aktywność i inicjatywę mieszkańców regionu. Integracja lokalnych społeczności wokół idei współpracy i rozwoju lokalnego	• propagowanie idei Lokalnych Grup Działania wśród społeczności wiejskiej (informacje na stronach internetowych powiatu, broszury wskazujące korzyści wynikające z działalności LGD); • stworzenie programu odnowy wsi: wspieranie rewaloryzacji historycznych układów ruralistycznych i kształtowanie kierunków rozwoju zespołów wiejskich pod kątem zachowania charakterystycznych cech regionalnych; działania na rzecz ochrony materialnego i niematerialnego dziedzictwa wsi; • działania z udziałem mieszkańców na rzecz kultywowania tradycji oraz umacniania więzi sąsiedzkich, rodzinnych i międzypokoleniowych; • organizowanie konferencji, szkoleń, sympozjów poświęconych zabytkom, skierowanych do nauczycieli, organizacji społecznych, właścicieli i użytkowników obiektów zabytkowych, pracowników kultury, młodzieży zainteresowanej problematyką ochrony dziedzictwa kulturowego; • porozumienie z dużymi jednostkami gospodarczymi w regionie w sprawie ew. stworzenia racjonalnej polityki dotacji na rewaloryzację i remonty obiektów zabytkowych;
Wspieranie rozwoju turystyki	• współpraca z gminami i PTTK w kwestii organizowania centrów informacji turystycznej; • wsparcie dla rozwoju infrastruktury turystycznej; • wspieranie rozwoju gospodarstw agro- i ekoturystycznych; • inicjowanie i pomoc w powstawaniu izb muzealnych, regionalnych, izb pamięci;

VIII. INSTRUMENTARIUM REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU GLIWICKIEGO

Zadania określone w poprzednim rozdziale będą realizowane za pomocą następującego instrumentarium, którego podstawę stanowią obowiązujące przepisy prawne:

- *instrumenty prawne* – wynikające z przepisów ustawowych (m.in.: wykonywanie decyzji administracyjnych, np. wojewódzkiego konserwatora zabytków, ustanawianie społecznych opiekunów zabytków, oznakowanie obiektów zabytkowych znakiem przewidzianym w ustawie, itp.);
- *instrumenty finansowe* (m.in. finansowanie prac konserwatorskich i remontowych przy obiektach zabytkowych będących własnością powiatu, korzystanie z programów uwzględniających finansowanie z funduszy europejskich oraz dotacje, subwencje, dofinansowania, nagrody, zachęty finansowe dla właścicieli i posiadaczy obiektów zabytkowych);
- *instrumenty koordynacji* (m.in. poprzez realizację projektów i programów dotyczących ochrony dziedzictwa kulturowego zapisanych w wojewódzkich, powiatowych i gminnych strategiach, planach rozwoju lokalnego itp., współpraca w zakresie ochrony i opieki nad zabytkami z gminami, z organizacjami wyznaniowymi, z właścicielami zabytków);
- *instrumenty społeczne* (m.in. poprzez działania edukacyjne, promocyjne, współdziałanie z organizacjami społecznymi, działania prowadzące do tworzenia miejsc pracy związanych z opieką nad zabytkami);
- *instrumenty kontrolne* (m.in. monitoring stanu zagospodarowania przestrzennego oraz stanu zachowania dziedzictwa kulturowego).

IX. MONITOROWANIE REALIZACJI PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI POWIATU GLIWICKIEGO

Obowiązek prowadzenia kontroli stanu realizacji Programu Opieki nad Zabytkami wynika z art. 87 ust. 5 i 6 ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Zgodnie z cytowaną ustawą Starosta Gliwicki ma obowiązek sporządzenia sprawozdania ze stanu realizacji *Programu Opieki nad Zabytkami Powiatu Gliwickiego na lata 2022–2025* i przedstawienia go radzie powiatu w cyklu dwuletnim (*monitoring mid-term i monitoring ex post*). Następnie sprawozdania te powinny być przekazywane Generalnemu Konserwatorowi Zabytków i Śląskiemu Wojewódzkiemu Konserwatorowi Zabytków, w celu ich wykorzystania przy aktualizacji i korekcie aktualnego, oraz opracowywaniu kolejnego Krajowego i Wojewódzkiego Programu Ochrony Zabytków i Opieki nad Zabytkami.

Celem monitoringu jest zbieranie i analiza informacji dotyczących realizacji Programu na każdym etapie wdrażania. Proces monitorowania polega na przyglądaniu się zmianom, jakie zachodzą w wyniku realizacji celów programu przez zdefiniowane w nim kierunki działań, na analizie zebranych danych i opracowaniu sprawozdań. Stanowi on podstawę oceny uzyskanych efektów oraz podejmowania ewentualnych inicjatyw korygujących i propozycji zmian.

Kryteria prowadzenia oceny realizacji programu opieki będą następujące:

W ramach priorytetu I: Rewaloryzacja dziedzictwa kulturowego jako jeden głównych czynników rozwoju społeczno-gospodarczego powiatu:

- poziom (w %) wydatków budżetu powiatu na ochronę i opiekę nad zabytkami,
- wartość finansowa wykonanych prac remontowo-konserwatorskich przy zabytkach oraz liczba obiektów poddanych ww. pracom,
- zakres współpracy z organizacjami pozarządowymi,
- stan wojewódzkiej ewidencji i rejestru zabytków w zakresie zabytków techniki powiatu gliwickiego,
- sposoby i formy informowania o możliwościach uzyskania dotacji na zadania z zakresu ochrony zabytków i opieki nad zabytkami.

W ramach priorytetu II: Nowoczesne zarządzanie zasobem dziedzictwa kulturowego:

- liczba prac studialnych i ewidencyjnych (studia historyczno-urbanistyczne, studia krajobrazowe, katalogi typów zabudowy regionalnej),
- sposoby uzgodnionej współpracy z powoływanymi społecznymi opiekunami zabytków (m. in.: okresowe sprawozdania i ew. uwagi dotyczące stanu obiektów zabytkowych, propozycje wpisu do rejestru zabytków lub wykreślenia z rejestru obiektów nieistniejących lub tych które utraciły walory zabytkowe)
- liczba społecznych opiekunów zabytków,
- liczba i zakres szkoleń specjalistycznych dla społecznych opiekunów zabytków,
- liczba konsultacji i spotkań roboczych dotyczących problematyki dziedzictwa kulturowego z przedstawicielami gmin wchodzących w skład powiatu; wnioski i ustalenia wypływające z tych spotkań,

- sposoby uzgodnionej współpracy z policją, służbami konserwatorskimi i celnymi w sprawie ochrony dziedzictwa kulturowego przed kradzieżą i nielegalnym wywozem,
- liczba utworzonych szlaków turystycznych, tras rowerowych, ścieżek edukacyjnych przyrodniczych, itp.,
- stan oznakowania szlaków turystycznych i obiektów zabytkowych,
- liczba utworzonych, zmodernizowanych elementów infrastruktury służących funkcjonowaniu i rozwojowi turystyki kulturowej,
- działania podjęte w kwestii zaangażowania największych pracodawców w regionie w sprawę ochrony dziedzictwa kulturowego i rozwoju turystyki i wypoczynku,
- działania podjęte w sprawie tworzenia programu odnowy wsi i popularyzacji idei Lokalnych Grup Działania.

W ramach priorytetu III: Działania promocyjne i edukacyjne skierowane do społeczności lokalnych w celu budowania tożsamości kulturowej oraz promocja zewnętrzna wartości kulturowych regionu:

- liczba i rodzaj zrealizowanych konkursów, wystaw, kiermaszy, festynów na terenie powiatu,
- liczba zrealizowanych imprez turystyczno-kulturowych,
- strony internetowe podejmujące tematykę ochrony dziedzictwa kulturowego,
- sposób wprowadzenia kwestii dziedzictwa kulturowego regionu do systemu edukacji szkolnej,
- liczba nowo powstałych placówek paramuzealnych (izby pamięci, regionalne, muzealne).
- sposoby wsparcia muzeów, placówek paramuzealnych i stowarzyszeń pozarządowych zajmujących się sprawami dziedzictwa kulturowego i ochrony zabytków,
- liczba wydawnictw (w tym folderów promocyjnych, map, przewodników) związanych z historią i dziedzictwem kulturowym regionu,
- sposoby popularyzacji wybitnych osób związanych z regionem,
- sposób uczestnictwa powiatu gliwickiego w Europejskich Dniach Dziedzictwa.

X. ŹRÓDŁA FINANSOWANIA PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

Wg przepisów prawa polskiego ochrona zabytków i dziedzictwa kulturowego oraz opieka nad zabytkami finansowana jest ze środków prywatnych (osoby fizyczne, fundacje, osoby prawne, kościoły) i ze środków publicznych (budżet państwa i budżety samorządów terytorialnych wszystkich szczebli). Obowiązek utrzymania obiektów zabytkowych spoczywa zasadniczo na właścicielach i użytkownikach tych obiektów.

Środki z budżetu państwa przyznawane są na zasadzie współfinansowania prac przy obiektach zabytkowych, w oparciu o zapisy Ustawy z dnia 23 lipca 2003 r. o *ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*. Dysponentami powyższych środków są:

- Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego,
- Wojewódzcy Konserwatorzy Zabytków,
- organy stanowiące gminy, powiatu, samorządu województwa.

Podmioty te realizują dotacje poprzez corocznie organizowane nabory wniosków⁵⁸. Dotacja może zostać udzielona osobie fizycznej, jednostce samorządu terytorialnego lub innej jednostce organizacyjnej, będącej właścicielem bądź posiadaczem zabytku wpisanego do rejestru lub posiadającej taki zabytek w trwałym zarządzie. Udzielana jest na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich i robót budowlanych, planowanych do przeprowadzenia w roku złożenia wniosku lub następnym, bądź na zasadzie refundacji poniesionych już nakładów przed upływem 3 lat po wykonaniu prac. W przypadku refundacji kosztów wniosek powinien być złożony w roku następującym po roku, w trakcie którego zakończono wszystkie prace konserwatorskie i roboty budowlane podlegające dofinansowaniu.

Standardowo dotacja udzielana jest w wysokości do 50% nakładów koniecznych na wykonanie powyższych działań. Natomiast wysokość dotacji może zostać zwiększona, nawet do 100% nakładów koniecznych, w wypadku jeżeli:

- a) zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową,
- b) wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych, lub
- c) stan zachowania zabytku wymaga niezwłocznego podjęcia prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych.

Dotacje Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego. Corocznie MKiDN publikuje programy ministerialne objęte w danym roku dofinansowaniem. Tak stało się również w roku bieżącym. Na stronie internetowej ministerstwa ogłoszono nabór do Programów MKiDN na rok 2022⁵⁹. **Programy Ministra z zakresu kultury** mają na celu dofinansowanie zadań o charakterze projektowym z wyłączeniem stałej działalności kulturalnej podmiotów. Skierowane są do instytucji kultury, organizacji pozarządowych, instytucji filmowych, szkół i uczelni wyższych, jednostek samorządu terytorialnego, podmiotów gospodarczych, kościołów i związków wyznaniowych oraz ich osób prawnych. Osoby fizyczne nie są uprawnione do składania

⁵⁸ zasady udzielania dotacji i obszerny katalog prac, na które mogą zostać przyznane środki finansowe przedstawia art. 77 Ustawy.

⁵⁹ <https://www.gov.pl/web/kultura/programy-z-zakresu-dziedzictwa-kulturowego-i-historycznego>

wniosek poza jednym programem – *Ochrona zabytków*. W 2021 roku przyznano ponad 240 mln zł dotacji na cele kulturalne w ramach 33 programów Ministra.

Programy ministerialne na rok 2022 związane z ochroną zabytków i dziedzictwa narodowego przedstawiają się następująco:

1. *Ochrona zabytków*. Cel programu: zachowanie materialnego dziedzictwa kulturowego, realizowane poprzez konserwację i rewaloryzację zabytków nieruchomych i ruchomych oraz ich udostępnianie na cele publiczne. Budżet w 2022 r.: **114 912 444 zł**.

2. *Kultura ludowa i tradycyjna*. Cel programu: wspieranie zjawisk związanych ze spuścizną kultur tradycyjnych, transformacjami (przekształceniami i przemianami) poszczególnych elementów oraz współczesnymi kontekstami ich występowania. Budżet: **7 475 000 zł**.

3. *Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą*. Cel programu: poprawa stanu zachowania i wzmocnienie ochrony dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej oraz upowszechnianie wiedzy na jego temat. Budżet: **6 000 000 zł**.

4. *Ochrona zabytków archeologicznych*. Cel programu: ochrona dziedzictwa archeologicznego poprzez wspieranie kluczowych dla tego obszaru zadań, obejmujących niedestrukcyjne rozpoznanie i dokumentację zasobów dziedzictwa archeologicznego oraz opracowanie i publikację wyników przeprowadzonych badań archeologicznych. Budżet: **2 252 000 zł**.

5. *Badanie polskich strat wojennych*. Cel programu: wsparcie działalności instytucji w kwestii badań odnośnie strat wojennych poniesionych w zakresie zbiorów artystycznych. Budżet: **1 150 000 zł**.

6. *Wspieranie archiwów, bibliotek i muzeów poza krajem*. Cel programu: stworzenie możliwości efektywnej ochrony oraz zachowania polskiego dziedzictwa kulturowego znajdującego się poza granicami Rzeczypospolitej Polskiej, przy jednoczesnym popularyzowaniu wiedzy na temat tej spuścizny kulturowej, obejmującej dziedzictwo wytworzone, zgromadzone i przechowywane w Europie oraz innych częściach świata przez organizacje polonijne i emigracyjne. Budżet: **10 000 000 zł**.

7. *Wspieranie działań muzealnych*. Cel programu: wspieranie działalności w zakresie opieki konserwatorskiej nad muzealiami, archiwaliami i księgozbiorami, a także prezentacja zbiorów w postaci atrakcyjnych poznawczo projektów wystawienniczych i wydawniczych. Budżet: **6 453 000 zł**.

8. *Miejsca pamięci i trwałe upamiętnienie w kraju*. Cel programu: wspieranie samorządów w zapewnianiu stabilnej opieki nad najważniejszymi miejscami pamięci, stanowiącymi materialne świadectwo wydarzeń kluczowych dla narodowej tożsamości. Budżet: **2 300 000 zł**.

W regulaminie programu *Ochrona zabytków* sprecyzowano zagadnienia kluczowe dla realizacji celów programu. Są to zadania prowadzące do zabezpieczenia, zachowania i utrwalenia substancji zabytku. W ramach programu dofinansowania nie mogą uzyskać projekty zakładające adaptację, przebudowę obiektów zabytkowych lub ich znaczącą rekonstrukcję. Duży nacisk położono na dofinansowanie prac przy obiektach najbardziej zagrożonych oraz zabytkach najcenniejszych – wpisanych na Listę Światowego Dziedzictwa Kulturowego i Przyrodniczego Ludzkości UNESCO, uznanych za Pomniki Historii oraz tych, posiadających wyjątkową wartość historyczną, artystyczną lub naukową. Istotnym celem programu jest również zwrócenie uwagi na obiekty, mające szczególne znaczenie dla dziedzictwa kulturowego – zarówno w kontekście

ogólnoświatowym, jak lokalnym, gdzie pełnią ważną rolę nośnika historii i tradycji. Określone regulaminem zasady dopuszczają możliwość całkowitego finansowania zadania, jednakże wsparcie takie będzie można otrzymać tylko w szczególnych przypadkach, gdy zabytek posiada wyjątkową wartość historyczną, artystyczną i naukową, wymaga przeprowadzenia złożonych pod względem technologicznym prac lub gdy stan zabytku wymaga niezwłocznej interwencji. Istotnym elementem brany pod uwagę przy ocenie organizatorów będzie podejmowanie przez nich w przeszłości działań zmierzających do zabezpieczenia obiektu. Kluczowym efektem działań realizowanych w ramach programu winno być stworzenie trwałych podstaw dla harmonijnego funkcjonowania obiektów zabytkowych we współczesnym, podlegającym dynamicznym zmianom otoczeniu. Dzięki realizacji wymienionych celów obiekty zabytkowe, zachowując status materialnych świadectw minionych wieków, pozostaną integralną, pełnoprawną częścią czasów obecnych i przyszłych. W najbliższych latach wśród dofinansowanych projektów szczególne znaczenie będą odgrywały te, które dotyczą obiektów pełniących obecnie lub w przyszłości funkcje kulturalne. Istotnym celem programu jest poprawa stanu instytucji kultury mieszczących się w zabytkowych siedzibach, których remonty ze względu na intensywność użytkowania są szczególnie potrzebne. Skromne środki jakimi dysponują jednostki samorządu terytorialnego a także samorządowe instytucje kultury często nie pozwalają na przeprowadzenie kompleksowych prac, co z kolei oznacza postępującą degradację zabytkowej substancji i wymaga większego niż dotychczas wsparcia ze strony Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego.

W ramach programu *Ochrona dziedzictwa kulturowego za granicą*, można ubiegać się o dofinansowanie następujących rodzajów zadań realizowanych poza granicami i na terenie Rzeczypospolitej Polskiej:

- rewaloryzacja oraz prace remontowe i konserwatorskie w zabytkach polskich lub z Polską związanych, znajdujących się poza granicami kraju;
- rewaloryzacja, konserwacja, ochrona i zachowanie zabytkowych cmentarzy i miejsc pamięci narodowej poza granicami kraju;
- dokumentowanie utraconego i rozproszonego polskiego dziedzictwa kulturowego za granicą, w tym badań naukowych, kwerend bibliotecznych, archiwalnych i inwentaryzacji;
- publikacja oraz promocja badań naukowych nad dziedzictwem narodowym poza granicami kraju; upamiętnianie wybitnych osób lub zdarzeń historycznych związanych z dziedzictwem narodowym poza granicami kraju;
- pomoc instytucjom stowarzyszonym w Stałej Konferencji Muzeów, Bibliotek i Archiwów Polskich poza krajem oraz innym instytucjom emigracyjnym i organizacjom polonijnym, prowadzącym działalność w zakresie ochrony dziedzictwa narodowego.

Program *Ochrona zabytków archeologicznych* przewiduje:

- ewidencję i inwentaryzację zabytków archeologicznych metodą badań powierzchniowych, w tym kontynuację badań w ramach programu Archeologiczne Zdjęcie Polski oraz weryfikację badań dotychczasowych;
- nieinwazyjne badania archeologiczne, nie związane z planowanymi bądź realizowanymi inwestycjami, wykorzystujące nowoczesne metody i sprzęt;

- opracowanie, wraz z obowiązkową publikacją książkową, wyników przeprowadzonych badań archeologicznych, w tym analiza i konserwacja pozyskanych w ramach tych badań zabytków.

Na stronach internetowych ministerstwa Kultury i Dziedzictwa Narodowego – www.mkidn.gov.pl – znajdują się wyczerpujące informacje na temat ogłaszanych programów operacyjnych i zasad przyznawania dotacji na ich realizację.

Poza trybem określonym w Programach, Minister Kultury i Dziedzictwa Narodowego realizuje również dotacje na badania archeologiczne, jeżeli ich przeprowadzenie jest niezbędne w celu ochrony tych zabytków w przypadku:

- prowadzenia robót budowlanych przy zabytku nieruchomym wpisanym do rejestru, objętym ochroną konserwatorską na podstawie ustaleń miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego lub znajdującym się w ewidencji wojewódzkiego konserwatora zabytków albo,
- prowadzenia robót ziemnych lub zmiany charakteru dotychczasowej działalności na terenie, na którym znajdują się zabytki archeologiczne, co doprowadzić, może do przekształcenia lub zniszczenia zabytku archeologicznego.

Dotację na przeprowadzenie badań archeologicznych otrzymać może osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna zamierzająca realizować te działania, w przypadku gdy koszt planowanych badań archeologicznych i ich dokumentacji będzie wyższy niż 2% kosztów planowanych do przeprowadzenia działań⁶⁰.

Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków. Na podstawie zmian wprowadzonych przez nowe przepisy ustawy *o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami* powołano do życia **Narodowy Fundusz Ochrony Zabytków**⁶¹, którego dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego. Jest to fundusz celowy, którego przychodem są wpływy z administracyjnych kar pieniężnych określonych w art. 107a–107e Ustawy. Środki Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków są przeznaczone na dofinansowanie:

1) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich lub restauratorskich przy zabytku wpisanym na Listę Skarbów Dziedzictwa,

2) nakładów koniecznych na wykonanie prac konserwatorskich, restauratorskich lub robót budowlanych przy zabytku wpisanym do rejestru.

Art. 83a. Ustawy mówi w ustępie 1-szym, że: *.. osoba fizyczna, jednostka samorządu terytorialnego lub inna jednostka organizacyjna będąca właścicielem albo posiadaczem zabytku wpisanego na Listę Skarbów Dziedzictwa otrzymuje na swój wniosek dotację celową z budżetu państwa na wyposażenie w zabezpieczenia techniczne pomieszczenia, stanowiącego miejsce przechowywania zabytku. Dotacje udzielane są ze środków budżetu państwa, z części której dysponentem jest minister właściwy do spraw kultury i ochrony dziedzictwa narodowego, w wysokości do 100% nakładów koniecznych na wyposażenie pomieszczenia w zabezpieczenia techniczne.*

⁶⁰ zasady udzielania określone są w art. 82a i 82b ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami oraz w rozporządzeniu Ministra Kultury i Dziedzictwa Narodowego z dnia 10 stycznia 2014 r. w sprawie dotacji na badania archeologiczne.

⁶¹ art. 83b Ustawy.

Od 2020 r. z Narodowego Funduszu Ochrony Zabytków finansowane są projekty związane z montażem w zabytkach instalacji przeciwpożarowej oraz gaszenia mgłą wodną (FOG). Środki z NFOZ w 2020 r. na zabezpieczenia przeciwpożarowe otrzymały m.in. budynek Opery Wrocławskiej, Zamek na Wodzie w Wojnowicach, budynek Muzeum Okręgowego w Pile, budynek XIV-wiecznego kościoła pw. Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Kłepsku oraz Zamek Królewski Kazimierza Wielkiego (XIV w.) w Sandomierzu, obecnie siedziba Muzeum Okręgowego.

Minister Nauki i Szkolnictwa Wyższego, na zasadach określonych w przepisach o regulach finansowania nauki, może także przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy obiektach zabytkowych⁶².

Inne fundusze państwowe. Ważna rola przypada **Narodowemu Funduszowi Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej**⁶³, ze środków którego dofinansowuje się, m.in., prace konserwatorskie przy zabytkowych założeniach parkowych. Wnioski o dofinansowanie zadań można składać w dowolnym terminie. Nabór wniosków o dofinansowanie przedsięwzięć ze środków krajowych Funduszu odbywa się w ramach programu priorytetowego „Ochrona i przywracanie różnorodności biologicznej i krajobrazowej. Część 1) Ochrona obszarów i gatunków cennych przyrodniczo”, który dotyczy ochrony i rewitalizacji zabytkowych parków i ogrodów wpisanych na Listę światowego dziedzictwa UNESCO oraz objętych ochroną w formie Pomnika Historii lub będących w zarządzie parków narodowych. Beneficjentami pomocy finansowej (dofinansowanie do 90% kosztów kwalifikowanych) mogą być podmioty będące właścicielem, użytkownikiem wieczystym lub zarządcą zabytkowych parków i ogrodów, z wyłączeniem osób fizycznych oraz podmiotów wpisanych do KRS-rejestru przedsiębiorców (innych niż instytuty badawcze). Warunkiem niezbędnym do ubiegania się o dofinansowanie jest udostępnienie parku/ogrodu dla społeczeństwa.

Dotacje z NFOŚiGW można uzyskiwać również w ramach programu „Czyste powietrze”. Udzielenie wsparcia finansowego umożliwia priorytet *Poprawa jakości powietrza, Część 2) Zmniejszenie zużycia energii w budownictwie*. Celem projektu jest zastosowanie usprawnień termomodernizacyjnych oraz wykonanie systemu zarządzania energią dla obiektów zabytkowych. Zakres prac termomodernizacyjnych obejmuje: ocieplenie przegród budowlanych, wymianę i docieplenie stolarki okiennej i drzwiowej, modernizację systemu grzewczego (źródła ciepła i instalacji ogrzewania) oraz modernizację systemu przygotowania ciepłej wody użytkowej, instalację baterii fotowoltaicznych i pomp ciepła, instalację oświetlenia LED.

Dotacje Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków. Jedną z istotnych kompetencji WKZ jest udzielanie dotacji celowych na prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku

⁶² art. 83 Ustawy: Na zasadach określonych w przepisach o zasadach finansowania nauki, minister właściwy do spraw nauki może przyznać środki finansowe na badania konserwatorskie, architektoniczne, archeologiczne lub inne badania naukowe związane z prowadzeniem prac konserwatorskich i restauratorskich przy zabytkach.

⁶³ Narodowy Fundusz Ochrony Środowiska i Gospodarki Wodnej (NFOŚiGW) – publiczna instytucja finansowa, działająca od 1989 r., najpierw jako fundusz celowy, a od 2010 – jako państwowa osoba prawna. Głównym celem działania jest udzielanie finansowego wsparcia przedsięwzięciom służącym ochronie środowiska i gospodarce wodnej. NFOŚiGW wraz z 16 niezależnymi (podlegającymi samorządom wojewódzkim) wojewódzkimi funduszami stanowią trzon polskiego systemu finansowania przedsięwzięć służących ochronie środowiska, wykorzystujący środki krajowe jak i zagraniczne. Podstawy prawne działalności NFOŚiGW określają artykuły 400 – 411a ustawy z dnia 27 kwietnia Prawo ochrony środowiska z 2001 (Dz. U. z 2013 r. poz. 1232 r. (z późn. zmianami)).

wpisanym do rejestru zabytków. Śląski Wojewódzki Konserwator Zabytków udziela rokrocznie dotacji na takie prace prowadzone na terenie województwa śląskiego. Zasady udzielania dotacji określa rozporządzenie MKiDN z dnia 16 sierpnia 2017 r. w sprawie udzielania dotacji celowej na prace konserwatorskie, restauratorskie przy zabytku wpisanym Na Listę Skarbów Dziedzictwa oraz prace konserwatorskie, restauratorskie i roboty budowlane przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków⁶⁴. Wniosek należy złożyć do 28 lutego roku, w którym ma być udzielona dotacja na dofinansowanie prac, które mają zostać przeprowadzone lub do 30 czerwca roku, w którym dotacja ma być udzielona na dofinansowanie prac już przeprowadzonych w okresie 3 lat poprzedzających rok złożenia wniosku.

Środki samorządowe. Samorządy lokalne mają możliwość dofinansowywania prac remontowych i konserwatorskich przy obiektach zabytkowych na swoim terenie. Taką możliwość stwarza art. 81 Ustawy. Sposób i zasady udzielania dotacji określone są uchwałami przyjmowanymi przez organ stanowiący jednostki samorządowej. O dotację celową w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami może ubiegać się osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac, które wnioskodawca zamierza wykonać w roku złożenia wniosku. Podstawą udzielenia dotacji jest wniosek o jej przyznanie.

Korzystając z przyznaných ustawowo uprawnień **Rada Powiatu Gliwickiego** na mocy uchwały nr XXXVII/295/2022 z dnia 31 marca 2022 r. **udzieliła w bieżącym roku następujących dotacji:**

- 1) Centrum Kultury Zamek w Toszku” – opracowanie ekspertyzy technicznej budynku administracyjnego zamku w Toszku oraz projekt remontu przedmiotowego budynku” – 30.000 zł
- 2) Gmina Toszek – wykonanie dokumentacji projektowo-kosztorysowej dla prac konserwatorskich pomnika św. Jana Nepomucena zlokalizowanego na toszeckim rynku – 4.500 zł;
- 3) Rzymskokatolicka Parafia Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Pilchowicach – konserwacje neobarokowego ołtarza bocznego św. Franciszka w kościele Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Pilchowicach – 28.000 zł;
- 4) Szpital Chorób Płuc im. św. Józefa w Pilchowicach – wykonanie zabezpieczeń pożarowych stropu na korytarzu poddasza – 17.500 zł.

Z **budżetu województwa** udzielane mogą być dotacje celowe na realizację zadań w związku z prowadzonymi pracami konserwatorskimi, restauratorskimi lub robotami budowlanymi przy zabytku wpisanym do rejestru zabytków, znajdującym się na obszarze województwa śląskiego, posiadającym istotne znaczenie kulturowe. O dotację celową w zakresie sprawowania opieki nad zabytkami może ubiegać się osoba fizyczna lub jednostka organizacyjna posiadająca tytuł prawny do zabytku. Dotacja może być udzielona na dofinansowanie nakładów koniecznych na wykonanie prac, które wnioskodawca zamierza wykonać w roku złożenia wniosku. Podstawą udzielenia dotacji jest wniosek o jej przyznanie.

⁶⁴ Dz.U. 2017 poz. 1674.

Fundusz kościelny. Remonty obiektów sakralnych wpisanych do rejestru zabytków wspomagane mogą być także dotacjami krajowego **Funduszu Kościelnego** (dotacje nie obejmują zabytkowego wyposażenia wnętrz), który usytuowany jest w strukturze Departamentu Wyznań i Mniejszości Narodowych Ministerstwa Spraw Wewnętrznych i Administracji. Dotacje z Funduszu Kościelnego przyznawane są na wniosek osób prawnych, kościołów i innych związków wyznaniowych lub z inicjatywy własnej Zarządu Funduszu Kościelnego. Przy podejmowaniu decyzji o przyznaniu dotacji zarząd korzysta z opinii przedstawicielstw, jakie przy funduszu mogą tworzyć osoby prawne kościołów i innych związków wyznaniowych oraz bezpośrednio władz kościelnych.

Fundusze europejskie. Finansowanie ochrony zabytków w Polsce odbywa się przy znaczącym udziale funduszy pochodzących z Unii Europejskiej. Strona internetowa <http://www.funduszeuropejskie.gov.pl/> dostarcza aktualnych informacji na temat **europejskich funduszy strukturalnych** i działających w ich ramach programów rozwojowych, dotyczących wszystkich aspektów życia społeczno-gospodarczego.

Podstawowym dokumentem, który określa współpracę UE z Polską, jest Umowa Partnerstwa. To uzgodniona z Komisją Europejską strategia wykorzystania Funduszy Europejskich. Dokument określa cele i sposób inwestowania funduszy unijnych z polityki spójności, na którą w obecnej perspektywie będziemy mieli **72,2 miliarda euro** oraz środków z Funduszu na rzecz Sprawiedliwej Transformacji o wartości **3,8 miliarda euro**. Polityka spójności na lata 2021-27 ma obejmować następujące fundusze: Europejski Fundusz Rozwoju Regionalnego (EFRR), Fundusz Spójności (FS), Europejski Fundusz Społeczny+ (EFS+) oraz Fundusz Sprawiedliwej Transformacji (FST). Podobnie jak w latach 2014-2020, również w nowej perspektywie około 60% funduszy z polityki spójności trafi do programów realizowanych na poziomie krajowym. Pozostałe 40% otrzymają programy regionalne, zarządzane przez marszałków województw.

Rozdzielone już zostały fundusze na poszczególne programy krajowe i regionalne. W chwili obecnej trwa faza konsultacji w sprawie poszczególnych programów.

W latach 2021–2027 w ramach funduszy strukturalnych będą działały następujące *programy krajowe*:

1. **Fundusze Europejskie na Infrastrukturę, Klimat, Środowisko (FEnIKS)**, w założeniu, oprócz wsparcia działań na rzecz ochrony środowiska, ma wpłynąć na poprawę jakości ochrony zdrowia oraz na stan i dostępność dziedzictwa kulturowego. Planowany budżet to: ponad 25 mld euro.

FEnIKS stanowi kontynuację dwóch wcześniejszych programów *Infrastruktura i Środowisko 2007-2013* oraz *2014-2020*. Głównym celem programu jest poprawa warunków rozwoju kraju poprzez budowę infrastruktury technicznej i społecznej zgodnie z założeniami rozwoju zrównoważonego, w tym poprzez:

- obniżenie emisyjności gospodarki i transformację w kierunku gospodarki przyjaznej środowisku;
- budowę efektywnego i odpornego systemu transportowego o jak najniższym negatywnym wpływie na środowisko naturalne;
- dokończenie realizacji odcinków sieci bazowej Transeuropejskiej Sieci Transportowej do roku 2030;
- poprawę bezpieczeństwa transportu zapewnienie równego dostępu do opieki zdrowotnej oraz poprawę odporności systemu ochrony zdrowia;
- wzmocnienie roli kultury w rozwoju społecznym i gospodarczym.

W sektorze kultury planuje się działania mające na celu ochronę zabytków o światowym i krajowym znaczeniu, zarówno ruchomych i nieruchomych. Równocześnie podejmowane będą działania na rzecz rozwoju instytucji kultury oraz ich adaptacji do nowych funkcji kulturalnych i społecznych.

Oferta programu, oprócz: przedsiębiorstw, jednostek samorządu terytorialnego, państwowych jednostek budżetowych i administracji publicznej, instytucji kultury, skierowana jest także do: właścicieli budynków mieszkalnych, organizacji pozarządowych, kościołów i związków wyznaniowych.⁶⁵

2. **Fundusze Europejskie dla Nowoczesnej Gospodarki (FENG)** – kontynuacja dwóch wcześniejszych programów: *Innowacyjna Gospodarka 2007-2013* oraz *Inteligentny Rozwój 2014-2020*. FENG będzie wspierał realizację projektów badawczo-rozwojowych, innowacyjnych oraz takich, które zwiększają konkurencyjność polskiej gospodarki. Planowany budżet to ok 7,9 mld euro.

3. **Fundusze Europejskie dla Rozwoju Społecznego 2021-2027 (FERS)** – następca programu *Wiedza Edukacja Rozwój*. Główne obszary działania FERS to: praca, edukacja, zdrowie oraz dostępność. Program będzie wspierał projekty z zakresu: poprawy sytuacji osób na rynku pracy, zwiększenia dostępności dla osób ze szczególnymi potrzebami, zapewnienia opieki nad dziećmi, podnoszenia jakości edukacji i rozwoju kompetencji, integracji społecznej, rozwoju usług społecznych i ekonomii społecznej oraz ochrony zdrowia..

4. **Fundusze Europejskie na Rozwój Cyfrowy (FERC)** – kontynuacja programu *Polska Cyfrowa*, który w latach 2014-2020 wspierał cyfryzację w Polsce. FERC będzie koncentrował się przede wszystkim na: zwiększeniu dostępu do ultraszybkiego internetu szerokopasmowego, udostępnieniu zaawansowanych e-usług, zapewnieniu cyberbezpieczeństwa, rozwoju gospodarki opartej na danych, wykorzystującej najnowsze technologie cyfrowe, rozwoju współpracy międzysektorowej na rzecz tworzenia cyfrowych rozwiązań problemów społeczno-gospodarczych, itp. Planowany budżet FERC to ok. 2 mld euro.

Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021–2027.

Ministerstwo Funduszy i Polityki Regionalnej (MFiPR) rozdzieliło środki z funduszy europejskich na *programy regionalne* pomiędzy województwa w oparciu o obiektywne kryteria – przede wszystkim liczbę ludności i PKB na mieszkańca. Po negocjacjach z wiceministrem funduszy i polityki regionalnej początkowa alokacja dla Śląskiego na lata 2021-2027 wzrosła do niemal 5 mld euro (**ponad 4,85 mld euro**). Jest to suma środków, jaką Województwo Śląskie będzie mogło zainwestować w ramach programu regionalnego "Fundusze Europejskie dla Śląskiego na lata 2021-2027" (prawie 2,8 mld euro) oraz Funduszu Sprawiedliwej Transformacji (2 mld 66 mln euro).

Zarząd Województwa Śląskiego w sierpniu 2021 przyjął wstępny projekt RPO pn. „Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027”. Nakreślono siedem priorytetów, określających kierunki rozwoju regionu w obecnej perspektywie finansowej UE. W priorytetach *VI: Śląskie dla mieszkańca* i *VII: Śląskie bliżej obywateli* uwzględniono *expresis verbis* kwestie związane z kulturą i ochroną dziedzictwa kulturowego. W pierwszym przypadku wyznaczono następujący cel szczegółowy: „Wzmacnianie roli kultury i zrównoważonej turystyki w rozwoju gospodarczym, włączeniu i innowacjach społecznych”. Podobne treści niesie drugi cel szczegółowy Priorytetu VII: „Wspieranie zintegrowanego i sprzyjającego włączeniu

⁶⁵ na stronach rządowych można zapoznać się z założeniami programu Feniks: <https://www.pois.gov.pl/strony/o-programie/fundusze-europejskie-na-infrastruktura-klimat-srodowisko/konsultacje-spoleczne-programu/>

społecznemu rozwojowi społecznego, gospodarczego i środowiskowego na poziomie lokalnym, kultury, dziedzictwa naturalnego, zrównoważonej turystyki bezpieczeństwa na obszarach innych niż miejskie". Wydaje się, że pośrednio kwestii kultury i dziedzictwa narodowego będą dotyczyły także inne priorytety, m.in.: Priorytet I: Inteligentne Śląskie, choćby w zakresie celu: „Czerpanie korzyści z cyfryzacji dla obywateli, przedsiębiorstw, organizacji badawczych, instytucji publicznych”.

W ramach działań w obszarze kultury i turystyki szczebla regionalnego wskazano powiązane rodzaje działań⁶⁶: wsparcie przedsięwzięć w obszarze kultury i dziedzictwa kulturowego oraz produktów turystycznych o skali regionalnej i strategicznym znaczeniu, które w widoczny sposób przyczynią się do zachowania tożsamości regionalnej i wzmocnienia regionalnego sektora kultury, zwiększania atrakcyjności oferty kulturalnej i turystycznej oraz opracowania rozwiązań modelowych przy jednoczesnym budowaniu nowego wizerunku województwa śląskiego, jako nowoczesnego regionu europejskiego. Wsparcie przeznaczone będzie na projekty wynikające z Kontraktu Programowego dla Województwa Śląskiego. W zakresie dziedzictwa kulturowego interwencja zostanie skierowana na obiekty o znaczeniu regionalnym wpisane do rejestru zabytków prowadzonego przez Śląskiego Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków, w tym obiekty o dużym potencjale sieciowania tj. rozwoju istniejących szlaków kultury i dziedzictwa kulturowego, jak również tereny i obiekty unikatowe, o szczególnym znaczeniu dla regionu np. Park Śląski. Działania na rzecz ochrony dziedzictwa kulturowego regionu przyczynią się do wzmocnienia tożsamości regionalnej, zabezpieczenia obiektów o wysokiej wartości historycznej oraz poprawy atrakcyjności oferty turystycznej regionu. Ponadto, wsparcie zostanie skierowane na obiekty turystyczne o znaczeniu regionalnym, odwołujące się do walorów historycznych, kulturowych i przyrodniczych województwa śląskiego oraz przynależne do istniejących szlaków turystycznych. Działania na rzecz poprawy regionalnej infrastruktury turystycznej przyczynią się do zwiększenia atrakcyjności turystycznej oraz rozwoju szeroko rozumianego sektora przemysłów czasu wolnego w regionie, w tym tworzenia nowych miejsc pracy w tych sektorach.

Wsparciem objęte zostaną także instytucje kultury o znaczeniu regionalnym wpisane do rejestru instytucji kultury oraz instytucje paramuzealne o znaczeniu regionalnym wraz z zagospodarowaniem przyległego otoczenia, w celu nadania lub rozwinięcia w szczególności ich funkcji kulturowych, ale też funkcji ekonomicznych, społecznych, środowiskowych, edukacyjnych czy przestrzennych. Działania na rzecz rozwoju szeroko rozumianego sektora kultury przyczynią się w szczególności do zwiększenia udziału mieszkańców w kulturze, zwiększenia integracji społecznej, rozwoju potencjału społecznego na rzecz budowania gospodarki opartej na wiedzy oraz wzmocnienia aktywności tych placówek na rzecz wspierania branż kreatywnych. Ponadto, wsparcie ukierunkowane zostanie na infrastrukturę instytucji i placówek edukacji artystycznej, które staną się centrami nowych form i narzędzi kształcenia, ośrodkami aktywności kulturalnej oraz kuźnią kadr dla sektora kultury i rozwijających się branż kreatywnych. Działania w tym obszarze przyczynią się do poprawy jakości i innowacyjności oferowanych treści kultury oraz rozwoju sektora kreatywnego w regionie. Przewiduje się realizację projektów strategicznych w trybie niekonkurencyjnym. We wszystkich projektach tego celu szczegółowego, w których będzie to zasadne i możliwe zostaną zastosowane rozwiązania w zakresie obiegu cyrkularnego (w tym efektywności energetycznej i użycia energii ze źródeł odnawialnych) jak również

⁶⁶ wstępny projekt pn. „Fundusze Europejskie dla Śląskiego 2021-2027”, str. 215, 216, 223, passim

elementy sprzyjające adaptacji do zmian klimatu (w szczególności zielona i niebieska infrastruktura). Natomiast w celu maksymalizacji wpływu na realizację celów środowiskowo-klimatycznych UE, premiowanie będą projekty, które mają istotny wkład w realizację jednego z sześciu celów środowiskowych określanych w ww. rozporządzeniu.

Podjęte zostaną również działania w celu zwiększenia roli kultury i turystyki w rozwoju subregionalnym, ponieważ mimo bogatych zasobów dziedzictwa kulturowego i wysokiej atrakcyjności turystycznej części terytoriów w subregionach, potencjał prorozwojowy tych obszarów nie jest należycie zagospodarowany. Wspierane będą w szczególności obiekty przynależne do funkcjonujących w regionie szlaków dziedzictwa kulturowego, a także przedsięwzięcia ponadlokalne na rzecz tworzenia nowych oraz rozwoju istniejących szlaków, w tym uwzględniające rozbudowę systemów e-informacji kulturalnej, spójnego oznakowania obszarów atrakcyjnych kulturowo, upowszechnienia wiedzy o lokalnym dziedzictwie naturalnym wraz z promocją szlaków dziedzictwa kulturowego. Następnie, wsparcie będzie przeznaczone na tworzenie i rozwój zrównoważonej infrastruktury turystycznej w oparciu o endogeniczne potencjały na obszarach o wysokiej atrakcyjności turystycznej, jak również sieciowanie tej infrastruktury na rzecz utworzenia lub rozszerzenia szlaków turystycznych różnych rodzajów (pieszych, rowerowych, konnych, narciarskich, wodnych), w tym infrastrukturę poprawiającą dostępność obiektów i atrakcji turystycznych i zagospodarowanie ich otoczenia. Wsparcie skierowane będzie na przekształcenie istniejących instytucji kultury w wielofunkcyjne centra oferujące zróżnicowaną ofertę m.in. kulturalną, animacyjną, edukacyjną dla wszystkich grup mieszkańców oraz prowadzące aktywne działania na rzecz rozwoju kapitału społecznego na poziomie lokalnym.

Kolejnym kierunkiem działań będzie intensywna działalność skierowana na wszechstronną rewitalizację obszarów miejskich oraz odnowę obszarów wiejskich. W obu wypadkach duża rola przypada kulturze i dziedzictwu historycznemu, jako czynnikom społecznym (integracja lokalnych społeczności) i ekonomicznym (usługi, turystyka).

Mechanizm Finansowy EOG.

Norweski Mechanizm Finansowy (NMF) i Mechanizm Finansowy Europejskiego Obszaru Gospodarczego (MF EOG), zwane potocznie Funduszami EOG i norweskimi to dwa instrumenty finansowe ustanowione przez Państwa Darczyńców (tj. Norwegię, Islandię i Liechtenstein) w zamian za dostęp do wspólnego rynku UE.

Z tego bezzwrotnego wsparcia korzystają nowi członkowie UE – kilkanaście państw Europy Środkowej i Południowej oraz kraje bałtyckie. Głównym celem Funduszy EOG i norweskich jest przyczynianie się do zmniejszania różnic ekonomicznych i społecznych w obrębie EOG oraz wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy państwami zaangażowanymi w realizację celów tych mechanizmów. Nasz kraj, podobnie jak w poprzednich edycjach, pozostanie największym beneficjentem funduszy z tego źródła. Alokacja przewidziana dla Polski na okres 2014-2021 wynosi 809,3 mln euro.

Środki przeznaczone przez trzy kraje Europejskiego Obszaru Gospodarczego: aktywnie wspierają działania, m.in. z zakresu kultury. W ubiegłym roku budżet w tym zakresie dysponował kwotą 88 mln euro. nabory wniosków do dofinansowania obejmowały następujące tematy:

1. restauracja i rewitalizacja dziedzictwa kulturowego (dot. zabytków wpisanych do rejestru zabytków prowadzonego przez WKZ),
2. innowacyjne wykorzystanie infrastruktury dla prezentacji dziedzictwa kulturowego (dot. infrastruktury niewpisanej do rejestru zabytków),
3. poprawa dostępu do kultury i sztuki (projekty służące rozwojowi współpracy kulturalnej pomiędzy twórcami, uczestnikami życia kulturalnego i instytucjami kultury, jak również wzmacnianie stosunków dwustronnych pomiędzy Polską a Państwami Darczyńcami, wzmacnianie kompetencji specjalistów w sektorach kultury, dziedzictwa kulturowego i sektorach kreatywnych; projekty mogą być realizowane praktycznie we wszystkich dziedzinach kultury i sztuki, takich jak: muzyka i sztuki sceniczne, sztuki wizualne (w tym festiwale filmowe), dziedzictwo kulturowe, sektory kreatywne, literatura i krytyka sztuki, archiwa, edukacja kulturalna i artystyczna, jak również w innych wpisujących się w cele programu).

Strona <https://www.gov.pl/web/klimat/mf-eog> zawiera informacje na temat programów i procedur związanych z możliwościami otrzymania wsparcia.

Środki prywatne. Istotnym źródłem finansowania opieki nad zabytkami mogą być **środki pozyskane od firm, fundacji, czy stowarzyszeń lub osób prywatnych**. Stosunkowo niewielki stopień wykorzystania tego źródła dla wspomagania zadań publicznych w sferze ochrony dziedzictwa kulturowego można znacząco zwiększyć dzięki zasadom partnerstwa publiczno-prywatnego.

Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej. Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej wspiera relacje między Polakami i Niemcami. Przez 30 lat istnienia FWPN dofinansowała 16 tysięcy wspólnych projektów i współtworzyła tym samym podstawy zasad porozumienia polsko-niemieckiego. Głównym zadaniem Fundacji jest wspieranie wartościowych inicjatyw polsko-niemieckich, m.in. projektów o charakterze edukacyjnym poszerzających wiedzę o Polsce i Niemczech, współpracy naukowej, a także projektów artystycznych i literackich.

Jedną z dziedzin będących w kręgu zainteresowania Fundacji jest ochrona i zachowanie wspólnego dziedzictwa kulturowego. O dotacje mogą ubiegać podmioty posiadające osobowość prawną. W swojej działalności dotacyjnej Fundacji Współpracy Polsko-Niemieckiej określiła kilka priorytetów, m. in.:

Kultura – projekty wpływające na zrozumienie kultury kraju sąsiada oraz podnoszące jakość działań kulturalnych i zwiększające udział społeczeństwa w kulturze.

Spółeczeństwo, gospodarka, środowisko – projekty dotyczące aktualnej tematyki, istotnych problemów związanych z funkcjonowaniem społeczeństwa, gospodarki i ochroną środowiska w Polsce, Niemczech, UE, ewentualnie – w wybranych krajach czy regionach oraz projekty mające wpływ na rozwój społeczeństwa obywatelskiego, w tym projekty realizowane w ramach partnerskiej współpracy samorządów lokalnych, także związane z kulturą i wspólnym dziedzictwem. Szczegółowe informacje znajdują się na stronie fundacji: www.fwpn.org.pl.

XI. REALIZACJA I FINANSOWANIE PRZEZ POWIAT ZADAŃ Z ZAKRESU OCHRONY ZABYTEKÓW

W okresie 2018 – 2021 r., tak jak w poprzednich latach, Zarząd Powiatu Gliwickiego przeznacza środki pochodzące z budżetu Powiatu na działania związane z kulturą i ochroną dziedzictwa narodowego. Kwoty kształtowały się następująco: rok 2014 – 349,5 tys. PLN, rok 2015 – 334,7 tys. PLN, rok 2016 – 364,9 tys. PLN, rok 2017 – 385,08 tys. PLN, rok 2018 – 397,5 tys. PLN. Część tych środków jest przekazywana w formie dotacji wnioskodawcom posiadającym tytuł prawny do obiektu zabytkowego na prace konserwatorskie, restauratorskie lub roboty budowlane. Do 25 lutego 2016 r. zasady przyznawania dotacji regulowała uchwała Nr XLIV/301/2010 z dnia 25 lutego 2010 r., następnie uchwała Nr XV/136/2016 z dn. 25 lutego 2016 r. Obecnie tryb udzielania dotacji określa uchwała Nr XXXVIII/290/2018 z dnia 26 kwietnia 2018 r. Dotowane mogą być obiekty posiadające istotne znaczenie historyczne, artystyczne lub naukowe dla mieszkańców Powiatu Gliwickiego i są dostępne publicznie. Ostateczną decyzję o przyznaniu dotacji podejmuje Rada Powiatu Gliwickiego. Umowa zawarta pomiędzy Powiatem Gliwickim a wnioskodawcą ustala sposoby rozliczania dotacji i kontroli wykonania zleconych zadań.

Dotacje zakwalifikowane w roku bieżącym (lub w dłuższej perspektywie) kształtują się następująco:

miejsowość	wnioskodawca (ew. obiekt)	zakres prac	koszt całkowity	nakłady powiatu
Toszek	Centrum Kultury „Zamek w Toszku”	„Opracowanie ekspertyzy technicznej budynku administracyjnego (wraz z fragmentem przyległego muru-bramy wjazdowej) zamku w Toszku oraz projekt remontu przedmiotowego budynku”	60 147,00	30 000,00
Toszek	Figura wolnostojąca św. Jana Nepomucena w Toszku	„Wykonanie dokumentacji projektowo-kosztorysowej wykonania prac konserwatorskich pomnika św. Jana Nepomucena zlokalizowanego na toszeckim rynku”	14 760,00	4 500,00
Pilchowice	Rzymskokatolicka parafia pw. Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Pilchowicach	„Konserwacja neobarokowego ołtarza bocznego św. Franciszka w kościele pw. Ścięcia św. Jana Chrzciciela w Pilchowicach”	103 026,0 0	28 000,00
Pilchowice	Szpital Chorób Płuc im. św. Józefa w Pilchowicach	„Wykonanie zabezpieczeń pożarowych stropu na korytarzu poddasza – odcinek od przedsionka windy do drzwi drewnianych przy klatce schodowej koło sali gimnastycznej”	35 000,23	17 500,00

Starostwo Powiatowe w Gliwicach w latach 2018–2021 przeznaczyło na prace remontowe i konserwatorskie przy obiektach zabytkowych stanowiących własność lub współwłasność powiatu kwoty wyszczególnione w poniższej tabeli. Wszystkie prace finansowano w całości z budżetu powiatu.

miejsowość	obiekt	zakres prac	koszt całkowity
Pyskowice	Zespół Szkół im. Marii Konopnickiej w Pyskowicach	ROK 2018	
		remont świetlicy szkolnej	7 452,97
		remont ogrodenia wokół szkoły	23 247,00
		remont pomieszczenia gospodarczego z malowaniem	1 623,60
		„Wykonanie zabezpieczeń pożarowych stropu na korytarzu poddasza – odcinek od przedsionka windy do drzwi drewnianych przy klatce schodowej koło sali gimnastycznej”	35 000,23
		ROK 2019	
		wymiana instalacji wodociągowej na odcinku od założonej blokady do sali gimnastycznej	23 700,00
		naprawa dachu sali gimnastycznej	50 457,00
		prace malarskie sali gimnastycznej	9 543,00
		remont pomieszczeń archiwum	1 500,00
		ROK 2020	
		malowanie 100 przęseł ogrodenia	2 254,59
		renowacja drzwi na II piętrze budynku głównego	2 800,04
		malowanie ławek i przyziemia	1 457,46
		zakup drzwi do klasy na I piętrze	4 550,50
		zakup drzwi do radiowężła	896,00
		malowanie pracowni historycznej	5 691,55
		malowanie pracowni językowej	5 691,55
		malowanie korytarza na II piętrze	22 152,30
		wymiana 3 szt. drzwi na I piętrze	11 849,55
		wymiana szyb w drzwiach na II piętrze	430,50
		wymiana uszkodzonej posadzki	702,00
		remont wejścia od strony parkingu	29 917,84
		ROK 2021	
		drzwi do sali językowej na I piętrze	4 531,60
		drzwi do sali historycznej na I piętrze	4 531,60
		remont pomieszczenia do terapii zajęciowych	5 343,04
		remont pomieszczeń piwnicy (korytarz i 2 pomieszczenia)	959,75
		malowanie 5 sal lekcyjnych, radiowężła szkolnego	7 200,00
		remont korytarza na I piętrze	19 000,00
		naprawa rynien (cynkowanie)	3 672,00
		wymiana szyb w drzwiach na II piętrze	1 722,00
		naprawa drzwi wejściowych	688,80
		wymiana drzwi wejściowych	6 311,54
		naprawa rynien, naprawa murka ogniowego	6 327,50

Pyskowice	Zespół Szkół Specjalnych w Pyskowicach	ROK 2018	
		remont głównego wejścia do szkoły	2 000,00
		remont sali i pomieszczeń szkolnych	6 000,00
		likwidacja bariery architektonicznej II piętro	200,00
		ROK 2019	
		usunięcie awarii instalacji elektrycznej	12 000,00
		wymiana i montaż drzwi do klas szkolnych	14 500,00
		ROK 2020	
		–	–
		ROK 2021	
		przebudowa instalacji elektrycznej niskoprądowej w budynku Zespołu Szkół Specjalnych w Pyskowicach –dokumentacja projektowa	21 894,00

W ramach projektów unijnych Starostwo partycypowało w latach 2018 – 2021 w kosztach robót ujętych w poniższej tabeli.

miejsowość	obiekt	zakres prac	koszt całkowity	źródła finansowania
Pyskowice	Zespół Szkół im. Marii Konopnickiej w Pyskowicach	modernizacja pomieszczeń lekcyjnych oraz utworzone serwerowni i toalet na II piętrze	389 500,00	EFRR-250 716 85 RFIL-44 244,14 środki własne- 94 539,01
Pyskowice	Zespół Szkół im. Marii Konopnickiej w Pyskowicach	modernizacja pomieszczeń lekcyjnych	275 274,61	EFRR-214 441,65 środki własne- 60 832,96

Podpisano również umowę z wykonawcą robót budowlanych w ramach zadania „Modernizacja Izby Przyjęć wraz z wykonaniem podjazdu dla karettek pogotowia na potrzeby Szpitala w Knurowie” (w ramach której wykonana zostanie przebudowa izby przyjęć, utworzony zostanie podjazd dla karettek, nastąpi też przebudowa części drogi pożarowej w obrębie dojazdu do izby przyjęć) na kwotę 4 698 600,00 PLN.

Powiat sfinansował również remonty i modernizacje w szpitalu w Knurowie oraz w budynku starostwa w Gliwicach:

obiekt	rodzaj prac	koszt całkowity
Szpital w Knurowie	przebudowa dachu, wymiana stolarki okiennej, renowacja elewacji w budynku willi szpitala w Knurowie	599 000,00
	modernizacja pracowni endoskopii	884 283,37
	modernizacja oddziału chirurgii ogólnej	1 914 329,49
	modernizacja traktu porodowego	2 197 020,00

Starostwo Powiatowe	przebudowa klatki schodowej K1 i posadzki korytarza na parterze w budynku „A” starostwa	799 433,58
	wykonanie instalacji przeciwpożarowej w budynku „C” starostwa powiatowego	102 090,00
	wykonanie klimatyzacji i wentylacji w pomieszczeniach na parterze starostwa (WKT, BOK)	356 035,00

W tym samym okresie wspierano i dotowano stowarzyszenia i instytucje pozarządowe, których działalność związana jest z dziedzictwem kulturowym:

stowarzyszenie/instytucja	rodzaj współpracy
Stowarzyszenie „Orkiestra Kopalni Węgla Kamiennego Knurów”	dotacja w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne
Stowarzyszenie na Rzecz Rozwoju Sołectwa Chechło	dotacja w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne
Stowarzyszenie Związków Harcerstwa Polskiego Chorągiew Śląska	dotacja w ramach otwartego konkursu ofert na zadania publiczne
Muzeum Miejskie w Gliwicach	popularyzacja działalności instytucji poprzez zamieszczanie informacji o wystawach i wydarzeniach w naszych mediach
Punkt Informacji Kulturalnej i Turystycznej w Gliwicach	współpraca podczas organizacji imprez, przekazywanie materiałów promocyjnych o powiecie gliwickim, kolportaż naszej gazety Wiadomości Powiatu Gliwickiego
urzędy miast i gmin oraz ośrodki kultury na terenie miast i gmin powiatu gliwickiego	współpraca podczas organizacji imprez i wydarzeń

W okresie 2018 – 2021 dotowano działalność edukacyjną i popularyzatorską na rzecz dziedzictwa kulturowego regionu zarówno materialnego jak i niematerialnego:

miejsowość	zdarzenie/impreza/rodzaj działania	koszt całkowity (PLN)	nakłady powiatu (PLN)
Toszek	Powiatowy Jarmark Wielkanocny	10 000,00	4 000,00
Dąbrówka	uroczystości rocznicowe upamiętniające wydarzenia w tzw. Śląskim Katyniu	10 000,00	2 500,00
Knurów	Przegląd Twórczości Artystycznej Seniorów i Kół Gospodyń Wiejskich Powiatu Gliwickiego	5 000,00	5 000,00

Starostwo patronowało również współpracy gmin powiatu a także wspierało organizacyjnie i logistycznie współpracę międzynarodową:

podmioty współpracujące	przedsięwzięcie
starostwa powiatu Calw (Niemcy), powiatu Mittelsachsen (Niemcy), powiatu puckiego	polsko-niemiecka konferencja „Przeszłość i Przyszłość Naszego Kontynentu” w ramach debaty o przyszłości Europy oraz zwalczaniu eurosceptycyzmu z udziałem władz i młodzieży z powiatów: Calw, Mittelsachsen, puckiego i gliwickiego oraz kilkudniowy pobyt na terenie powiatu gliwickiego
gminy powiatu gliwickiego, instytucje, stowarzyszenia	patronaty starosty gliwickiego nad różnego rodzaju imprezami i uroczystościami

XII. POSTANOWIENIA KOŃCOWE

1. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami przyjmuje Rada Powiatu, po uzyskaniu opinii Wojewódzkiego Konserwatora Zabytków.
2. Realizacja Programu poddana będzie ocenie Rady Powiatu po upływie dwóch oraz czterech lat od jego uchwalenia.
3. Powiatowy Program Opieki nad Zabytkami jest ogłaszany w Wojewódzkim Dzienniku Urzędowym.
4. W sprawach nie uregulowanych w programie mają zastosowanie obowiązujące przepisy prawa.

XIII. MATERIAŁY WYKORZYSTANE W TEKŚCIE

1. Programy, strategie rozwojowe, dokumenty określające politykę powiatu i gmin powiatu, inne dokumenty i opracowania o charakterze prognostycznym, sondażowym i pomocniczym dostępne w internecie, m.in.: Kierunki strategicznego rozwoju powiatu gliwickiego w perspektywie roku 2035, Program ochrony środowiska dla powiatu gliwickiego na lata 2018-2021 z perspektywą do roku 2025 oraz: gminne programy opieki nad zabytkami, studia uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego, miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego, Strategia Rozwoju Województwa Śląskiego „Śląskie 2030”, RPO dla Województwa Śląskiego, Plan zagospodarowanie przestrzennego województwa Śląskiego, Program opieki nad zabytkami Województwa Śląskiego.
2. Materiały i dokumentacja udostępnione przez Śląski Wojewódzki Urząd Ochrony Zabytków w Katowicach, m. in.: karty ewidencyjne architektury i budownictwa, karty ewidencyjne zabytków ruchomych, karty ewidencyjne cmentarzy, Studium historyczno-urbanistyczne Bytomia.
3. Materiały edukacyjne i publikacje wyd. przez NID, m.in.: Dziedzictwo obok mnie – poradnik zarządzania dziedzictwem w gminach, Chabiera A., Koziół A., Skaldawski B. (red.), Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa 2016.; Rozgryźć dziedzictwo. Podręcznik dobrych praktyk upowszechniania dziedzictwa i edukacji o dziedzictwie kulturowym., Warszawa 2016; Raport o stanie zachowania zabytków nieruchomych w Polsce., pr. zb. Warszawa 2017; Zintegrowane zarządzanie dziedzictwem kulturowym w rozwoju lokalnym., pr. zb. Warszawa 2021; Rozwój lokalny i strategiczne zarządzanie rozwojem gminy w oparciu o dziedzictwo kulturowe., pr. zb. Warszawa 2021;
4. J. ŁUKACZYŃSKI, Wybrane zagadnienia prawnej ochrony dziedzictwa kulturowego w krajach Unii Europejskiej., Acta Universitatis Wratislaviensis No 3445
5. W. SOBCZAK, Ochrona dziedzictwa kultury w systemie prawnym UE.pdf
6. D. GŁAZEK, Domus celeberrima. Architektura sakralna przemysłowej części Górnego Śląska 1870-1914., Katowice 2003
7. Katalog zabytków sztuki w Polsce. Śląsk., Warszawa 2006
8. Oblicza secesji w Katowicach i na obszarze województwa śląskiego., Materiały z sesji SHS Oddz. Górnos Śląskiego w Katowicach 24 listopada 2005 r., p. red. T. Dudek-Bujarek, Katowice 2006
9. B. STÖRTKUHL, Modernizm na Śląsku 1900-1939. Architektura i polityka., Wrocław 2018
10. M. MICHNIK, R. ZDANIEWICZ, Przeszłość powiatu gliwickiego. Vademecum archeologiczne. Gliwice 2014

Materiały dostępne w Internecie, m.in.:

<http://slaskie.fotopolska.eu>
<https://samorząd.nid.pl>
<https://witrynawiejska.org.pl/2018/05/22/wojewodzkie-raporty-o-stanie-zachowania-zabytkow-nieruchomych-ksiegi-rejestru-a-i-c/>
https://pl.wikivoyage.org/wiki/Powiat_gliwicki
<https://miejscawewroclawiu.pl/dzis-mija-101-lat-od-przyjecia-uchwaly-o-podziale-niemieckiego-slaska-na-prowincje/> (mapa Śląska z podziałem na rejencje)
<https://instytutkorfantego.pl/centrum-dziedzictwa/czytelnia/dziedzictwo-niematerialne/>
<http://www.gliwiczanie.pl/Reportaz/judaica/judaica.htm>
<http://fotopolska.eu>
<http://zabytek.pl>
<http://palaceslaska.pl>
<http://www.malanowicz.eu/mm/pasje/silesiana/stroje/stroje.htm>

ANEKS

do

PROGRAMU OPIEKI NAD ZABYTKAMI

POWIATU GLIWICKIEGO

NA LATA 2022–2025

GLIWICE 2022

ZAŁĄCZNIK NR 1**OBIEKTY NIERUCHOME W POWIECIE GLIWICKIM WPISANE
DO REJESTRU ZABYTEKÓW**

(stan na 7 kwietnia 2022 r.)

Gmina Gierałtów

l. p.	adres	obiekt wpisany do rejestru	numer rejestru zabytków; data wpisu
1	Chudów ulica Podzamcze 6	Ruina dawnego zamku Gierałtowskich	568/66 5.02.1966
2	Chudów ulica Dwór	Spichlerz dworski	569/66 5.02.1966
3	Gierałtów ulica Wojciecha Korfantego	Dwór	561/66 5.02.1966
4	Przyszwice ulica Powstańców Śląskich 1	Spichlerz plebański drewniany	600/66 17.03.1966
5	Przyszwice ulica Parkowa 11	Park krajobrazowy i dwór	1284/81 17.12.1981

Gmina Knurów

Brak obiektów wpisanych do rejestru zabytków nieruchomości województwa śląskiego.

Gmina Pilchowice

l. p.	adres	obiekt wpisany do rejestru	numer rejestru zabytków; data wpisu
1	Gliwice, Nieborowice	Linia kolejki wąskotorowej Bytom-Karb-Markowice czyli: - układ torowy (z wyłączeniem odcinka pomiędzy stacją Gliwice Śródmieście a stacją Gliwice Trynek) - budynki stacyjne w Bojkowie-Trynku - budowle inżynierskie - zgodnie z zał.	A/1478/93 10.12.2003 11.10.2011
3	Pilchowice ulica Dworcowa 35	Kościół parafialny pod wezwaniem świętego Jana Chrzciela	296/60 7.03.1960
4	Pilchowice ulica Dworcowa 35	Plebania kościoła świętego Jana Chrzciela	A/823/2021 7.03.1960
5	Pilchowice ulica Damrota 6	Dwór, ob. Urząd Gminy	293/60 7.03.1960
6	Pilchowice ulica Dworcowa 33	Dawna szkoła parafialna, obecnie budynek mieszkalny	292/60 7.03.1960
7	Pilchowice ulica Dworcowa 31 oraz ulice Powstańców i Strażaków	Budynek Szpitala Przeciwgruźliczego	290/60 7.03.1960
8	Pilchowice	Stanowisko archeologiczne nr 4 – grodzisko z okresu średniowiecza; ok. 350 m na NE od przecięcia torów kolejowych z szosą do Nieborowic	1093/69 17.10.1969
9	Stanica ulica Gliwicka 16	Kościół parafialny pod wezwaniem św. Marcina	1011/69 18.02.1969

10	Stanica zbieg ulic Gliwickiej i 1-go Maja	Kapliczka przydrożna	1067/69 15.07.1969
11	Wilcza ulica Karola Miarki	Kościół parafialny pod wezwaniem świętego Mikołaja, drewniany	564/66 5.02.1966
12	Wilcza ulica Karola Miarki	Park krajobrazowy z pałacem	1276/81 17.12.1981
13	Żernica ulica Miki 3	Kościół parafialny pod wezwaniem świętego Michała, drewniany	375/60 10.03.1960
14	Żernica ulica Wiejska	Stodoła przy domu nr 88 z początku XIX wieku, drewniana.	376/60 10.03.1960
15	Żernica	Stanowisko archeologiczne nr 1 – grodzisko wczesnośredniowieczne	1092/69 17.10.1969

Gmina Pyskowie

l. p.	adres	obiekt wpisany do rejestru	numer rejestru zabytków; data wpisu
1	Pyskowie Miasto	Układ urbanistyczny z obustronną zabudową	1015/69 18.02.1969
2	Pyskowie Miasto	Kościół parafialny pod wezwaniem świętego Mikołaja	289/60 7.03.1960
3	Pyskowie Miasto ulica Armii Krajowej 15	Budynek kościoła pod wezwaniem świętego Stanisława Biskupa	A/331/11 18.02.2011
4	Pyskowie Miasto	Ratusz	288/60 7.03.1960
5	Pyskowie Miasto ulica Wyszyńskiego 37	Zespół budynków wraz z otaczającym go układem zieleni: - budynek główny - budynek sali gimnastycznej - budynki gospodarcze	1511/92 21.12.1992
6	Pyskowie Miasto ulica Dworcowa	Hala wachlarzowa z 1902 roku w zespole dawnej lokomotywni	A/46/01 12.04.2001
7	Pyskowie Miasto ulica Armii Krajowej 18	Budynek mieszkalny	1016/69 18.02.1969
8	Pyskowie Miasto ulica Górnicza 1	Budynek mieszkalny	1021/69 24.02.1969
9	Pyskowie Miasto ulica Górnicza 2	Budynek mieszkalny	1022/69 24.02.1969
10	Pyskowie Miasto ulica Górnicza 4	Budynek mieszkalny	1023/69 24.02.1969
11	Pyskowie Miasto ulica Górnicza 6	Budynek mieszkalny	1024/69 24.02.1969
12	Pyskowie Miasto ulica Górnicza 7	Budynek mieszkalny	1025/69 24.02.1969
13	Pyskowie Miasto ulica Górnicza 17	Budynek mieszkalny	1027/69 24.02.1969
14	Pyskowie Miasto ulica Hutnicza 1	Budynek mieszkalny	1028/69 24.02.1969
15	Pyskowie Miasto ulica Hutnicza 2	Budynek mieszkalny	1029/69 24.02.1969
16	Pyskowie Miasto ulica Hutnicza 5	Budynek mieszkalny	1030/69 24.02.1969

17	Pyskowice Miasto ulica Hutnicza 6	Budynek mieszkalny	1031/69 24.02.1969
18	Pyskowice Miasto ulica Hutnicza 7	Budynek gospodarczy – magazyn	1032/69 24.02.1969
19	Pyskowice Miasto ulica Hutnicza 8	Budynek mieszkalny	1033/69 24.02.1969
20	Pyskowice Miasto ulica Hutnicza 11	Budynek (dawna oficyna budynku Rynek 13)	1018/69 18.02.1969
21	Pyskowice Miasto ulica Kościelna 7	Budynek mieszkalny	1034/69 24.02.1969
22	Pyskowice Miasto ulica Kościelna 10	Budynek mieszkalny	1035/69 24.02.1969
23	Pyskowice Miasto ulica Kościelna 15	Budynek mieszkalny	1036/69 24.02.1969
24	Pyskowice Miasto ulica Kościelna 16	Budynek mieszkalny	1037/69 24.02.1969
25	Pyskowice Miasto Plac Karola Miarki 3	Budynek mieszkalny	1038/69 24.02.1969
26	Pyskowice Miasto Plac Karola Miarki 5	Budynek mieszkalny	1039/69 24.02.1969
27	Pyskowice Miasto Plac Karola Miarki 9	Budynek mieszkalny	284/60 7.03.1960
28	Pyskowice Miasto Plac Karola Miarki 10	Budynek mieszkalny	1040/69 24.02.1969
29	Pyskowice Miasto Plac Karola Miarki 11	Budynek mieszkalny	1041/69 24.02.1969
30	Pyskowice Miasto ulica Karola Miarki 5	Budynek mieszkalny	1042/69 24.02.1969
31	Pyskowice Miasto ulica Karola Miarki 6	Budynek mieszkalny	1043/69 24.02.1969
32	Pyskowice Miasto ulica Karola Miarki 7-8	Budynek mieszkalny powstały z połączenia dwóch budynków	1044/69 7.06.1969
33	Pyskowice Miasto ulica Karola Miarki 9	Budynek mieszkalny	1045/69 24.02.1969
34	Pyskowice Miasto ulica Karola Miarki 10	Budynek mieszkalny, narożny	1046/69 24.02.1969
35	Pyskowice Miasto ulica Karola Miarki 11	Budynek mieszkalny	1047/69 7.06.1969
36	Pyskowice Miasto ulica Karola Miarki 12	Budynek mieszkalny	1048/69 7.06.1969
37	Pyskowice Miasto ulica Karola Miarki 13	Budynek mieszkalny	1049/69 7.06.1969
38	Pyskowice Miasto ulica Karola Miarki 14	Budynek mieszkalny	1050/69 7.06.1969
39	Pyskowice Miasto Rynek 13	Budynek mieszkalny	287/60 7.03.1960
40	Pyskowice Miasto Rynek 18	Budynek mieszkalny	286/60 7.03.1960
41	Pyskowice Miasto Rynek 21	Budynek mieszkalny	285/60 7.03.1960
42	Pyskowice Miasto ulica Sienkiewicza 5	Budynek mieszkalny	1026/69 7.06.1969
43	Pyskowice Miasto ulica Sienkiewicza 13	Budynek mieszkalny	1052/69 7.06.1969

44	Pyskowice Miasto ulica Sienkiewicza 15	Budynek mieszkalny	1051/69 7.06.1969
45	Pyskowice Miasto ulica Sienkiewicza 25	Budynek mieszkalny	1020/69 24.02.1969
46	Pyskowice Miasto ul. Zaolszany 12 / ul. Gliwicka	Cmentarz żydowski wraz z domem pogrzebowym zlokalizowany na działkach nr 1217/171i 1218/171	A/614/2020 02.04.2020

Gmina Rudziniec

l. p.	adres	obiekt wpisany do rejestru	numer rejestru zabytków; data wpisu
1	Bojszów	Kościół filialny pod wezwaniem Wszystkich Świętych, drewniany	344/60 7.03.1960
2	Bycina	Budynek gospodarczy (dawna oficyna pałacowa)	314/60 7.03.1960
3	Bycina ulica Rolnicza	Pałac wraz z najbliższym otoczeniem	315/60 7.03.1960
4	Chechło	Dwór	313/60 7.03.1960
5	Chechło	Stanowisko archeologiczne nr 4 – grodzisko średniowieczne położone w środku wsi na terenie sadu i ogrodu	962/68 20.12.1968
6	Kleszczów	Stanowisko archeologiczne – grodzisko średniowieczne, w lesie po prawej stronie linii kolejowej do Gliwic, przy stacji Taciszów	959/68 20.12.1968
7	Pławniowice ulica Gliwicka 46	Zespół pałacowo-parkowy: -pałac z kaplicą -oficyna ze stajnią -wozownia -park krajobrazowy, ogrodzenie, brama	A/136/10 16.12.2010
8	Pławniowice	Stanowisko archeologiczne nr 6 – wielokulturowa osada łużycka i średniowieczna, we wsch. cz. wsi, na rozległym cyplu na lewym brzegu Kanału Kłodnickiego, po obu stronach głównej drogi	1215/75 18.12.1975
9	Poniszowice ul. Cicha / ul. Gliwicka	Kościół parafialny pod wezwaniem świętego Jana Chrzciciela, drewniany wraz ze stojącą oddzielnie dzwonnica	A/270/09 08.07.2009
10	Rudno	Stanowisko archeologiczne nr 1 – średniowieczny gródek stożkowy, w NW części wsi, na lewym brzegu małego strumienia wpadającego do Kłodnicy	1213/75 5.05.1975
11	Rudno ulica Szkolna 8 B	Budynek kościoła pod wezwaniem św. Mikołaja oraz jego najbliższe otoczenie wraz z ogrodzeniem od zachodu i północy.	A/223/08 14.03.2008
12	Rudziniec ulica Zamkowa	Zespół pałacowo-parkowy	1347/85 30.08.1985
13	Rudziniec ul. Polna / ul. Lipowa	Kościół parafialny pod wezwaniem św. Michała Archanioła	359/60 10.03.1960
14	Widów	Stanowisko archeologiczne nr 1 – grodzisko średniowieczne położone na jednym z trzech wzniesień porośniętych lasem mieszanym, po prawej stronie drogi z Chechła do Widowa	961/68 bez daty wpisu

Gmina Sośnicowice

l.p.	adres	obiekt wpisany do rejestru zabytków	numer rejestru zabytków; data wpisu
1	Kozłów ulica Marcina	Kościół filialny pod wezwaniem świętego Mikołaja	351/60 10.03.1960
2	Kozłów ulica Marcina	Kuźnia miedzi z XVIII wieku, murowana.	350/60 10.03.1960
3	Kozłów ulica Młyńska	Stanowisko archeologiczne nr 1 - gródek średniowieczny, w północnej części wsi, wśród podmokłych łąk, nad strumieniem, około 100 metrów na północny zachód od młyna	1090/69 17.10.1969
4	Łany Wielkie ulica Wiejska	Kapliczka przydrożna	A/779/2021 15.07.1969
5	Łany Wielkie	Stanowisko archeologiczne nr 2 – kopiec średniowieczny, na stanowisku zlokalizowana kapliczka	1091/69 17.10.1969
6	Rachowice ulica Wiejska 9	Kościół parafialny pod wezwaniem Trójcy Świętej	A/686/2020 10.03.1960
7	Rachowice ul. Rachowicka 5A	Spichlerz dworski, drewniany	358/60 10.03.1960
8	Sierakowice ulica Wiejska 1	Kościół filialny pod wezwaniem świętej Katarzyny Aleksandryjskiej, drewniany	360/60 10.03.1960
9	Sierakowice ul. Rachowicka 1A	Dom mieszkalny dworski (obiekt nie istnieje)	361/60 10.03.1960
10	Smolnica ulica Wiejska 72	Kościół pod wezwaniem świętego Bartłomieja, drewniany	A/118/08 26.08.2008
11	Sośnicowice	Układ urbanistyczny na rzucie nieregularnego czworoboku z centralnie położonym rynkiem.	805/67 20.12.1967
12	Sośnicowice ulica Kościelna 4	Kościół parafialny pod wezwaniem Świętego Jakuba	364/60 10.03.1960
13	Sośnicowice ulica Kozielska 1	Pałac wraz z otoczeniem parkowym.	A/671/2020 10.03.1960

Gmina Toszek

l.p.	adres	obiekt wpisany do rejestru zabytków	numer rejestru zabytków; data wpisu
1	Toszek	Miasto w ramach średniowiecznego założenia miejskiego	R/382/53 14.03.1953
2	Toszek	Kościół parafialny pod wezwaniem świętej Katarzyny Aleksandryjskiej	341/60 7.03.1960
3	Toszek	Plebania kościoła parafialnego pod wezwaniem świętej Katarzyny Aleksandryjskiej	340/60 7.03.1960
4	Toszek ulica Parkowa	Kaplica cmentarna pod wezwaniem świętej Barbary	A/892/2021 7.03.1960
5	Toszek	Zamek obronny	338/60 7.03.1960
6	Toszek ulica Strzelecka 21	Dom byłego Bractwa Strzeleckiego, obecnie budynek mieszkalny	336/60 10.03.1960
7	Toszek ulica Strzelecka 23	Dwór dolny, obecnie budynek mieszkalny	337/60 10.03.1960
8	Toszek ul. Bolesława Chrobrego	Ratusz	A/682/2020 10.03.1960

9	Toszek ulica Piastowska 3	Budynek mieszkalny	1053/69 7.06.1969
10	Toszek Rynek 2	Budynek mieszkalny	A/433/2021 7.06.1969
11	Toszek Rynek 3	Budynek mieszkalny	1055/69 7.06.1969
12	Toszek Rynek 4	Budynek mieszkalny	335/60 10.03.1960
13	Toszek Rynek 5	Budynek mieszkalny	334/60 10.03.1960
14	Toszek Rynek 6	Budynek mieszkalny	1056/69 7.06.1969
15	Toszek Rynek 7	Budynek mieszkalny	1057/69 7.06.1969
16	Toszek Rynek 8	Budynek mieszkalny	333/60 10.03.1960
17	Toszek Rynek 15	Budynek mieszkalny	1058/69 7.06.1969
18	Toszek Rynek 16	Budynek mieszkalny	1059/69 7.06.1969
19	Toszek Rynek 17	Budynek mieszkalny	1060/69 7.06.1969
20	Toszek Rynek 18	Budynek mieszkalny	332/60 10.03.1960
21	Toszek Rynek 19	Budynek mieszkalny	331/60 10.03.1960
22	Toszek Rynek 20	Budynek mieszkalny	1061/69 15.07.69
23	Toszek Rynek 21	Budynek mieszkalny	1062/69 15.07.1969
24	Toszek Rynek 22	Budynek mieszkalny	330/60 10.03.1960
25	Toszek ulica Strzelecka 19	Budynek mieszkalny (dawny dom inspektorów dworskich)	328/60 10.03.1960
26	Toszek	Stanowisko archeologiczne na górze zamkowej, wielokulturowe, o nasileniu występowania osadnictwa wczesnośredniowiecznego	932/68 20.12.1968
27	Ciochowice	Stanowisko archeologiczne – grodzisko średniowieczne, położone w zachodniej części wsi na łąkach, blisko drogi ze Słupska do Toszka	958/68 20.12.1968
28	Kotliszowice	Dwór wraz z parkiem krajobrazowym, aleją kasztanowcowo-jesionową oraz układem zabudowań gospodarczych	1380/88 9.11.1988
29	Kotliszowice	Budynek dworski	305/60 10.03.19.1960
30	Ligota Toszecka	Kaplica pod wezwaniem świętej Anny, murowana.	304/60 brak daty wpisu
31	Paczyna	Dzwonnica, drewniana	300/60 7.03.1960
32	Paczyna	Dwór	299/60 7.03.1960
33	Paczyna	Oficyna dworska (zachodnia)	298/60 7.03.1960
34	Paczyna	Obora	297/60 7.03.1960

35	Pniów	Pałac barokowy	291/60 7.03.1960
36	Pniów	Stanowisko archeologiczne nr 1 – grodzisko średniowieczne, położone w południowej części wsi, po prawej stronie drogi do Zacharzowic	960/68 dwie decyzje: 20.12.1968 30.04.1975
37	Wilkowiczki	Stanowisko archeologiczne nr 1 – cmentarzysko z okresu kultury łużyckiej, o mieszanym obrządku pogrzebowym, położone w południowej części wsi, po południowej stronie szosy Toszek-Zacharzowice	1094/69 17.10.1969

Gmina Wielowieś

l.p.	adres	obiekt wpisany do rejestru zabytków	numer rejestru zabytków; data wpisu
1	Dąbrówka ulica Główna	Spichlerz	309/60 7.03.1960
2	Sieroty ulica Wiejska 54	Kościół parafialny pod wezwaniem Wszystkich Świętych	283/60 7.03.1960
3	Świbie ulica Wiejska 117	Kościół parafialny pod wezwaniem świętych Mikołaja i Krzysztofa	367/60 10.03.1960
4	Świbie	Kaplica pod wezwaniem świętej Benigny	368/60 10.03.1960
5	Świbie ulica Słoneczna	Spichlerz dworski	370/60 10.03.1960
6	Świbie	Stanowisko archeologiczne nr 4 – cmentarzysko z IV-V wieku n.e.; położone na północ od wsi przy skrzyżowaniu dróg leśnych	768/66 07.04.1967
7	Świbie	Stanowisko archeologiczne nr 16 i 16A – cmentarzysko kultury łużyckiej z okresu halsztackiego; położone na północny wschód od wsi	769/66 07.04.1967
8	Świbie	Zespół folwarczny z budynkiem administracji dóbr i parkiem	A/519/20 27.10.2020
9	Wielowieś ulica Kościelna 5	Kościół parafialny pod wezwaniem Wniebowzięcia NMP	371/60 10.03.1960
10	Wielowieś ulica Główna 1	Dwór	372/60 10.03.1960
11	Wielowieś ulica Gminna 27	Budynek dawnej synagogi	A/441/15 23.02.2015
12	Wiśnicze ulica Główna	Kościół parafialny pod wezwaniem Świętej Trójcy	373/60 10.03.1960
13	Wiśnicze	Kaplica pod wezwaniem Matki Boskiej Bolesnej	1014/69 18.02.1969
14	Wiśnicze ulica Wiejska 1	Spichlerz plebański	374/60 10.03.1960
15	Zacharzowice ulica Wiejska	Kościół filialny, drewniany	281/60 7.03.1960

ZAŁĄCZNIK NR 2**GMINNE EWIDENCJE ZABYTEKÓW ORAZ GMINNE PROGRAMY OPIEKI NAD ZABYTEKAMI W POSZCZEGÓLNYCH GMINACH**

l.p.	gmina	gminna ewidencja zabytków*	liczba obiektów w gminnej ewidencji	gminny program opieki nad zabytkami
1.	Gierałtowice	2017	49	w planach
2.	Knurów	2018	193	2018-2022 w planach 2023-2026
3.	Pilchowice	2016	201 (w trakcie aktualizacji)	w planach
4.	Pyskowice	2013	437 w planach aktualizacja	w planach
5.	Rudziniec	2018	307	w planach
6.	Sośnicowice	2019	143	2020-2023
7.	Toszek	2022	245	2022-2025
8.	Wielowieś	2019	192	2020-2023

* ostatnia aktualizacja ewidencji